

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AF
MØNS HISTORIE

VI
ULYKKERNES TID 1650—1700

VED
F. BOJSEN

*Heerlufsholms
Bibliothek*

UDGIVET AF MØNS MUSÆUM
VED BOGHANDLER C. M. NIELSEN, STEGE
1921

AF MØNS HISTORIE

ULYKKERNES TID 1650—1700

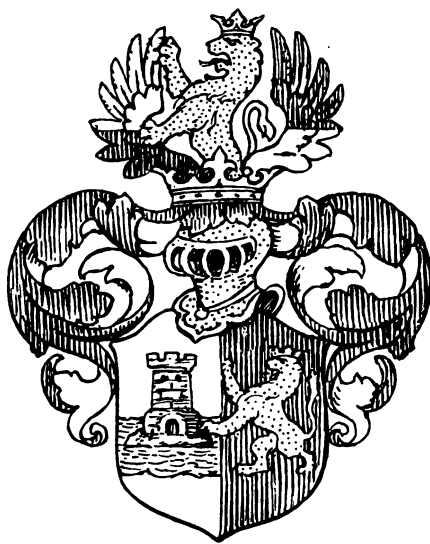
Billederne er reproducerede i F. Hendriksens Reproduktions-Atelier.

K Ø B E N H A V N
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKIÆR)

AF
MØNS HISTORIE

VI
ULYKKERNES TID 1650—1700

VED
F. BOJSEN

UDGIVET AF MØNS MUSÆUM
VED BOGHANDLER C. M. NIELSSEN, STEGE
1921

FORORD.

Når nærværende bind kalder sig 6te, idet 5te bind henlægges til senere, kræver dette nogen forklaring.

Under de sidste 6 år af mit ophold i København tilbragte jeg en væsentlig del af min tid i arkiver, biblioteker og musæer for så vidt muligt at fremdrage alle kilder til en Møns historie. Udbyttet heraf foreligger i de hidtil udgivne 4 bind foruden bogen om Jakob Sunesön og Stege bys bog. Da jeg 1901 flyttede her hjem, tænkte jeg, at det skulde blive muligt at fortsætte mit arbejde ved udlån fra arkiver m. m., således som det i *særlige* tilfælde var sket i rigsarkivar A. D. Jørgensens tid. Dette stødte imidlertid nu på uovervindelige hindringer; striden herom skal jeg ikke nu genoptage. Jeg kunde altså ikke fortsætte i det hidtidige spor, men måtte nøjes med at benytte trykte kilder og hvad jeg ad anden vej kunde skaffe mig.

Imidlertid havde jeg dog — som rigtige romanlæsere — kigget saa meget fremad i de mest spændende afsnit, at jeg havde fået afskrevet en del spredt kildestof af særlig interesse, som nu altså har henligget i 20 år; men det knytter sig væsentligst til anden halvdel af det 17de århundrede, hvad der måtte blive indholdet af 6te bind.

Da der nu i anledning af min 80-årsdag *) påny rettedes indtrængende opfordringer til mig om at genoptage udgivelsen

*) Tillad mig til udgivelsen af nærværende bind at knytte en varm hilsen og tak til de mangfoldige, store og små, der opmuntrede mig ved lykønskninger til højtidsdagen.

af mine mange manuskripter, har jeg efter rådførelse med kyndige venner besluttet mig til at fremskynde trykningen af 6te bind og altså lade 5te bind vente til adåre, en nu naturligvis uviss fremtid. Man har ment, at flere af de her meddelte hidtil utrykte kilder fortjener en sikkert udgivelse.

Det er muligt, at min fremstilling af den pågældende tidsalder vilde være blevet mindre ensidig, hvis jeg havde kunnet benytte *alle* både trykte og utrykte kilder. Men det kunde altså ikke blive anderledes; jeg var ikke istand til af den grund at flytte til København.

Ved overgangen fra middelalderen til den nyere tid har jeg dog fået set nok til at turde udtale en varm indsigelse mod et slagord, som man ofte møder hos overfladiske talere og skribenter, nemlig at „middelalderlige tilstande“ skulde være det værste af alt. Det er dog muligt, at vedkommende derved mere tænker på en nyere tid end på den virkelige middelalder.

Jeg kan atter udtale min bedste tak til hr. underarkivar *E. Marquard* for venlig bistand ved udgivelsen af dette bind, håbende på, at 5te bind snart må følge efter.

Rødkilde, 22. August 1921.

F. BOJSEN.

Ulykkernes tid 1650—1700.

I forrige bind (5te, egentlig 7de) af Møns historie, som dog (se fortalen) først kan udkomme til næste år, var vi nået til at afslutte beretningen om Mønske forhold og begivenheder i Christian IV's tidsalder. Den nu forestående overgang, ja omvæltning, trænger til belysning ved sammenligning med den nærmest forud gående tid. Som indledning til og ramme om fremstillingen af ulykkernes tidsalder må derfor her indskydes nogle betragtninger om tilstandene, som gik forud.

Christian IV's tidsalder har stået i romantikens lysende glorie, således som den afbildes i „Elverhøj“. Det var som en eneste strålende fest med ridderspil og skønne kvinder. Kongen har sin del af æren for dette indtryk. Han var en folkelig mand og en ægte Dansk konge, har åbenbart havt meget tilfælles med Fredrik VII; derhos var han personlig tapper, i grunden *ulykkelig*, og så blev alt andet ham tilgivet.

Men søger man ad den virkelige histories vej at trænge ind i datidens forhold og tilstande, da viser det skønne billede sig netop ligeså hult som elverpigen. Det var *nedgangens* tid næsten på alle områder, kun ikke på kunstens bestikkende felt. Renaisancen havde både i det ydre og indre øvet sin indflydelse på mangt og meget i reformationsårhundredet, men først i Christian IV's tid skabte den herhjemme sin egen kunstform tildels under kongens egen ledelse. Det var den Nederlandske kunst, som da trængte herop og blev til „*Christian IV's stil*“. Det er lett at se forskellen mellem det 16de århundredes dystre herre-

borge og Christian IV's glimrende slotsbygninger, hvor dansen gik lett over tilje.

Men bortset fra disse herlige mindesmærker, er det ellers iøjnefaldende, at tidsrummet omfatter de mangesidige forberedelser til det store Ragnarok i århundredets midte. Spørger man om årsagen dertil, kan svaret kun være dette: man levede *over evne* både i fantasi og virkelighed; sammenstyrningen måtte komme; kongen forskånedes for at opleve det værste. Men har han del i æren for tidens skönhedsindtryk, så må det desværre også siges, at han har ført an på vejen til nederlaget.

I kongens fantasiliv spillede storheds drömme ofte en vildledende rolle. Det var en sådan dröm, der drev ham ind i trediveårskrigen. Under forberedelserne hertil indtraf en begivenhed, der kunde have været en advarsel imod disse planer, og som derfor kan indflettes på denne plads.

På det sydøstre hjørne af Møn lå et større fiskerleje med toldvæsen, kaldet *Bröndehöje*. I fiskeriets glandstid havde denne plads opnået en sådan betydning, at den 1561 endog nævnes på en liste over købstæderne i Sælland og smålandene, som skulde stille båds mænd. I Møns herreds bog s. 95 står under Magleby sogn anført under „gravamina“ (byrder) ved præstekaldet, at tiendeydernes antal var blevet formindsket på følgende måde:

„Anno 1625 den 1. Februar om natten för kyndelmissedag blev en ganske by, kaldet *Bryndehöje*, som lå ved strandbred den, med folk og huse af havet bortskyllet, da det ved vandflod gik höjt op på landet. Hvilken by ikke siden er blevet bygt. Var og ikke sædeland til den by, men der var en ladested for de Lybske, og husene af købsteds bygning, og nogle nærede sig af fiskeri, og deraf gaves til præsten, da fiskeri i de tider var meget her for landet“ (nedskrevet omkring år 1700).

Bröndehöjes undergang tilskrives her den store stormflod. Måske har et indre jordfald, som jævnlig sker paa klinten, bidraget til ødelæggelsen.

På denne tid havde Christian IV indbudt de nordtydske fyrster til et møde i Lauenborg den 20. Marts, hvor der skulde tages bestemmelse om Danmarks deltagelse i trediveårskrigen *imod det Danske rigsråds vilje*.

Imidlertid findes der et brev af 4. Marts 1625 fra Christian IV til kansleren *Christian Frijs*, hvori kongen meddeler, at han

har opgivet at rejse over småøerne til Lauenborg på grund af ødelæggelserne ved storm og oversvømmelse — Rødby skulde være helt bortskyllet. Han vilde derfor rejse over land. Desværre kom han virkelig til det skæbnsvangre møde, der danner det første udgangspunkt for alle Danmarks følgende ulykker. Det havde vel været en stormflod værd, om den havde kunnet hindre denne ulykkelige rejse. Da kongen 9. Maj drog ud for at sætte sig i spidsen for hæren i Tydskland, var rejseløden over Falster atter åben.

Ligeså i 1643 levede kongen i en dröm om at være den store fredsmægler i Evropa*), da *Thorstenson* pludselig var over ham og slog ham til jorden.

Men udtrykket „*over evne*“ betegner også hans og samtidens daglige liv. Tidligere er berettet, hvorledes umådelighed i mad og drikke havde udviklet sig i det 16de århundrede. Da var de økonomiske vilkår endnu gode nok til at bære megen overdådighed, og slægtens fysiske kræfter var ikke udtömt. I det følgende tidsrum svigtede efterhånden begge disse vilkår; men det er altid svært at sætte tæring efter næring i nedadgående tider; Christian IV mægtede det hellerikke. Et karakteristisk vidnesbyrd herom er opbevaret i *Eske Broks* bekendte dagbøger. Han var formentlig opkaldt efter sin morfader, den tidligere nævnte rigshovmester Eske Bille. Foruden meget andet gods ejede han Vemmetofte med dertil hørende *Sømarke* by på Møn, hvorfor han er omtalt ved mageskifterne. Han var en af landets rigeste godsejere. Ved Christian IV's regeringstiltrædelse blev han optaget i rigsrådet og fulgte siden kongen på dennes mange rejser. Han var rig nok til at spille tæring med kongen og en tidlang stærk nok til at tage et törn ved drikkelagene. Fra 1604—22 har han ført dagbog, hvor han betegner enhver rus med et kors, efter graden enkelt eller flerdobbelt. Det hårdeste lag var nok i Bergen (1604); derved sætter han ikke alene et firedobbelt kors, men tilføjer: *Libera nos domine!* (Gud fri os!). End ikke kvinderne går fri; ved Viborg snapsting 15. Januar 1608 får datteren Lisbeth et tredobbelt kors. Men i længden kunde selv Eske Brok ikke holde dette ud; han måtte af-

*) Således lod kongen sig fremstille af den Hollandske maler Adrian på et stort maleri, der findes på Rosenborg. Kongen sidder her på sin throne, omgivet af de fredsgørende folkeslags repræsentanter!

holde sig fra al svir. Af dagbøgerne, der hidtil med de mange kors „lignede en kirkegård“, forsvinder nu korsene, og istedet derfor tegnes en advarende finger !

End mere ulykkebringende for kongen har hans elskovshandler virket. Fra ægteskabet til venstre hånd med *Kirstine Munk* stammer ikke alene hans personlige ulykke, men også en række forhold, der blev skæbnesvangre for riget, som vi ovenfor har set. En enkelt af kongens mange friller kom siden til at gribe ind i Møns historie, hvorfor vi herom vil give en beretning, der indeholder både triste og gode karaktertræk hos kongen. Nr. 2 blandt dennes friller var *Karen Andersdatter*, hvis fader var skriver på Bremerholm, Anders Hansen Wincke, der blev borgmester i København. Hun var forlovet med en magister Niels Glostrup, da Kongen kom til at dandse med hende ved et bryllup og førte hende med sig til slottet 27. Februar 1613 (et år efter dronningens død). I 3 år blev hun ved hoffet og fik 3 børn, af hvilke kun Hans Ulrik Gyldenløve blev voksen (død 1645). Dronningens børn, prindserne Christian og Fredrik (III) var da smådreng på 5—10 år, og de synes at have været gode venner med fru Karen. I drengenes navn har kongen skrevet et „bindebrev“ til hende*), sålydende:

Kære Karen,
vi haver erfaren,
hvis dag idag det er.
Derfor vi binder
Eder og vinder
en løsning, den må være
med noget smukt,
sukker eller frugt;
kosteligt vi intet begære.

Fredrik III's venlige forhold til hende gav sig senere udtryk.

Men 1615 blev kongen forelsket i *Kirstine Munk*, og så blev Karen afskediget. Familiesagn melder, at hun blev blind; har hun mon grædt for meget? Først 37 år derefter (1653) fik hun ved en operation sit syn igen. Økonomisk blev der dog sørget godt for hende; hun fik et par gårde i København og

*) Nogle har ment, at denne „Karen“ skulde være fru Karen Sehested, som 20 år senere var hovmesterinde for kongens børn. Men da var prindserne forlængst voxne.

Tycho Brahes ø Hven som len. 1640 skulde hun være blevet forlovet med en student Niels Nilausen. Men derover blev kongen meget vred, truede manden, som han kaldte „hendes junker Snarensvend“, og fratog hende Hven. Da hun så opgav giftermålet, gav kongen hende en årlig pension. Efter hans død og Svenskerkrigen kunde pengene ikke skaffes, og hun måtte lide nød. Imidlertid var hun endelig blevet gift med en ellers ukendt mand, *Alexander Petersen*, og Fredrik III greb da til at gøre ham til bestyrer af *Møns len*, og da han døde, var hun en stund „forvalterske“, hvorom mere senere. Hun døde i København 1673. Magister Niels Simonsen Glostrup måtte trøste sig med hendes søster og med at blive præst i Køge, hvor han fik „Køge huskors“ at se, men han fik dog bugt med det ved at tiltale det på Latin. Måske har denne tapperhed skaffet ham bispestolen i Oslo. Han var som sådan både dygtig og afholdt, så han fik tilnavnet „den gode bisp“. Den bekendte *Kjeld Stub* er hans dattersøn. Slægten blev således Norsk, og i den er opbevaret adskillige erindringer om Christian IV og Karen Andersdatter.

Hvor kongen førte an, fulgte hans mænd efter. Skabelsen af de samlede godser i mageskiftetiden skaffede vel godsejerne et større udbytte af hovedgårdene. Men hvad der vandtes på disse, tabtes på bøndergodset, som efterhånden udpintes ved misbrug af hoveriet; snart grinte de øde gårde allevegne. Frygten herfor drev folk fra sands og samling i urimeligheder.

Om grundene til den gamle Danske adels forfald i det 17de århundrede har meningerne været meget delte. Nogle har som grund anført, at man fastholdt den gamle arvedeling mellem alle børn, også kvinderne, og ikke vilde indlade sig på stamhus-systemet, der først indførtes med enevælden. Derved splittedes formuerne stadig, og således svækkedes grundlaget for den politiske indflydelse. Men deraf måtte man slutte, at de frugtbarste slægter var de fattigste; og dette kan som regel næppe påvises. I modsætning hertil påvises det af andre, at de gamle slægter uddøde forholdsvis hurtigt på grund af den stadiige sammengiftning, som fik støtte ved en rigsrådsdom, der lod den adelige kvinde, der giftede sig med en borgerlig, miste hovedgårdsretten. Fra 1536 til 1660 uddøde ca. 70 slægter; af disse er kendt på Møn: Basse, Bild, Brok, Krognos, Lunge, Rud, Rønnow, Skave, Ulfstand o. fl. Af gammel Dansk adel

skal der nu kun være ca. 20 tilbage, og af disse skal endda Billeslægten være den eneste, der måske ikke har noget tvivlsomt led. Herimod indvendes, at slægtsdødeligheden blandt adelen ikke er større end i de andre stænder. Som det enkelte menneske skal også enhver slægt engang uddø. Andre har atter stærkest betonet, at dødeligheden beror på renaissancetidens overdådige og usædelige levned, der navnlig ryddede op blandt de unge, der søgte deres uddannelse ved udlandets hoffer og universiteter. Herimod indvendes, at dette vellevned ingenlunde indskrænkede sig til adelen, men alle samfundsklasser var angrebet af denne tidens kræftskade. Selv blandt bønderne trængte overdådighed i al slags forbrug ind. De lempelige fæstevilkår gav dem ofte adgang til gode indtægter, men da de var afskårne fra at eje fast ejendom og danne varig formue, var de naturligt henviste til at sætte overskudet i løsøre og fortæring. Sln. Arent Berntsens beregning af kosthold m. m.*).

Dog er der jo næppe tvivl om, at i regelen havde adelen de fleste betingelser for hurtigst at nå overkulturens stade. Måske havde alle disse farer kunnet overvindes, hvis der i tilstrækkeligt omfang var åbnet en passende tilgang fra borgerlige kredse ved ny adling og indgiftning. Heri bragte enevoldsmagten et omslag, desværre fortrinsvis til gunst for indvandrede slægter, *mest fra Tydskland*. Formodentlig har de nævnte forskellige grunde samvirket til nedgangen i *social* henseende.

Betoner man særlig spørgsmålet om grunden til, at den gamle adel mistede sin *politiske* indflydelse, da lyder svaret oftest, at det var fordi den ikke tilstrækkelig havde støttet Christian IV i farens stunder. Denne anklage er åbenbart uretfærdig. Gang på gang bevilgedes der skatter af landets yderste evne og udover denne, trods det at rigsrådet både overfor Christian IV og Fredrik III havde advaret imod de farlige veje. Men bag ved denne anklage ligger der en sandhed, som er værd at påagte. Omkring år 1600 havde adelen skiftet karakter. Fra tidligere fortrinsvis at have været en krigerstand, blev den efterhånden dels hofadel, dels en godsejerstand. I middelalderen betegnedes adelen ved udtrykket „væbner“ eller „af våben“; disse udtryk forsvinder i Fredrik II's tid. Når det siden hedder om unge adelsmænd, at de gjordes „væragtige“, så sigter dette

*) Er vi ikke nu omstunder godt på vej til at glide ind i samme spor?

nærmest til hoftjeneste. Efterhånden forsvinder rustningerne fra gravstenenes billeder, og de bibelske fremstillinger afløses af personlige portraiter. Studeringer især ved udenlandske universiteter træder istedet for uddannelse til ryttertjenesten. Hjemme lagde de ny samlede store godser beslag på mandens tid og kræfter; han blev en fredelig jordbruger. Men det gik adelen, som det tidligere var gået den fri bonde: da de nedlagde våbnene, tabte de den politiske magt. Kongens hvervede tropper og deres anførere trådte isteden. Retten måtte støtte sig til magten.

Dog vedblev *lensmændene* naturligvis at yde krigstjeneste i hele perioden. Der haves jo også adskillige vidnesbyrd om lysende fædrelandssind ikke alene fra Fredrik II's, men også fra Christian IV's tid.

Berømtest er det svar som *'Herluf Trolle* gav professor Niels Hemmingsen, der advarede ham mod farerne på sønen, da Herluf Trolle gik ud på sit sidste togt: „Falder jeg også, får jeg vel liv igen! Men desuden, hvorfor hedder vi herremænd? hvorfor bærer vi ordener og gyldne kæder? hvorfor ejer vi jordegods og ville være ypperligere end andre? vil vi nyde landets goder, må vi heller ikke krympe os for faren, når det gælder.“ Han faldt på samme togt i Juni 1565. Endnu et stykke ind i Christian IV's tid har vi en lignende udtalelse fra adelsmanden *Christian Barnekov*. Han var i udlandet, da Kalmarkrigen foretog; han skrev da hjem til kansleren Chr. Frijs: „Jeg vil så hurtigt, som jeg kan, vende hjem og ikke unddrage mig nogen livsfare, for at jeg kan tjene kongen og fædrelandet.“ (Brevet er skrevet på Latin.) Hans ord blev som et varsel; i Februar 1612 faldt han ved Skellinge i Halland, da han offrede sit liv for at redde kongens*).

Der var flere end ham, der tjente Christian IV troligt; men evnerne fattedes som følge af opdragelsen; forvandlingen fra krigere til jorddrotter foregik ved overgangen fra det 16de til det 17de århundrede; og frugten høstedes i 1660.

Når historikerne har været så uenige om grunden til adelsens forfald, så ser vi, at det *Sællandske folkesagn* klarer sagen

*) For mange år siden har jeg i en artikel i bladet „Vort forsvar“ søgt overfor den historiske kritik at hævde rigtigheden af den lokale beretning om Barnekovs heltedåd.

lett og på en meget malerisk måde. Det drejer sig om vor ven Eske Brok på Vemmetofte.

Han hørte just til en af de uddøende slægter, som derfor kaldtes „de få Brokker“. Han var i flere henseender typisk for tiden. Vel var han hofmand og kongens nære ven, men hans dagbøger viser, at han med iver og dygtighed styrede sine vidtstrakte godser og var en interesseret landmand. Han solgte sit korn i Holland og sine stude i Hamborg. Rug blev først sået sidst i Oktober o. s. v. Tillige får man indtryk af stor pragt og overdådighed. Særlig hans hustru, Christence Viffert, var bekendt for sin stads; hun havde sit eget seletøj til 4 heste, beslået med 426 lod sølv (i datidens købeværdi svarende til ca. 8000 kr., nu langt mere) o. s. v.

Eske Brok delte naturligvis samtidens opfattelse af hexeriet. 1608 lader han tiltale for trolddom en kone Gertrud Lavrids Madsens i Spjellerup. Der afgives dog herom ved Faxe herredsting en mærkelig dom af 16 nævninger. Dommen fastslår som bevist, at Gertrud gav sig af med „at signe“, men dog frikendes hun, fordi det ikke var bevist, at hun havde gjort noget ondt ved sin signen. Denne dom er så meget mærkeligere, som hexebålene ellers brændte livligt i samme egn, og selv Sællands biskop Peder Vinstrup havde ladet føre vidner „med helgen ed“ imod Gertrud.

Eske Brok og Christence havde flere børn, men deriblandt kun en eneste søn Lage. Som sædvanen var, drog han udenlands 1614, studerede i Tydskland og siden i Paris. Her levede han fyrsteligt, holdt 5 heste o. s. v. Men han døde deraf 1619, kun 22 år gammel. Det var en bitter sorg, thi nu var Eske Brok selv den sidste mand af slægten.

Så fortæller sagnet:

En dag i sin ungdom gik Eske Brok på Vemmetofte mark og svingede i luften med sin stok. Da fløj der en hat ned for hans fødder; hans dreng tog den op og satte den på sit hoved, strax blev han usynlig. Da Eske selv satte den på sit hoved, blev også han usynlig. Han tog den med sig hjem til gården, men kort efter kom en barhovedet dreng ved borgporten og bad om sin hat, som junkeren havde slået af ham. Eske vilde ikke udlevere den mærkelige hat, og drengen bød forgæves 100 dukater for den. Men da drengen endelig lovede ham, at han aldrig skulde mangle *börn* eller penge, fik han dog hatten.

Dog, da han gik ud af døren, råbte han: „Men du skal kun efterlade Dig *døttre!*“

Eske Brok har fornærmet landvætteerne, vilde man have sagt i oldtiden, og eftertiden vilde have udlagt det om hele den gamle Danske adel.

Mange vil tænke, at adelens værste brøde lå i forholdet til fæstebønderne og navnlig det stadig voxende hoveri. Vi har ovenfor set, at endogså kongen havde syn for denne truende plage og gjorde forgæves forsøg på at afværge den. Hoveriets forøgelse i denne tid er dog lidet at regne imod, hvad der forestod under enevælden. Men det kunde dog bruges til at få bønderne til at istemme krigsråbet mod adelen. Det var nedgangstider, og nogen skulde jo have skylden. På Møn, som var blevet krongods, var forholdene af særlig art, så at bønderne endog forlangte at vedblive med hoveriarbejdet.

En slags hjælp var det dog, at de mange forordninger ofte ikke blev efterkommede. Som et eksempel kan nævnes: Mange havde indrettet sig de såkaldte „skvatmøller“ (af en „skvat“ vand), der til husbehov kunde male i vandrige tider af året. Da de privilegerede møllere klagede derover, kom der strax en forordning (1639), der forbød skvatmøllerne. Ikkedestomindre kender vi sådanne møller på Møn endnu 100 år senere. Vejr-møller kendtes ikke i middelalderen; på øerne begynder de at vise sig fra reformationstiden, langt senere i Jylland (jvnf. den tidligere stubmølle i Lendemarke).

Den Svenske gesandt *Magnus Durell* indsendte til sin konge ved år 1654 en skildring af Danmark, formodentlig som indbydelse til at komme og tage det. Heri berettes, at Danmark ialt havde 106 koffardiskibe på 70—100 læster, hvoraf 2 hørte hjemme på Møn. Han fortæller også, at der her på øen da kun var én selvejerbonde, men ikke hvor han boede. 100 år tidligere var der 2, men Lavrids Frijs i Ålebæk havde solgt sin gård til kongen 1589. Den sidste selvejer var måske Borre bys eneste gård (gammel købstads jord), der senere blev solgt til Ålebæksgård.

Trods alt hvad der blev gjort for købstæderne — kongerne havde en følelse af, at disse måtte blive en støtte imod adelen — gik de dog stadig tilbage, og deres kommunale selvstændighed svækkedes ved købstadsforordningen af 7. April 1619, hvorefter regeringen ansatte alle byens embedsmænd. Forfatteren

Christoffer Dybvad angiver formodentlig grunden, når han (1614) siger, at der næppe fandtes en borgmester, der kunde Latin; det var jo tidens målestok for dygtighed.

Når vi erindrer, at Stege by endnu i det 16de århundrede havde 500 velhavende borgere, hvilket formentlig vilde svare til et indbyggerantal af ca. 5000, så vil man forbavses over den rivende tilbagegang, da byen i 1645 kun havde 777 indbyggere ialt. En virkelig grund hertil har utvivlsomt været, at København, hvor monopolhandelen og privilegierne samledes, høstede fortjenesten og fik forøgelsen i folketal. Købstæderne på Sælland og småøerne fik med kongens samtykke årlige købstads-møder, hvor de klagede sin nød og også virkelig opnåede skattefrihed i 3 år. Ved kongeskiftet 1648 mødte købstæderne ved delegerede og fremsatte 8. Juli deres fordringer, der for Stege bys vedkommende var undertegnede af borgmesteren *Mads Hansen* og *Eggert Markussen*. Der opnåedes kun, at valget af Fredrik III til konge blev fremskyndet, og formodentlig har der fra den tid af været en stiltiende forståelse mellem kongen og borgerne. Ved den lejlighed medbragte de delegerede afskrifter af Stege bys privilegier til stadfæstelse. De findes nu kun i afskrifter i København, og disse er meddelte i Stege bys bog s. 92. Originalerne skal være tabte ved ødelæggelsen af rådhuset i Svenskekrigen (herom senere).

Tilbagegangen ytrer sig navnlig i kvægholdet og studefedning, som var den foregående tids rigdomskilde. Derimod kan man i lensregnskaberne se, at svineholdet voxer stærkt navnlig i skovegne. Sildefiskeriet havde nu trukket sig op til Limfjorden, og torsk og flyndere kunde langt fra erstatte sildemængden. Kornpriserne var jævnt stigende, og dermed også arbejds-lønnen.

Handel og skibsfart var i nedgang trods de anstrengelser, som regeringen gjorde for at ophjælpe den ved kunstige midler. Nationaløkonomien var da under „*Merkantilismens*“ tegn. Dens lære gik ud på, at rigdom består i penge \therefore ædle metaller, og derfor gjaldt det om, at pengene skulde „blive i landet“ og flere skaffes fra udlandet. Forgæves anvendte staten mange penge på indenlandsk produktion; og disse bestræbelser, der tog endnu stærkere fart under enevælden, var ikke alene frugtesløse, men skadelige, fordi private kræfter afvænnedes med at stole på sig selv.

Den almindelige økonomiske tilbagegang foregik dog meget langsomt, den var fortrinsvis en følge af den almindelige leven over evne, og for landets vedkommende følger den langsomt med det stigende hoveri.

Drikeriet omfattede alle samfundsklasser. Formodentlig på grund af pesten advarede Ole Vorm mod at drikke vand; man skulde vadske sig deri, men ikke drikke det. Øl blev drukket i store mængder. Men netop i dette tidsrum bliver brugen af brændevin og tobak almindelig. Tidligere kendtes brændevin kun som medicin: „aqua vitæ“ ɔ: livets vand. Med brændevinen fulgte slagsmål, især ved markederne, hvorfor bønderne undertiden søger om, at disse må blive afskaffede. Af samme grund påbødtes det 1617, at thinghusene skulde flyttes ud på marken for at hindre svir ved herredstingenes møder. Fra den tid stammer det formodentlig, at vestreherreds thinghus lå udenfor Lendemarke by (der hvor nu byen ender).

Vi skal dog siden se, at der fra midten af århundredet haves et veltalende vidnesbyrd om, at da var folket endnu ingenlunde forarmet, ialfald ikke på Møn.

Mørkere bliver billedet, når vi vender os til tilstandene på det åndelige livs område. Det 16de århundredes åndelige rörelser var det nu lykkedes for statsmagten at kvæle. Ad den vej hævdede Sællands biskopper *Hans Resen* og *Jesper Brochmand* den Lutherske orthodoxis eneheredömmе, som endog den lærde *Holger Rosenkrands* fik at føle. Siden var der stille og dødt i kirken, og det var ikke at undres over, at der 1645 sattes folk med pigkæppe til at vække de slumrende kirkegæster. Derimod trivedes hexeprocesserne frodigt. Der er fældet herredagsdomme (højeste rett) over en hex i Stege år 1626 og en hex i Frenderup 1630. Vi møder da hellerikke fremragende kirkemænd i dette tidsrum, hellerikke på Møn, hvor Stege præstekald ellers plejede at være enten belønning for begavede mænd eller trappetrin til bispestole. I fortsættelse af præsterækken her fra 16de århundrede nævnes følgende:

Magister *Jens Hansen*, død 1604. Provst *Rasmus Nielsen*, der havde været regensprovst og deltog i kongehyldingen 1608. Han døde 1634. *Christoffer Christensen* fra Holbæk, døde 1638. Magister *Andreas Pedersen Hegelund*, søn af bispnen i Ribe. Pesten, der rasede så voldsomt 1654—5, bortrev såvel præsten som kapellanen *Anders Pedersen Mincke* samt Hegelunds efter-

mand magister *Hans Jensen Jersin*, også en bispesøn fra Ribe. Samme år døde således 3 præster i Stege af pest. Derefter fulgte magister *Viborg*, som senere skal omtales.

Forøvrigt fortsættes den kirkelige udvikling i samme fattige spor som tidligere. Kun i én retning nyder også kirkerne godt af den herskende kunstmag: de forsynes med altertavler og prædikestole i den Hollandske renaissancestil (Christian IV's).

Statskirken søges mere og mere befæstet. Et kongebrev af 1. April 1606 indskærper, at det er lensmændene, der på kongens vegne skal give præsterne „kollats“, den egentlige kaldelse.

Når et embede er ledigt, „da skal først for altingest flitteligen bedes til Gud om en god sjælesörger. Dernæst skulle *de bedste af sognet*, hvilke det behør (tilkommer), på menige almues vegne med provsten udvælge dennem en person, de dertil agte bekvem, hvilken de med et godt rygte om hans levned og gode sæder kunne forskrive til superintendenten (sende med brev til biskoppen), som (!) udaf hannem om sin *lærdom og forstand* skulde forhøres. Findes da samme person skikkelig udi lærdom, skal siden superintendenten forskrive hannem til vores lensmand, at han hannem annammer og på vore vegne stadfæster. Efter at han af vores lensmand haver bekommet *kollats*, skal han endelig forskrives til bispem (!) igen og ordineres og siden udi sognene indsættes“.

Man ser, at regeringen endnu (dog vaklende) holder på navnet superintendent. Samtidig indskræpes, at ingen præst må ansættes af giftermålshensyn (betinget af ægteskab med enken); men dette påbud blev som så mange andre lignende et slag i luften.

Det bemærkes, at „de bedste mænd i sognet“ udtoges ligesom thingsnavn på thinge og blev i regelen udpegede af herredsfogeden; da denne igen udnævntes af lensmanden, var øvrighedens indflydelse sikkert fra først til sidst.

Der var dødsstillehed mellem kirkens mænd, men om de end bed ydmygelsen under lensmændene i sig, så spores der dog tegn — navnlig i rett frimodige ord fra prædikestolen — på, at der i det skjulte foregik en gæring, der langt om længe forvandlede den sagtmodige „superintendent“ *Hans Gås* i Throndhjem (1560, se ovenfor) til den stolte erkebisp *Hans Svane* i København (1660, se nedenfor). Men dertil brugtes akkurat 100 år; og det er vel et spørgsmål, om der vandtes noget ved byttet — ialfald ikke i elskværdighed.

Om *skolevæsenet* høres i denne periode lige så lidt. Der fortsattes i det tidligere spor, og Latinen blev efter tidens skik mere og mere rådende.

Tydeligst fremtræder dette på *litteraturens* område. I Fredrik II's tidsalder lyser fædrelandssindet fra mænd som *Anders Sørensen Vedel* og *Arild Hvitfeldt* (Saxe og Danmarks historie på Dansk). Betegnende er, at Vedel afløses som kgl. historiskriver af den ovennævnte *Niels Krag*, der skrev Christian III's historie — på Latin! Oplysningsværket drager sig ind i lærdommens borg og mister følelsen med folket ikke alene derved, at Dansk sprog skydes tilside, men yderligere derved, at hvad der skrives, får et tilsnit, der ligger det jævne folk fjernt. Poesien, der i sidste halvdel af 16de århundrede havde begyndt at øse af de gamle folkevisers rige kilde, bliver nu indsnøret i kunstige former efter fremmede forbilleder; det er lett at se den store forskel, når man sammenligner *Vedels* behandling af folkeviserne med den forresten brave *Peder Syvs* (der dog mest tilhører den næstfølgende tid) tilsvarende arbejde. Poesien er døende; istedet kom den fremmede overkultur og forfinelse, som udsugede folkets kræfter. Kongen er herved hellerikke uden skyld; hans interesse var i den grad beslaglagt af den bildende kunst, at der ikke blev noget tilovers for det litteraire arbejde. Hans regering begyndte som bekendt med at drive *Tyge Brahe* i landflygtighed, og senere viste han sin mangel på pietet overfor historiske minder ved sin færd imod Herredsvad kloster i Skåne. Dette gamle kloster var tidligere blevet anvendt som lærd skole, hvis rektor, *Knud Jensen Mønbo*, i sin tid var bekendt som en dygtig skolemand, lærer for historikeren *Lyskander*. Her fandtes en mængde gamle „munkebøger“ fra Cisterciensernes tid, som havde havt ry for historiske studier. De gamle pergamenter fristede kongen. Han lod 1641 hele samlingen bringe til København, hvor professorerne skulde udtage, hvad de fandt nyttigt, men de øvrige „unyttige munkebøger“ blev sendt til tøjhuset for at bruges af artilleriets fyrværkere! Ingen ved, hvor mange værdifulde skrifter herved er gået tabt. En sådan hån mod gamle munkebøger kunde ikke være vist i Arild Hvitfeldts tid.

Det var således nedgangens tid næsten på alle områder. Trist er det at se så megen arbejdskraft og virksomhedsstrang,

som Christian IV besad, spildes i stadigt mislykkede forsøg*), fordi de mange planer og indfald bestandig var *over evne*.

Nedgangstiden begynder ved år 1600, men tager først rigtig fart fra kejserkrigen 1625, da riget led så hårdt. Fra samme tid regner man, at træhesten vandrer fra garnisonerne ud på landet, at brændevinen breder sig tillands, tobakken tilsøs, mens købstadsfolk begynder at dække hovederne med de store parykker, så tiden derefter fik navn af „paryktiden“.

I Møns pakken i rigsarkivet findes Christian IV's sidste hilsen til Mønboerne, indeholdende et betydeligt skattepålæg på rentepenge. Det aftrykkes her efter originalen.

Wii Cristian dend fierde med Guds Naade Dannemarckis Norges Wendes och Gottes Konning Hertug udi Slesuig Holsten Stormaren och Dytmerschen Greffue wdi Oldenborg och Delmenhorst, helser Eder alle Wore kiere tro Wndersaater Borge-mester och Raad och menige borgerskab wdi Kiøbstederne**) paa Møens Lannd, sambt Bønder och meenninge Almue huo som helst I tienne eller tillhøre som bygge och boe offuer ald for^{ne} Møensland, euindelig med Gud och Wor Naade. Wider, eftersom Wore kiere tro Wndersaater af Adel, paa Vores naadigst Anmoding och Begiering, till Wores och Kronnens Gield wdi seneste besuerlig tid foraarsaget at aflegge***), wnderdanigste haffuer vdloffuet Oss at ville komme till Hielp med toe Daller aff huer hundrede, som nogen aff dennemb paa Rente haffuer vdstaaendes, da efferdj Wi paa Eders wnderdanigste Affection imod Oss och Eders fæderne Lannd ingen Tuiffuel berer, haffue Wi naadigst for got ansett, at saa mange aff Eder, som nogen Penge paa Rentte haffuer vdstaaendes, endten det er Børnepenngge eller Eders Egen, schulle lige saauel som Ridderschabbet herudinden komme Oss til Vndsetning nemblig af huer hundrede Daller toe Daller,

*) Det lykkedes dog kongen ved en forordning juleaften 1624 at lægge grunden til vort *postvæsen* ved at sætte en kørende post igang fra København til Hamborg. De første *reelle* apoteker-privilegier stammer også fra denne konge.

**) Borre synes da at være regnet som købstad. Året efter fik den sin rett bekræftet.

***) ∴: afgøre, betale.

hulche Pennger Wi naadigst wille at I til Eders Lensmand*) med forderligste schulle leffuere, efftersom hand er befallet samme Hielp aff Eder at indsamle och dend til dend 1. Decembris i det seneste paa Wores Rentekammer att leffuere. Thi tager ingen Forsømmelse her fore, at dj joe i rette Tide bliffuer hannemb tillstillet, Wi wille igien werre Eder alle och ennhuer ein naadig Herre och Konnich och Eders Gaffn och Beste i alle Maader wide at ramme, som Wi wore kiere tro Wndersaater plichtige ere. Giffuet paa Wort Slott Fredrichsborg dend 31 July Anno 1647.

Wnder Wort Signett.
Christian.

Påtegning på bagsiden:

Lest paa Steege Raadstue den 17. Augusty Anno 1647,
efftersom menige Borgerschab var steffndt til Paahøre.
Leest paa Østerherridsting dend 19. Augustj 1647.
Leest paa Westerherridsting dend 13. September 1647.

Vi kan dog slutte dette afsnit med et samtidigt billede, der skildrer tilstanden på landet endnu i forholdsvis lysere farver. Det er Arent Berntsens økonomiske beskrivelse.

Arent Berntsen

er født i Bergen og tjente i sin ungdom hos kansleren Chr. Frijs til Kragerup, hvor han fik rig lejlighed til at sætte sig ind i statsøkonomien. Siden blev han borger og rådmand i København. I Svenskekrigen offrede han mange penge på at udruste kapere m. m., hvorom mere siden. Han boede på Kongens nytorv i det senere „Erichsens palais“ (nu handelsbanken), hvor han døde 1680. Hans hovedværk er „*Danmarks og Norges frugtbar herlighed*“, som indeholder en økonomisk statistisk beskrivelse af landene og har meget stor betydning som kildekrift. Bogen udkom 1656, altså netop det sidste år, *inden* de store landsulykker. I overensstemmelse med bogens tittel skildrer han i regelen tilstanden med lyse farver, om end han har åbent øje for den skade, som voredskab og hoveri voldte.

*) ☞: Corffits Ulfeld.

Møn beskrives s. 53 således (med ændret retskrivning):

„Møn, et meget højt land af størrelse ungefær ved 2 mile over tvært fra alle kanter, haver norden op til sig liggende Sælland, fra hvilket det ikkun ved et smalt havets gennemløb adskilles; de andre sider omgives med Østersøen; strækker sig fra København udi sydost 10 mile.

Dette land er stedse et særdeles len (som gemenligen rigens hovmestere bliver med forlente), delt i tvende herreder, sønder og norrherreder*), haver den eneste**) købsted *Stege*, hvis borgere sig god fordel af strandfiskend såvelsom anden handel tilsøs vide at gøre.***)

Landet i sig selv er af synderlig frugtbarlig sædejord, som giver alle slags kostelige sæd, så indvånerne deraf meget kunne sælge. Til hestes, kvægs og fænedst†) underhold haves og god græsgang og engbund til høvling, hvorføre indbyggerne også meget af forskellig slags kvæg tillægge, at derfra årligen en temmelig mængde af øxen, får, lam, gæs, høns o. s. v. bliver udreven og på omliggende steder solgt. Overalt er og landet med nødvendig skov forsynet, hvor de til landsens indfødte svin kunne have noksom olden, såvelsom behørig brænde og bygningstømmer. Det giver og udi samme skove adskillig vildt af dyr, harer, ræve, kaniner og forskellige fugle, så deraf haves lystig jagt og skytteri. Fiskeri have de rigeligen af stranden. Og endog landet er meget højt, så fattes det ligevel ikke behørigte ferske vande, som af vædekilder udi rindende bække sig udbrede. Korteligen, dette land er rundeligen forsynet med alt, hvad til nødtørftig fornødenhed man vil ønske og begære.

Formedelst slig landets gode vilkår er det overalt således bebygget og dyrket, at næppeligen det ringeste findes, som ikke til brug nyttiggøres af indbyggerne, hvilke som omhyggelige folk i sådanne og andre måder deres fordel vide at fortsætte og deres gårde vel bygge og vedligeholde, så at, *endog* de deres herskab med deres fødested ligervis som Sællandsfarerne

*) Dette er en skrivefejl, da de rigtige navne: østerherred med 4 sogne og vestreherred med 2 sogne nævnes i bogen s. 184.

**) Borre regnedes altså allerede da for landsby, skønt dens privilegier blev fornyet 1648.

***) Dette er formodentlig bygget på efterretninger fra noget ældre tid.

†) Kvæg, her vel nærmest småkreaturer.

ere forpligtede, findes der ligevel sjelden nogen ødegårde, så det ikke et de ringeste blandt disse lande er at skatte.“*)

Det er værd at lægge mærke til, at forfatteren stærkt betoner de sørgelige følger på Sælland af vornedskabet og forklarer, at dette forhold vel også gjaldt for Møn, men der ikke havde forhindret øens velstand. Underligt nok nævner han ikke grunden, at Møn var krongods uden større hovedgårde. Særlig fremhæves, at der ikke fandtes øde gårde. Forfatteren skulde have været sine ord, thi året efter begyndte ødelæggelsen, der varede resten af århundredet.

I bogen s. 205 findes en fortegnelse over alle Danske len, hvorunder Møns land og len med:

„Ørmelundegård, kongelig Majestæts“.

Da det i hele fortegnelsen er det eneste slot, der særlig kaldes kongens, kunde det tyde på, at Elmelundegård på den tid ansås for at stå i særligt forhold til kongen, som jagtslot. Axel Urup var da lensmand her.

Forøvrigt synes forfatteren ikke at være klar over, at Ørmelunde og Elmelunde er samme navn, da han nævner begge jævnsides.

Skönt vi har set, at nedgangstiden overalt var begyndt med det 17de århundrede, kan vi dog af Arent Berntsens skildring slutte, at jævn velstand endnu var bevaret på Møn lige indtil Svenskekrigen.

Til det statistiske indhold af den mærkelige bog vender vi senere tilbage.

*) Udtrykket er forsigtigt, men der er næppe nogen anden landsdel, der bliver stærkere rost.

Hans Schrøder Løvenhjelms.

Svenskekrigen.

Der har tidligere været fremsat forskellige opfattelser af det spørgsmål, hvem der egentlig har hovedskylden i Danmarks ulykke under den frygtelige krig med Karl X Gustav. Mange har som sædvanligt dømt efter udfaldet: Adelsvælden blev ulykkens offer, mens Kongen vandt sin enevoldskrone — altså må adelen bære skylden og navnlig ansvaret for, at hær og flåde var forsømte. Dette er åbenbart en *meget* uretfærdig dom. Rigsrådet havde af dyrekøbte erfaringer i Chr. IV's tid lært, at Danmark ikke frivilligt skulde indlade sig på æventyrlig krigspolitik, allermindst med et folk som det Svenske, hvis kræfter netop da var i vældig fremvæxt. Denne opfattelse fandt navnlig sit udtryk i den langvarige strid om grundlaget for hærordningen. Middelalderens ledingsudbud var forfaldent, efterhaanden som bønderne nedlagde eller fratoges våbnene. Omkring år 1600 kom også adelens ryttertjeneste i forfald; i Kalmarkrigen udeblev en stor del af rostjenesten. Kongerne krævede da en *hvervet hær* isteden; Tydskere og Skotter lod sig gerne hverve, og en sådan hær egnede sig bedst ikke alene til krig udadtil, men også til at styrke kongemagten indadtil; men den kostede mange penge og kunde være til lige så stor plage for landet

som en fjendtlig hær. Rigsrådet stred da for at indskrænke den hvervede hær og derimod udvikle et nationalt landeværn til forsvarsbrug. Dette var kærnen i striden mellem kronen og adelen. Men især efter Ulfelds fald savnede den Danske adel en dygtig fører og måtte derfor bukke under. Dens andel i skylden er, at den ikke mere frembragte de fornødne ledende mænd, mange brave mænd, men ingen fremragende. Man behøver kun at sammenligne portraitterne af Danske og Svenske herrer fra hin tid. De Danske ligner oftest skikkelige folk med bløde viljer — de Svenske er lutter karaktér og energi. Derhos var der i vide kredse i Danmark en uvilkårlig Følelse af, at fremtiden tilhørte kongen, og derfor samledes om ham alle de, som vilde bryde sig en bane til hæder og magt.

Men kongen og hans parti *vilde* krigen, og rigsrådet måtte skridt for skridt bøje sig. Det nyttede intet, at rådet greb til at sammenkalde et stændermøde i Odense Februar 1657, inden der toges bestemmelse om at indkalde flere hvervede tropper. De borgerlige stænder fulgte kongen (bønderne spurgtes der ikke om), og store pengemidler blev bevilgede. Man stolede på, at *Karl Gustav* var optaget af krigen i Polen, hvor han desuden netop havde lidt nogle uheld. Den 1. Juni 1657 udstedtes krigserklæringen uden sikkert løfte om bistand fra nogen side. Men man forregnede sig ganske med hensyn til Svenskekongen. Han vilde intet hellere end at forlade det udpinte Polen og føre sine krigsvante tropper til det endnu rige Danmark, hvor alting hurtigt kom i den mest fortvivlede forvirring. Krigens gang kender alle. Vi vender os nu til Mønboernes deltagelse deri*).

Efter at rigsrådet ved Fredrik III's håndfæstning på papiret havde fået sine forfatningsmæssige rettigheder styrket og ud-

*) Nylig (1908) har en krigshistorisk forfatter, kapitain *Rockstroh*, udgivet en fremstilling af forsvaret for Møn 1657—59, hvortil kilderne er hentede både fra Danske og Svenske arkiver. Det er en selvfølge, at dette interessante arbejde ofte er benyttet i den her følgende beretning, idet her dog ikke alene er gjort særlige betragtninger gældende, men også brugt adskillige andre kilder og navnlig major *Schrøders rapporter* til feltmarskalken, Hans Schack. Da jeg ved hr. hofjærgermester Schøllers velvilje er kommet i besiddelse af en afskrift af disse rapporter, der findes i det Danske rigsarkiv, lader jeg disse aftrykke som tillæg; de gengives i Dansk oversættelse, men originalsproget er

videt, tog det strax fat på at gennemføre sine grundsætninger om et nationalt forsvarsvæsen. Hærordningen af 1652 er altså fortrinsvis rigsrådets værk, og ledelsen lå nærmest i rigsmarskens hånd. Det var da *Anders Bille* til Damsbo på Fyn, som tilhørte en *anden* linie af Billeslægten end den 100 år tidligere afdøde Mønske Anders Bille. Planen gik ud på at indskrænke tallet af hvervede tropper så meget, som det for tiden var muligt, men til gengæld skabe en stor hjemmegjort forsvarshær. Selv rytteri søgte man at danne paa national grund, de såkaldte „sogneryttere“, hvis ordning bønderne fik indflydelse på. En så omfattende reform var naturligvis vanskelig at føre igennem, og det krævede navnlig lang tid, førend den ny hærordning kunde blive fuldt brugelig. Anders Bille sled af bedste evne med organisationen og *Axel Urup* med de tilhørende fæstningsanlæg, såvel København og Fredericia som mange mindre værker til støtte for landeværnet. 1654 foreslog Anders Bille og Henrik Ramel også at befæste Helsingborg. Men tiden slog ikke til; midt under udviklingen stiledede man ind i krigen, og i Sept. 1656 måtte Anders Bille med bitterhed udtale, at „landsens forsvar er slet og ringe“. Selv kom han hårdt til at bøde derfor, og det var for ham vistnok en befrielse for megen sorg og skuffelse, da han — året efter — faldt under det triste forsvar af Fredericia. Men vi må nu ikke glemme, at en forsvarsordning som den af 1652 var led af en politik, der udelukkede en angrebskrig, som den kongepartiet kastede landet ind i 1657. Vi kan umulig nu fordømme den Danske adels bestræbelse for at skaffe Danmark en national hær, som Norge havde og stadig opretholdt med ære.

Ved den nævnte hærordning af 1652 var forsvaret på hver af de mindre øer ordnet selvstændigt, således på Møn, Bornholm, Samsø og lignende øer. Fra *Møn* udskreves kun båds-mænd til rigets flåde; alt det øvrige mandskab — fra 16 til 40 års alder — ordnedes i et landkompagni og en landstorm. Lensmanden *Henrik Ramel* satte med kraft dette i værk, skønt han kun havde en gammel kapitain *Hans Holst* til hjælper. Et

Tydsck. Militairsproget var jo oftest Tydsck og navnlig overfor feltherren Hans Schack, som var indkaldt fra Sachsen-Lauenburg, skønt han var født i Angel, ligesom Hans Schröder selv.

par år efter døde de begge. De følgende lensmænd *Axel Urup* (1655—57) og *Peder Reedtz* (1657—62) — se forrige bind — arbejdede videre paa ordningen; det er sandsynligt, at de bastionsformede skanser ved Hårbølle og Brøndehøje skyldes Urup, der var ingénieur. 1856 eller 57 fik øen en ny militairkommandant i kapitain *Just Ebbel*. Denne var søn af købmand Augustinus Ebbel i Odense, gift med en datterdatter af den i 16de årh. bekendte rigmand Oluf Bagger; han tilhørte altså en borgerlig patricierslægt i Odense. Just havde studeret i Leyden og siden tumlet sig i tredivårskrigen og i Skotland. På Møn tog han fat med dygtighed på at forberede forsvaret. Han synes vel at have opretholdt landkompagniet, men inddraget det i en større afdeling på 4 kompagnier, hvori han samlede „alt, hvad der kunde bære og bruge våben“, tilsammen 900 mand, der har udgjort 15% af den daværende befolkning, ca. 6000. Herved mødte han en vanskelighed i den gamle modsætning mellem by og land. Stege borgere vilde ikke tjene sammen med bønderne, men optræde selvstændigt til byens forsvar. Just Ebbel rejste da ind til København i foråret 1657 og henvendte sig til rigsråden *Christen Skeel* for at få en udtrykkelig bestalling som kommandant for hele øens forsvar. Han gör derved gældende, at „endrægtighed er det bedste landsens forsvar“, hvorfor alle landets indbyggere, ingen undtagne, måtte underlægges hans kommando, og „at Stege bys artilleri nu som altid för måtte bruges af mig til landsens forsvar, når og hvor jeg synes det bedst behøves, og at ganske borgerskabet ligervis som det andet landfolk efter deres ed og pligt også lader sig bruge af mig til landsens defension, når nøden udkræver.“ Den brave Christen Skeel skaffede ham strax den følgende dag bestallingen, således som han ønskede den, og denne stridsafgørelse kom til at spille en ikke ringe rolle i krigen, da borgere og bønder stod tappert sammen, og byens artilleri kom til ypperlig anvendelse både ved Ulsund og Grønsund.

Ved det Mønske landkompagni var Just Ebbel eneste officer. Som underofficerer havde han sergenterne Hans Christoffer Tucher (våbenmester), Volf Spreen og Rasmus Pedersen, korporalerne Niels Ottesen og Hans Bris, samt trommeslageren Lorentz Carl (hvem vi senere træffer som Skovfoged). De to første synes efter navnene at have været Tydskere. Ved øvel-

serne brugtes trommesignaler. Ved landstormen udtoges befalingsmændene af mandskabet og valgtes ofte af dette. Det er med denne „hær“, at kampen toges op mod Karl Gustavs sejrvente tropper og generaler, dog ikke i første omgang af krigen, da fjenden gik Møn forbi.

Efterat Jylland i efteråret 1657 var erobret af Svenskerne, blev så mange Danske tropper som muligt sammendragne på øerne for at afværge en fjendtlig landgang. Da blev en afdeling af Gyldenløves dragoner forlagt til Møn; det var den bekendte *Mikkel Skovs* kompagni, der siden udmærkede sig under Københavns belejring; men efter fredslutningen i Roskilde Februar 1658 må dette kompagni være sendt til København. Den sejrige Svenske hær blev foreløbig lagt i kvartér på øerne, og Møn fik hertugen af *Sachsen-Weimars* rytterregiment. Hertugen synes at have boet i Stege, hvorfra han ialfald har dateret flere skrivelser. Der siges imidlertid at være lagt en „salvogarde“ (en særlig livvagt) på Elmelundegård. Hvem har denne vagt i fredstid skullet beskytte? Det ligger nær at tænke sig, at Ulfeld har aflagt et besøg der efter freden for ret at nyde sin sørgelige triumf. Da Møn fik et særligt beskyttelsesbrev af den svenske feltmarskal *C. G. Wrangel*, kunde man også gætte på, at dette skyldtes Ulfelds indflydelse. Det kunde endog være sandsynligt, hvis det virkelig har været tilfælde, at de Mønske bønder i 1651 har optrådt for at forsvare ham (se forrige bind). Et sådant besøg af Ulfeld på Møn nævnes dog ingensteds, og Rockstroh tager fejl i sin antagelse af, at Ulfeld har ejet Elmelundegård. Det var kongeligt len, og det var kun hans private ejendomme, som han ved freden fik tilbage. Peder Reedtz havde nu Møns len. Dette udelukker dog ikke, at Ulfeld kan have opnået et besøg i sit første hjem under beskyttelse af Svenske soldater. Hvad der end kan være sket for at mægle forlig mellem Mønboerne og den Svenske indkvartering, så er sådanne forsøg i hvert fald mislykkede.

Forbitrelsen på begge sider var ikke til at styre. Vel er de sagn, der gengives af ældre historieskrivere, øjensynligt meget overdrevne, når der fortælles, at den Danske øvrighed lod stemple køller, der under navn af „kirkeknipler“ blev uddelte til bønderne og af disse anvendte til at nedslå enhver Svensker, som de kunde få ram til. Ligesom det heller ikke lyder troligt, at Svenskerne på denne tid (altså i fred) skulde

have indespærret 300 unge karle og børn i Fanefjord kirke og bortført dem til Sverrig for at lade dem opvoxe til soldater. Dette er formodentlig forvexlet med, hvad der senere skete i krigen. Men meget ondt er der sikkert gjort fra begge sider, og det kan ogsaa godt være sandt, hvad Paludan fortæller, at en Mand i Thostenæs da (1820) havde sagt, at han havde hørt sin oldefader fortælle, at han med en sådan kølle havde dræbt en Svensker på Fanefjord kirkebakke, og han havde vist stedet, hvor den dræbte blev nedgravet.

Sikkert er det, at hertugen af Weimar var yderst misfornøjet med Mønboerne. I et brev fra Stege i Marts 1658 kalder han dem „ondskabsfulde, hårdhjertede og ganske modbydelige, og de kan kun regeres med det onde. Bønderne her har, efterat jeg havde lagt salvogarde, på ganske morderisk og letfærdig vis dræbt to indfødte Svenske infanterister og tre ryttere samt en kone af mit regiment. Alt af værdi har de skaffet tilside, men gemt de døde kroppe under isen“. Omvendt skriver præsten *Peder Olufsen* i Borre kirkebog, at Henrik Henriksen af Nørre-Vestud i Februar 1658 var bleven undsagt af de Svenske, fordi noget ranet gods var bortkommet i hans hus. Han var da flygtet ud i Borre mose, var der frosset ihjel og ædt af ræve. Hans ben blev fundet året efter.

Lidt senere klager hertugen påny til general Wrangel over de „ubændige, halsstarrige folk på Møn“; men Wrangel vilde ikke bryde sit ord i beskyttelsesbrevet for Møn; han rådede hertugen til at fare med list og lempe. I fredstraktaten var det bestemt, at de Svenske tropper skulde forlade Danmark inden 1. Maj; det blev ikke overholdt, men midt i Maj synes hertugen af Sachsen-Weimar dog at have forladt Møn, der nu havde ro nogle måneder.

Men som bekendt overfaldt *Karl Gustav* Danmark påny, idet han pludselig gik iland ved Korsør 8. August 1658. Han tog derved krigens urett på sig, men mødte denne gang en modstand, som han ikke havde ventet. Sælland blev hurtigt besat af fjenden, men København holdt sig, og på småøerne rejste folket sig til et tappert forsvar, hvortil opfordringen udgik fra lensmanden, *Christoffer Lindenov*, på Nykøbing slot. Han sendte herom også bud til Møn, hvor kapitain Just Ebbel havde kommandoen. Fjenden udstedte fra Sælland gentagne strenge ordrer til Møn, at bønderne skulde møde ved Koster færge med

proviant til den svenske lejr ved København. Der blev virkelig også bragt proviant til Koster. Men da Ebbel fik dette at vide, ilede han til Koster, fik provianten indskibet og sendt tilsøs til de Danske i København. Siden fortsattes dette med jævnlige søtransporter til København, som det ses af Schrøders rapporter så vel som af andre kilder. Der sendtes endogså levende kreaturer og heste samme vej. Det er i det hele mærkeligt, så svært man endnu dengang havde ved at indeslutte en fæstning navnlig fra søsiden. Lige så glade som de belejrede var over disse forsyninger, lige så forbittret var Karl Gustav. Han gav hyppige ordrer til sine fornemste troppeførere, at de skulde bemægtige sig Møn. Sålænge Falster ikke var besat af fjenden, kunde Møn kun angribes fra Kallehavesiden, og her foretoges også de første forsøg i løbet af vinteren.

Imidlertid var Just Ebbel allerede 17. September kaldet til København, hvorfra han blev sendt til Bornholm. Efter krigen fik han forskellige militaire stillinger. Da det atter blev krig i 1675, var han chef for det Mønske kompagni, der lå i Nyborg, og førte dette i krigen til Tønning. Senere blev han overkrigskommissair og døde år 1700 i Skelskør som en meget anset mand. I Skelskørs beskrivelse af P. Fris 1759 får han megen berømmelse; i kirken havde hans kårde og faner været ophængt, men var da „musset bort“.

På Møn blev han afløst af ritmester *Hans Schrøder* (senere adlet: *Løvenhjelm*). Denne var af Sønderjydsk bondeslægt, søn af herredsfoged Hans Schrøder på Løjtgård i Angel. Med sin hustru, *Magdalene*, havde denne 25 børn, hvoraf sønnen Hans var født 28. Januar 1627. 20 år gammel gik han i udenlandsk krigstjeneste, hvor han svang sig op til ritmester. Da Svenskekrigen udbrød 1657, vendte han strax hjem og blev ansat ved kongens livregiment til hest, der 1661 omdannedes til kongens hestgarde. Som chef for et af regimentets kompagnier udmærkede han sig i begyndelsen af Københavns belejring og blev senere forfremmet til major. Men i September afløste han Ebbel som kommandant på Møn, og det blev således ham, der ledede øens berømte forsvar i vinteren og foråret 1658—59. Da Angel på den tid utvivlsomt har været Dansk både af sind og tale, var han altså dansk født. Når han tidligere har været anset for Tydsk (der sagdes fra Meklenborg), hidrører denne fejltagelse formentlig fra, at han måtte skrive sine militaire rapporter på Tydsk.

De forskellige kystbatterier på Møn var allerede sat i forsvarsstand; navnlig fremhæves *Hårbølleskansen* som et stærkt fort med grav omkring, omgivet med „Spanske ryttere“ (vandrett liggende bjælker med gennemstukne spidse pæle) og bagtil forsynet med „slagbom“ til at lukke skandsehalsen. Rockstroh mener, at skansen i Grønsunds færgegårdshave også stammer fra Svenskekrigen; den kunde dog også hidrøre fra 1807. Voldstedet i den nordre ende af Hårbølle hestehave såvelsom Borrevold på odden er langt ældre (se Møns Historie I 126 og II 163); men måske har de også været taget i brug i Svenskekrigen. *Brøndehøje skandse* i sin nuværende femsidede form stammer formodentlig også fra denne krig, om end dens underste runde grundplan tyder på langt ældre tider (I 128). Det siges bestemt, at de Danske ved Koster færgested havde anlagt en skandse, som nu ikke længere kan påvises. Den senere nævnte kapitain *Melhorn* havde bygget den. Derimod ses endnu grundplanen af en bastioneret skandse, der har kunnet beherske vadestedet — nu landevejen mellem Møn og Kosterland, og denne skandse kaldtes altid „Karl den tiendes“. Det er troligt nok, at den er anlagt af den Svenske besætning i sommeren 1659 for at gøre Kosterøen til et sikkert retraitepunkt fra Møn overfor en mulig tilbageerobring fra søsiden. Det store strandbatteri ved Ulfshalestrømmen stammer i sin nuværende skikkelse fra krigen 1807, om end der formodentlig også der har været ældre forsvarsværker. Endelig fortælles der, at Karl Gustav ved et besøg på Møn, formodentlig i Juni 1659, tænkte på at forstærke Stege fæstning og at genopføre slottet, men opgav det, fordi slotspladsen beherskedes af møllebakken i Lendemarke. Ligeledes havde han udset en plads for et udenværk udenfor østervolden i præstens mark, men da sendte de underjordiske i Østerhøj ham en sådan mængde myg på halsen, at han skyndsomst forlod Møn. Vi kender godt de umådelige myggesværme ved Noret; sagnet vil altså, at de har gjort sig fortjent i øens historie.

De fleste af ovennævnte skandser er formodentlig anlagte af Axel Urup og udrustede af Ebbel og Schrøder med skyts og ammunition. Desuden havde borgerne i Stege 8 metalkanoner, nogle jernkanoner og 124 hagebøsser (gammeldags skydevåben, der i anslaget støttedes til en hage eller gaffel).

Det påhvilede forøvrigt Møns kommandant også at under-

støtte forsvaret af Falster og Lolland, hvor oberst *Joachim Kørber* havde ledelsen. Vi ser også, at denne forbindelse under krigen så vidt muligt blev opretholdt. Og ikke alene dette, men Schrøder førte endogså krigen over på Sælland. Tidligt om efteråret satte han over sundet og foretog et vellykket overfald på en Svensk rytterstyrke i Vordingborg: Men Svenskerne lod deres forbitelse gå ud over byens borgere og truede endog med at brænde byen af. Sællænderne afbrød derfor al forbindelse med Schrøder og synes at være bleven så vrede på ham, at de senere forrådte hans udsendte bud til fjenden. Skønt det ikke udtrykkeligt siges, må man — også af, hvad der senere forefalder — slutte, at Schrøder har ført sit eget kompagni ryttere med sig til Møn; kun med krigsøvede folk vilde han kunne udføre et så langt tog ind på fjendtligt område.

På strejftoget til Sælland er Schrøder formodentlig kommen i berøring med den bekendte *Svend Povlsen Gønge*. Denne — „Gøngehøvdingen“ kaldet — stammer vistnok fra Gøngeherred i det nordlige Skåne, hvor han allerede i krigen 1643—45 havde ført guerillakrigen på grænsen af Småland. I 1657 havde han samlet et kompagni „dragoner“ (∴ beredent fodfolk), hvormed han under Axel Urup deltog i kampene om Hallandsås. Derfra drog han i begyndelsen af 1658 over til Sælland, men fik der kongelig ordre til at afskedige sine snaphaner, som ikke synes at have været velkomne. Da krigen atter udbrød i August, blev de dog antagne paany til Københavns forsvar. Men fæstningskrigen har næppe ligget for ham; allerede i September blev han sendt til Sydsælland for at rejse befolkningen til modstand. Her tumlede han sig nu i krigerske æventyr, overfaldt Svenske småafdelinger og huggede dem ned for fode („kaputerede“ dem). Han havde samlet 60—70 mand om sig, og med dem leverede han Svenskerne et formeligt slag syd for Næstved, men blev overvunden og måtte så forlade Sælland. Man kan gætte på, at denne kamp har stået i forbindelse med Schrøders tog til Vordingborg. Med resten af sit mandskab satte Svend Gønge over til Nyord og derfra til Møn, hvor han en stund hjalp til ved strandvagten. Han søgte at få Schrøder med på et nyt tog til Sælland, men da denne ikke vilde indlade sig derpå, drog Svend Gønge i November tilsøs til København. Efter krigen fik han som løn for sin tjeneste Lundbygård, dengang en lille herregård, men da han ikke

kunde leve af den, gav han den tilbage til kronen mod istedet at få 30 rdl. i pension; så lidt regnedes en herregård dengang! Nå, han havde vel hellerikke ro på sig til sådan stilling. Da den Skånske krig udbrød 1675, synes han at have taget del i den.

Schrøder fik snart nok at gøre med at forsvare Møn. Svenskerne synes at have udsat angrebet, indtil isen kunde lægge bro over sundet ligesom forrige år. Om de indledende kampe i December måned stemmer kilderne dog ikke ganske overens. Præsten ved Vartov, *A. M. Hjörning*, har under belejringen forfattet en dagbog om, hvad der daglig foregik i København, og i denne meddeler han også de budskaber, som bragtes fra landet. Dagbogsformen giver en viss borgen for pålidelighed. Heri skriver han under 12. December 1658: „Vi fik bud, at Svenskerne havde besøgt Møn, og Gud lod dem ved bonden vældelig afklappes.“ Ligeledes fremgår det af dagbogen, at fra 1. December havde isen ved København begyndt at lægge til, den 17. blev det tøvejr, men den 22. blev frosten atter streng og vedvarer Januar og Februar. Det angreb på Møn, hvorefter budskab er kommet til København den 12., må altså være foregået nogle dage forinden; der tales i dagbogen dog ikke om is denne gang ved Møn. Hvis dagbogens meddelelse under 12. er rigtig, må denne første kamp have været foranlediget ved en af de rekognosceringer, som man ved, at Karl Gustavs berømte generalkvartærmester, *Erik Dahlberg*, foretog af vandene mellem Sælland og Møn. Derimod nævner dagbogen ikke den følgende kamp på isen juleaften.

Den anden samtidige kilde er et Tydsk digt, trykt 1659, hvori forfatteren lader en Dansker og en Svensker samtale om angrebene på Møn fra Sællandssiden (meddelt hos Paludan II, 313). Af Indholdet skulde man tro, at forfatteren har kendt Schrøders senere rapporter. Han skriver også bedre vers end Hjörning. Heri berettes om julekampen på isen, da angrebet udførtes af 1000 mand, og en Svensk major Base blev taget tilfange. Siden skildres også slaget den 15. Januar.

Kapitain Rockstroh beretter efter militaire kilder disse kampe således:

„Da vinteren ved slutningen af December faldt i med stærk frost, voxede faren for en fjendtlig overgang. Allerede mellem den 15. og 19. December havde oberstlieutenant Buchwaldt,

der kommanderede et Svensk rytterregiment, samt general-kvartærmesteren *Erik Dahlberg**) travlt med at rekognoscere isen mellem Møn og Vordingborg på Kallehavekysten; men de måtte med sorg erkende, at isen ikke var stærk nok til at bære rytteri og kanoner, og desuden isede Mønboerne på det ivrigste rundt omkring deres ø.

Desuagtet afmarcherede den 23. December fra lejren foran København den Svenske garde til fods under oberstlieutenant Stahl samt mindst to rytterregimenter, hvoraf det ene under grev Axel de la Gardie. Disse afdelinger stod allerede julenat parat ved og syd for Præstø for under *Rutger von Aschebergs****) kommando at forsøge en overgang. Det lykkedes dog ikke fjenden at forstyrre Mønboernes julehøjtid, thi det havde vel frosset hårdt lige op til jul, men selve julenat slog vejret om, og samtidig viste Svenskernes rekognosceringer, at forsvarerne vare på deres post. De havde nemlig nu færdiggjort en 4 favne bred rende i isen på en strækning af 3 mil, og de holdt skarpt vagt overalt, hvorhos de havde lagt nogle af deres kanoner på slæder, så at dette skyts hurtig kunde flyttes over isen til sådanne steder, hvor fjenden ved hjælp af planker, broer og lignende kunde ville forsøge at passere renden. Desuden holdt en anden del af Mønboernes artilleri ved nat og dag forspændt på Stege torv, parat til øjeblikkelig anvendelse på særlig truede steder. *Få dage efter* forsøgte en Svensk styrke, der af de Danske angives til 1000 Mand, at gå over; men Schrøder modtog fjenden ude på isen i spidsen for sine ryttere og landeværnet, og der udspandt sig en længere skydefægtning, som endte med, at de Svenske måtte trække sig tilbage igen.“

Det ovennævnte samtidige digt nævner udtrykkelig, at den Svenske major Base blev taget tilfange ved denne lejlighed; han må altså være sluppet over renden. Denne anden kamp

*) Selve mesteren for Karl Gustavs berømte tog over Belterne i samme års begyndelse. Forøvrigt beretter Rockstroh — formodentlig efter Danske eller Svenske kilder — at de Danske selv havde vist ham vejen, da resterne af det på Fyn slagne Danske rytteri flygtede over Tåsinge, Langeland og Falster, efterfulgt af Erik Dahlberg med sine ryttere.

**) Det overrasker noget allerede da at se Ascheberg som leder af angrebet på Møn. Han var nylig undsluppet fra Sønderborg, som Brandenburgerne erobrede; efterretningen herom kom først til København den 20. December; og han var altså ukendt med forholdene på Møn.

har således stået strax efter juledagene, da frosten har taget fat påny.

Den i digtet optrædende ordfører for Mønboerne havde spottende indbudt Svenskeren til at komme over og smage de Mønske kager. Herpå svarede Svenskeren (i oversættelse):

„Ja, jeg har hørt, at Du har sagt,
om jeg Dig vilde besøge,
med Dig at drage ud på jagt
og prøve De Mønske Kager*).
Det synes dog, de er for hårde,
jeg kan dem ikke fordøje;
om jeg end er af Finne art,
jeg tør dog ikke tro Jer nøje.“

Dette Tydske digt på 46 vers er en hovedkilde for beretningen om disse kampe.

Da det lod til, at overgangen til Møn ikke vilde blive lett, gør fjenden et forsøg på at komme over til Falster, hvor farvandet endnu var åbent mellem Masnedø og Orehoved. I de sidste dage af året var der samlet en transportflåde ved Sællands-siden. Oberst Kørber skyndte sig at ordne forsvaret, og ved et besøg på Møn fik han Schrøder til at sende endog det meste af rytterkompagniet med estandarten til hjælp. Til erstatning måtte han nøjes med at få 80 beredne Falstringer med en lieutenant. Da fjenden erfarede, at de Danske var forberedte, opgav de angrebsplanen denne gang, og Schrøder har vistnok fået sine ryttere tilbage inden den store kamp 15. Januar. Man ser, at der har været rift om disse tappre folk, som Schrøder sikkert nødig har sendt fra sig i disse farens dage.

Imidlertid fortsættes, når lejlighed gives, forsendelser af al slags proviant til København, som kan ses så vel af Hjørrings dagbog som senere af Schrøders rapporter. Karl Gustav befaler da påny, at der skal gøres ende på disse forsyninger, og derfor skal der rettes et hovedslag imod Møn. Denne gang bliver feltmarskal *Gustav Stenbock* sat i spidsen for den til angrebet bestemte hær, der yderligere forstærkedes, så den kom til at bestå foruden af fodgarden og 3—4 rytterregimenter, af et matroskorps på 300 mand og en fodfolksstyrke under oberst

*) Formodentlig „fedtnuner“ ☉: æbleskiver.

Taube, ialt ca. 3000 mand med en del svært skyts. Hele tiden, mens disse angreb stod på, havde Vordingborg og Præstø overmåde stor indkvartering, som borgerskabet hvert sted har givet beretning om.

Imidlertid var frosten atter blevet hård, og Mønboerne havde ondt ved at holde den lange rende åben.

Om morgenen den 15. Januar slap et par Svenske ryttere over renden, formodentlig på et mere afsides sted, hvor de fangede en bonde, der blev taget i forhør angående forsvarrets tilstand. Kort derefter rykkede den Svenske hovedstyrke frem over isen med broslagningsmidler. De vendte sig ikke mod Koster, hvor strømmen er stærkest, men gik længere mod øst ind ad Tjørnemarksbugten, hvor de vel antog, at renden var tilfrosset. Da rejste sig en søndenstorm med snefog lige i øjnene på Svenskerne, som ved middagstid nødtes til at standse fremrykningen. Strax ilede Mønboerne til og huggede isen op hvor angrebet truede. Samtidig samlede Schrøder sin væbnede styrke, der af Svenskerne opgives til 100 ryttere, delte i 3 troppe, og 4—500 landeværnsfolk. Efter middag standsede snestormen noget, og fjenden forsøgte da at komme over renden. Mange faldt i, og både Ascheberg og Buchwaldt mistede sine heste, mens forsvarerne fyrede med geværer og kanoner og nød godt af at have vinden i ryggen. Det ovennævnte digt siger, at Svenskerne havde ført 4 kanoner ud på isen og fyrede med dem, men forsvarerne så kun røgen, hørte ikke knaldet, — så stærk har modvinden været. Siden blev slaget til en skydefægtning fra begge siden af renden, og dette varede til aften. Da opgav fjenden trods sin store overmagt angrebet og vendte om til den Sællandske kyst med et tab — efter Dansk opgivelse — af 300 mand. Også en svær kanon gik tilbunds. Hvad om den kunde findes? Den ligger formodentlig mellem Lindholm og Kniggekosten. De faldne blev begravede på Kallehave kirkegård, officererne i kirken, og der blev skudt salver over gravene. Efter snestormen slog det om til tø i nogle dage; men morgenen efter kampen slap Mønboerne dog over renden og opsamlede en del bytte af våben og kapper, især en mængde pistoler, hvoraf nogle endnu ved år 1820 opbevaredes hos bønderne. Svenskerne ventede endnu til 24. Januar, men frosten blev ikke stærk nok, og snart fik de andensteds ærende.

Slaget på isen stod altså den 15. Januar og dermed stemmer, at budskabet er indført i Hjørrings dagbog under 18. Januar således: „Den 18. Januari er Svensken for Møn og falder med stykkerne, han havde på isen, i strånden“.

Samtaledigtet slutter omtrent således: Danskeren efter kampen:

„Ej, kære Svensker, kom herved
og sig mig sandhed bare!
Smager Dig nu den nytårsgave,
som Du af Møn vilde have?
Betænk, at Gud engang helt hårdt
den store falskhed straffer,
som Din konge øvet har,
den regning står ham åben.

Svenskeren:

Farvel, min Dansker, hav det godt!
Jeg ser, hvorhen det sejler,
at altid jeg undgælde skal,
for hvad min konge fejler.
Jeg også det bekende tør,
at her er sket Jer urett;
Gud give, at i fred og ro
jeg snart må se Dig atter.

Alle Svenske tropper blev nu trukket til *København* for at deltage i stormen den 11. Februar, og Møn havde ro en stund, skönt frosten atter tog fat. Oberst Ascheberg omtales også i stormnatten ved angreb på bryghuset. Blandt forsvarerne i studenterkorpset er nævnt to Mønske studenter, Ole Henriksen og Gjertsen, der begge boede på regensen. Tidligere har Møn fået skammen af en student, Ove Clausen Helmer, der 18. August 1659 blev henrettet i København som Svensk spion. Indtil 1652 var der en rektor ved latinskolen i Stege, der hed Clavs Marcussen Helmer, og man mente, at han var blevet forflyttet til Skåne som præst; han skulde der, ligesom biskop Vinstrup, have sluttet sig til Svenskerne, og hans søn skulde da have været den nævnte spion. Nu har imidlertid Anders Pedersen i sin Sællands degnehistorie (1899) oplyst, at rektor Clavs Helmer i Stege blev forflyttet til Skeen i Norge, og her ved har formodentlig en forvexling fundet sted, da spionen var fra Skåne, demitteret fra Lunds latinskoie. I såfald har han altså ikke stammet fra Møn.

Da stormen på København var afslået, indskrænkede Karl Gustav sig til at indeslutte staden så godt som muligt, og da gjaldt det mere end nogensinde om at hindre tilførselen fra småøerne. Atter blev der lagt plan til et angreb på Møn, hvor man dog fik nys derom og påny tog fat på det vældige isningsarbejde. Hertil fik man hjælp af 300 bønder fra Falster, og oberst Kørber fik ordre til at understøtte Schrøder med 200 ryttere til gengæld for hjælpen i juletiden. De vendte dog alle snart tilbage, da isen endelig brød op.

Til løn for det tappe forsvar blev Schrøder forfremmet til major („oberstvagtmester“) og fik fra København en fortrinlig hjælper i kapitain *Mathias Melhorn*, der særlig skulde være chef for landeværnsafdelingen. Han anlagde stjerneskansten ved Koster færgested, forsynede den med skyts, Spanske ryttere og vindebro i halsen.

I løbet af vinteren havde der i København dannet sig et selskab under ledelse af den bekendte rådmand og forfatter *Arent Berntsen* (se foran), der udrustede flere mindre kaperskibe for at beskytte proviantransporten til København*). Blandt disse var en lille „fregat“ (dengang navn på et lille krigsskib) på 10 kanoner og 30 mand, der lejedes af regeringen for 300 rdl. månedlig. Såsnart vandet var åbent, blev dette skib, „den sorte örn“, og senere flere småskibe sendt ned til Møn, hvor Schrøder snart fik brug for dem. Men disse kapergaster kunde ofte blive farlige for venner så vel som for fjender. En af kaperne, der krydsede i småvandene, fandt en lille ø — måske Langø — der var besat af fjenden. De gik da iland på øen og plyndrede den noget ind i April; men imidlertid vadede Svenskerne ud til skibet, hvor der kun var efterladt nogle enkelte folk. Skibet blev boret i sænk og senere ødelagt, besætningen nedhugget. Så længe den Svenske flåde ikke viste sig, holdt disse kaperere dog god forbindelse med København.

I Marts og det meste af April havde Møn ro. I København har man da beskæftiget sig med planer til øens forsvar. Lensmanden *Peder Reedtz* opholdt sig af og til på øen, om

*) Arent Berntsen havde også udrustet skibet „Höjenhald“, der udmærkede sig som blokskib i Kallebostrand under Københavns belejring. En anden af de ledende mænd i København, *Hans Klain*, havde udrustet 3 mindre kaperere, hvoraf nogle også anvendtes i smålandsvandene.

end han som oftest måtte være i København i regeringsanliggender. Midt i April udnævner kongen oberst *Hinrich Both**) til kommandant på Møn, og befaler Peder Reedtz, som da må have været herovre, at udskrive to kompagnier arbejdstropper, der skulde tage fat på en fuldstændig *befæstning af Stege*, hvis borgere skulde deltage i arbejdet. Formodentlig skulde Schrøder fortsætte kystforsvaret under oberstens overkommando. Hvem har mon været mester for en så urimelig plan, just som fjendens angreb daglig kunde ventes! Den er da også hurtigt gået i lyset og er måske ikke engang nået udenfor de kontoirer, hvor den var opstået. Formodentlig har Peder Reedtz strax fået planen kvalt. Men den går igen.

Nogen tid efter, da kampene ved Grønsund var i fuld gang, får Schrøder virkelig en lignende ordre fra feltherren *Hans Schack* om at befæste Stege; men hans svar er stærkt afvisende; han havde nu andet at tænke på end at bygge fæstning om Stege. I København synes der at have været en mærkværdig uvidenhed om stillingen på Møn; har man ikke fået eller ikke læst Schrøders rapporter?

Forbindelsen med København har dog været livlig vedligeholdt i hele April måned. Kongen brevveler jævnlig med lensmanden Peder Reedtz. Forsyningerne kom så rigeligt, at Kongen endogså sælger deraf. 22. April bestilles 30 favne brænde til en mand i København, der havde betalt 1 rdl. pr. favn. 25. April bestilles 2000 (!) favne „stakket ved“ til hofholdningen. Denne mængde træ skulde hugges på de steder, hvor det mindst vilde skade skovene, og holdes i beredskab, hvor det bekvemmeligst kunde afhentes, når skibsrum sendtes. 27. April bestilles endog til en borger i Lybæk 30 favne ved, som han rigtigt havde betalt. Hvorledes skulde lensmanden få al denne skovning udført, medens alt mandskabet lå i lejren ved Grønsund? Af Schrøders breve ses, hvorledes han sender fødevarer og hø til feltherren. Men sidst i April er freden forbi.

Efter at det var mislykket for fjenden at komme over isen ved Ulisund, ændredes nu angrebsplanen derhen, at Falster skulde erobres først og overgangen til Møn foretages over

*) Han havde tidligere været chef for studenterkorpset, men var ilde ligt. Måske vilde man have ham afvejen. Han kom dog ikke til Møn og faldt siden i slaget ved Nyborg.

Grönsund; desuden vilde man afvente den Svenske flådes ankomst. Denne vilde gennem Smålandshavet have lettere adgang til Grönsund end til Ulfsund med de vanskelige farvande. Men samme adgang stod jo åben for den Danske flåde. Hvor var den henne?

Allerede i Marts havde mindre flådeafdelinger fra begge sider vist sig i Østersøen, Wismar havn var da Svensk besiddelse. Fra Dansk side havde viceadmiral *Helt* kæmpet ved Langeland og vundet en sejr under *Ærø* den 10. April. Men derefter var han blevet indesluttet i Flensborg fjord af den Svenske hovedflåde, der var kommet tilsøs længe før den tilsvarende Danske. Der høres i det hele så mærkeligt lidt fra den Danske flåde i denne krig, skönt *Niels Juel* var holmens chef; men den var dels bunden til Københavns forsvar, dels af hensynet til Hollænderne, som vel havde støttet København, men ellers var lunkne venner, når det gjaldt magten tilsøs. Flådens admiral var *Henrik Bjelke* af den bekendte Norske Østråtslægt og arving til Hvideslægtens oprindelige våben (skjold med 3 bjelker). Han var uddannet i fremmed tjeneste og havde vist personlig tapperhed. Men der var i hans karakter noget besynderligt tvetydigt. Han var gift med en Ulfeldt og således i slægt med Corfits Ulfeldt, med hvem han jævnlig brevvexlede, og hvem han gav råd og vink lige til 1662. På den anden side var han i rigsrådet en af de mest kongelig-sindede og nød megen gunst af Fredrik III, og dog kunde han udtale sig meget bittert om kongen og navnlig om dronningen *Sofie Amalie*^{*)}. Denne dobbelthed har formodentlig svækket hans energi. Langt hen i April måned kom flåden endelig ud fra København. Admiralen havde hejst sit flag ombord i Christian IV's gamle flagskib „*Trefoldigheden*“, *Niels Juel* førte en afdeling, og en Hollandsk eskadre fulgte med under admiral *Opdam*. De friede først *Helt* ud af Flensborg fjord, men i de følgende dage sværmede Svenske skibe i farvandene om Lolland og Falster og hjælper til erobringen af Falster den 26. April. Først den 30. indhentede *Bjelke* den

^{*)} Ved sammenkomsten på Frederiksborg efter den første fred havde *Henrik Bjelke* til *Karl Gustav* rost kong *Frederik*; men: „Gud nåde os, gid man var herfra med ære! Dronningen er ingen Dansk god, hun har taget magten over kongen.“

svenske hovedflåde under *Clas Bjelkenstjerna* ved Rødsand syd-vest for Falster. Det blev en hård kamp, men forsåvidt uafgørende, som Bjelkenstjerna slap ind til Wismar. Bjelke gav Hollænderne skylden derfor, og hans forbittelse herover besværliggjorde yderligere samvirke mellem flåderne. „Trefoldigheden“ var stærkt forskudt og måtte til København for at reparere; men det synes, at hele flåden er fulgt med uden at sætte sig i forbindelse med landforsvaret på Møn og Lolland. Ikke længe efter trak Holland sig tilbage fra krigen, og Svenskerne spillede atter herrer tilsøs.

Hvis Bjelke har ment, at alle øerne var erobrede af fjenden, så har han ialfald begået den alvorlige fejl ikke at skaffe sig underretning derom. Vi skal siden se, at man fra land havde set vistnok den Danske flåde, men den rakte ingen hjælpende hånd. Grunden var måske den, at Bjelke følte sig underlegen overfor fjenden, når han ikke kunde stole på Hollændernes hjælp. Søkampen ved Rødsand blev et slag i luften, og med en viss rett kunde Svenskerne søge at indbilde Mønboerne, at den Danske flåde havde tabt slaget. At det just ikke forholdt sig således, fik Schröder først at vide den 9. Maj.

Den Danske flåde havde således ikke engang hindret Falsters erobring, og efter „sejren“ forsvinder den fra skuepladsen. Møn er siden ganske overladt til sig selv, udsat for angreb fra alle sider af både den fjendtlige hær og flåde.

Karl Gustav overdrager nu sin betroede hærfører, pfalzgreve *Philip af Sulzbach*, som havde været chef for den Svenske hær i Jylland, at udføre erobringen først af Falster og dernæst af Møn. Det ser ud til, at de fleste af Karl Gustavs fornemmeste generaler har forsøgt sig i krigen hernede. På Dansk side havde, som før sagt, oberst *Kørber* overkommandoen med Nakskov fæstning som rygstød. På Falster var lensmanden på Nykøbing slot, *Christoffer Lindenov*, virksom ved forsvarrets ordning. Han havde tidligere været holmens chef i mange år og var således vel forfaren i søvæsenet. Han var faldet i unåde hos Fredrik III og sendt til Nykøbing. Det lader til, at han har færdedes tilsøs mellem de små øer for at sikre vagtholdet, men pludselig bliver han den 26. April overrasket af den Svenske flåde ved Farø og der taget tilfange af 2 kapere. Schröder synes i sin rapport at rynke på næsen ad hans uheld.

Svenskerne har benyttet de nærmeste dage før søslaget ved Rødsand til at gøre et rask coup, inden den Danske flåde nåede tilbage fra Flensborg. Om stillingen på Falster i dette øjeblik haves et interessant brev, som er aftrykt hos Rockstroh; det er skrevet til *Schrøder* på Møn fra borgmesteren i Stubbekøbing, *Hans Andersen Montrose**) og lyder således:

„Næst al velstands ønske min billig tjenestes erbydelse stedse tilførn, kære hr. oberstvagtmester Hans Schrøder, kan jeg ikke forbigå at lade Eder forstandige (forstå) vores bestand og vilkår, som på denne tid desværre er ikkun passende, endog Gud kan gøre alting bedre. Jeg var ude på Voels (Vålse) og så de mange skibe, som er forsamlede imellem Femø og Kundshoved, den ganske strøm bespændt over. Her indenfor, som er midt imellem Djurholms fod (Dyrefoden) og Sællands land, ligger et stort skib, som er uden tvivl et vagtskib, det flager intet og ejheller endnu tenterer (forsøger) noget. De andre skibe ligger så langt borte, så man kan næppeligen gøre forskel, hvor mange store eller hvor mange små der er. Alt det, man skulde forsvare os med, er borte. Var det muligt, hr. oberstvagtmester kunde komme os noget til hjælp med gode råd eller bistand, gjorde han vel, eftersom her er ingen, vi kan rådføre os med. Vor lensmand blev idag af tvende små kapere imellem Farø og Stenkærret (udfor Peters værft) optagen, hvilket og gør en stor forandring. Er det muligt, hr. oberstvagtmester kan få bud til København i denne nat og lade dem vide vor tilstand, var det meget godt — endogså lade flåden, som ligger under Møn, det samme forstandige. Idag efter relation (meddelelse) fra København berettes, at 18 af vore skibe skulle konjungere (forene) sig med de 7 til øerne. Om nu så er, giver tiden. Er de kommen sammen idag, så var det bedst, om de søgte om til den Svenske flåde, hvorom I med et ord vilde mig forstandige, om de 18 skibe er kommen eller ej. Her er mangel på krudt og lod (kugler). Kan vi undsættes med noget hos Eder, så må I hjælpe, ellers bliver det for-

*) En Skotsk slægt, hvis navn også senere træffes i Stubbekøbing.

loren værk. Hr. oberstsvagtmester vilde optænke de bedste middel og det udi tide. Hermed Gud befalet!

Stubbekøbing den 26. April 1659.

Hr. oberstsvagtmesters villig tjener Hans Andersen.“

M. p. ria (med egen hånd).

Men der blev ikke tid til noget. På Falster har man öjensynligt stolet på meddelelserne om den Danske flåde. Det Svenske angreb må være kommet overraskende. Allerede dagen efter, 27. April, blev en overlegen Svensk hærstyrke af flåden overført til Falster, og øen blev i hast erobret uden væsentlig modstand. Nogen tid efter indtoges også Lolland undtagen fæstningen Nakskov, der holdt sig til Juli. Og dette skete i påsyn af den Danske flåde! Rygterne om dens nærværelse har kun bidraget til at svække forsvaret.

Måske har Karl Gustav selv været med på toget til Falster; i hvert fald er han i Stubbekøbing 30. April og i Nykøbing 2. og 3. Maj, da der haves breve fra ham. Brevet af 30. April (Lördag) er til admiral Wrangel; kongen spørger om en søtræfning, der skal være foregået „sidste Thorsdag“ (altså 28. eller måske 21.). Det er måske den kamp, hvorved den Danske admiral Helt befriedes i Flensborg fjord. Karl Gustav var altså i Stubbekøbing den dag, da slaget stod ved Rødsand, 3 dage efterat Falster var faldet. Den Danske flåde var kommet disse dage for sent. Når borgmesteren fra Stubbekøbing skriver om en Dansk flåde, der da skulde ligge under Møn og der forene sig med en mindre afdeling, så må denne efterretning have været en ugestid gammel og hidrøre fra flådens udrejse, ligesom det formodentlig har været på hjemrejsen, at 4 skibe er set fra klinten den 7. Maj — ifølge Schrøders brev af samme dag. Forøvrigt kan disse sidstnævnte skibe også have været Svenske, thi 3. Maj skriver Karl Gustav fra Nykøbing til admiral Wrangel, at han skulde sejle til Øresund og forene sig med den Engelske flåde der. I hvert fald har den Danske flåde ikke havt nogen forbindelse i land på Møn*). I samme brev

*) Der synes at have rådet en besynderlig begrebsforvirring i København med hensyn til forholdene på de hidtil kæmpende øer. Den kejserlige gesandt beretter 20. August til sin regering, at admiral Opdam var løbet ud med en stor flåde for at holde forbindelsen med Lolland, Falster og Møn, hvorfra alene København kunde forsynes. Da var alle 3 øer i fjendens vold!

befaler Karl Gustav, at 6 skibe skal blive tilbage i Grönsund for at støtte Sulzbachs angreb på Møn.

I de samme dage brister ethvert håb om virksom hjælp for Møn. Den Hollandske admiral Opdam synes personlig stemt for at hjælpe de Danske; efterat han 2. Maj har meldt til sin regering om sit togt med Bjelke, skriver han igen 4. Maj, at han har lovet de Danske at gøre landgang på Lolland og fordrive de Svenske derfra — atter vidnesbyrd om, at man i København har glemt, at Møn fremdeles kæmper og vilde være meget lettere at hjælpe. Men just dagen efter får Opdam en ny instrux fra Holland. Han skal nu forbinde sig med Englænderne og fremtvinge en fredslutning. 11. Maj bliver der i Haag sluttet en traktat, „*Haagerkoncerten*“, mellem Holland, England og Frankrig, der forener sig om at tvinge de krigsførende til fred på sådanne vilkår, at Sverrig og Danmark kan „balancere hinanden“ og Øresund være grænsen, således som udgangen året efter også blev. I øjeblikket protesterede både den Svenske og den Danske konge. Men det var Møn, som blev offer for denne „koncert“. 3. Juni klager Fredrik III til sin allierede, kurfyrsten af Brandenburg, over, at Holland er skyld i, at småøerne gik tabt, og kurfyrstens gesandter klager i samme retning til Holland og nævner særlig tabet af Møn.

Da vejen således var banet, skrev Karl Gustav 13. Maj fra Helsingborg til generaladmiral *Wrangel* og pålægger ham at bemægtige sig Møn, inden en ny Hollandsk flåde under admiral *Ruyter* var kommen*).

Alt dette er rammen om Møns sidste kampe for livet. Den brave Hans Schrøder tabte dog ikke modet, skønt han måtte føle sig forladt og opgivet fra alle sider undtagen af fjenden, der bestod af Karl Gustavs krigsvante soldater under flere af tidens berømteste førere og med støtte af den Svenske flåde.

Fra slutningen af Marts kan vi følge begivenhederne i Schrøders breve til feltherren *Hans Schack*. De første breve er skrevne fra Stege og handler mest om forsendinger af varer til København. Det sidste brev fra Stege er skrevet den 26. April efter modtagelsen af det oven meddelte brev fra borgmesteren

*) Karl Gustavs forbittelse over søslaget ved Rødsand giver sig voldsomt tilkende i brevet af 2. Maj til Wrangel, hvori han forlanger kampen genoptaget og hærgning iland med ild og brand.

i Stubbekøbing. Strax derefter samler han sin lille styrke i feltlejren ved Grönsund, medens kapitain *Melhorn* formodentlig med en mindre styrke har holdt vagt ved Koster. Falster blev som sagt erobret den 27., og strax næste morgen sendte Schrøder 10 af sine ryttere over sundet og reddede 3 store kanoner, der stod i skandserne på Falstersiden. Det skete, inden Svenskerne var nået så langt, en rask bedrift. Derhos skriver han, at når der kom nogen hjælp herover, så behøvede man ikke at frygte fjenden her, „dog håber jeg endnu med Guds hjælp at sejre, og derfor har jeg stillet mig i felt med mine ryttere og dette lands indbyggere og vil tage en törn med fjenden, så længe jeg har kræfter; det får så løbe af, som Gud det vil.“

Sulzbach har imidlertid ladet samle og indrette 25 større og mindre pramme med dækket rum i lasten til heste og forskandset dæk ovenpå for mandskabet. Allerede 29. April gjordes et forsøg med 11 af de store pramme, førende 800 ryttere (efter Schrøders opgivelse) og noget fodfolk, beskyttet af et orlogsskib. Men efter en heftig kamp på strandbredden blev angrebet afslået med svære tab for fjenden, deriblandt 4 officerer. Dagen efter sendte *Sulzbach* en trompeter med tilbud om „akkord“ for at undgå blodsudgydelse. Schrøder sender strax skrivelsen til København og beder, at kongen må blive underrettet om Stillingen og give ham nærmere ordre.

Atter dagen efter (1. Maj) skriver han påny, da han har erfaret, at kongen har givet ordre til, at den kaper, der lå her og vogtede kysten ved Sprove og Koster færge, skulde drages bort herfra. (Vel også et udtryk for, at man havde opgivet *Møn.*) Schrøder svarer med at bede om, at ikke alene denne kaper måtte blive her, men også at der måtte blive sendt ham én mere. Ligeledes beder han om mere ammunition. Han tilføjer så følgende stolte ord:

„Hvad ellers vor side her på landet angår, så har jeg med mit rytteri sammendraget borgere og bønder, og stillet os i feiten, hvor vi også holder os trofast sammen. Lad så fjenden nu angribe dette land på så mange steder, som han vil, så vil sådant dog ikke forskrække mig, men jeg er besluttet på at slås med ham, så længe jeg kan stå og drage ånde, for at enhver, hvad enten jeg bliver fri eller død, kan tale ærligt efter mig, at jeg redeligen har kæmpet for min nådigste konge og til bedste for dette land.“

Netop i dette øjeblik får han feltherrens mærkelige råd, at han skulde give sig til at befæste Stege for at trække sig tilbage dertil!

I brevet af 2. Maj afviser Schrøder med megen varme en sådan tanke som en ren umulighed — besværlig i fred, utænkelig i krig. Som en efterskrift tilføjer han: „Dersom dette lands indbyggere mærkede, at man vilde trække sig tilbage, da kunde jeg umuligt tvinge en eneste Mand til at gøre modstand mod fjenden.“ Det håbløse indfald faldt da også ganske til jorden, og Schrøder blev på sin post.

Samme dag fik han bud fra Sælland med underretning om, at fjenden den følgende nat vilde angribe øen fra tre sider. Hvis det er sket, er forsøget atter mislykket. Derpå kan det tyde, at Sulzbach dagen efter (3. Maj) atter sender en trommeslager med et åbent brev til alle øens indbyggere med opfordring til at underkaste sig. Han bruger deri den krigslist at fortælle, at den Svenske flåde havde slået og adspredt den Danske (altså 30. April), så at de ingen hjælp kunde vente fra denne. (Det ses siden, at Schrøder først 9. Maj har fået underretning om, at slagets udfald var det modsatte — ikke engang en melding har den Danske flåde sendt iland.) Derhos truede Sulzbach med nedsabling og plyndring, når de ikke vilde bøje sig. Hvis man kan tro Hjörings „lejrsvang“ (se nedenfor), har Schrøder oplæst denne skrivelse for sine folk med tilføjelse, at de nu selv kunde vælge; men med almindelig tilslutning erklæredes, at alle vilde stå eller falde med ham. Sulzbachs skrivelse og Schrøders afvisende svar indsendtes til København med brevet af 7. Maj.

Heri beretter han, at der fra klinten er set 4 krydsende skibe, men det vidstes ikke, om det var vore eller fjendens. Han melder, at der ved Kallehave færge var samlet 4 Svenske regimenter med 5 kanoner. Han ved ikke, hvor angrebet skal ske, men beder nu i hvert brev om lidt hjælp og navnlig mere ammunition.

Atter sendte Karl Gustav strenge ordrer til Sulzbach om hurtigt at indtage Møn. Ingen kunde med sikkerhed vide, hvad admiral Ruyter havde isinde; endnu var Haagerkoncerten ikke vedtaget. Pfalzgreven vilde da selv rekognoscere stillingen og skal i dette øjemed være sejlet ud sønden om Falster, formodentlig for ikke at passere de Danske skandser ved Grøn-

sund. Han kom da til sydkysten ved Vindebæk, men fandt, at en udskibning fra det derværende „Møns dyb“ vilde være vanskeligt. Han foretrak da at gentage forsøget med de store pramme og denne gang mod Grønsunds færggård. Men besætningen, der siges at have fået hjælp af de ældre bønder i Fanefjord, afslog atter angrebet. Det må være et af disse forsøg, som Sulzbach indberetter til sin kongé, idet han melder, at han natten mellem 6. og 7. Maj foretog et angreb på en kant af øen, som han mente var ubevogtet; „men bønderne var på deres post“, og angriberne måtte trække sig tilbage. Denne kamp nævnes ikke i Schrøders breve, og dette har vel sin forklaring i, at han samtidig har været på en tilsynsrejse Møn rundt. Hans brev af 7. Maj handler jo om klinten og Koster. Således synes kampene at være fortsatte næsten uden ophør dag og nat.

Den 9. Maj takker Schrøder for modtaget løfte om mere ammunition og en kaper til, men længes meget efter, at de skal komme. Han melder, at fjenden nu har 5—6 mindre skibe med fra 16 til 24 kanoner ved Stubbekøbing, og de nærmer sig daglig Møns kyst for at allarmere. Da han nu har erfaret, at det var den Danske flåde, der sejrede den 30. April, beder han om, at der må blive sendt lignende skibe, der kunde tage de Svenske skibe ved Stubbekøbing, så vilde fjenden være afspærret på Falster. I samme brev fremkommer første gang klagen over forræderi blandt bønderne på Bogø og Sælland. Når han sender folk derover for at skaffe sig kundskab om fjenden, bliver de grebet af bønderne og udleverede til fjenden. Der gik megen fortrolighed i svang mellem bønderne derovre og Svenskerne. Også præsten på Bogø skal være en meget god Svensker. (Præsten var Jens Pedersen Falster, som forud var rektor ved Stubbekøbing skole.) Schrøder beder om ordre, hvorledes han skal få dem straffet dygtigt. Til alle andre ulykker kom således også svig fra landsmænd, hvad tilsidst synes at være bleven det afgørende.

Ikkedestomindre er Schrøder ved frejdigt mod. Kunde han blot få 5—6 småskibe til hjælp i Grønsund, „så kunde man lave fjenden sådan en maskerade, så han skulde mindes det alle sine levedage“. Midt i al denne trængsel lover Schrøder dog fremdeles at sende fourage til København.

Men hjælpen kom ikke, og fremdeles kæmpes der på livet.

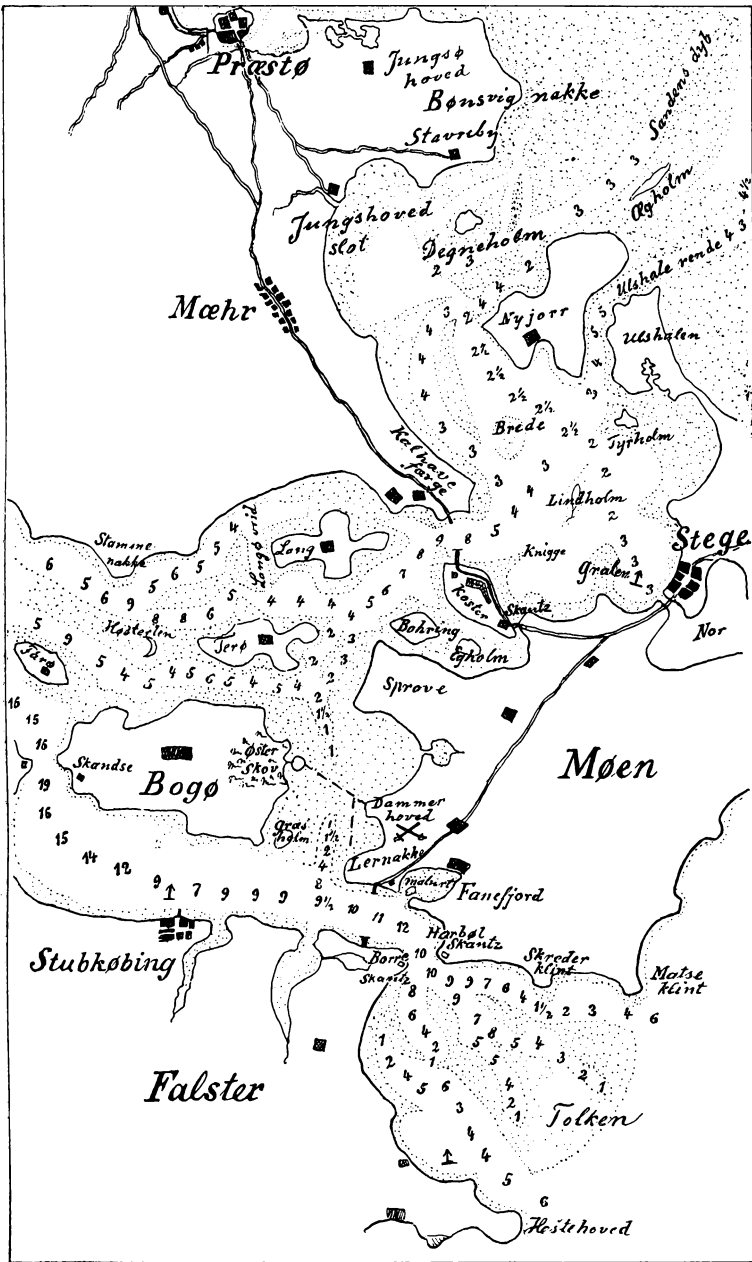
Den 19. Maj forsøgte fjenden atter et stort angreb, som Schröder indberetter den 20. Angrebet udførtes i middagsstunden på 4 orlogsskibe, en del galioter, over 20 store pramme, skærbåde og andre mindre både, og vi havde en hård dyst i 5 timer. Fartøjerne varpedes ind til kysten på pistolskuds afstand under voldsom skydning af kanoner og geværer. Det lykkedes dog ikke at kaste tropper i land, og ved Guds nåde måtte fjenden trække sig tilbage til Stubbekøbing, idet skibene kappede sine varpankere. De var stærkt forskudt, nogle pramme sank, og flere både, hvis besætninger var faldne, drev væk med strømmen. Mønboernes tab synes ikke at have været særlig stort, men ikke alene havde de brugt en mængde ammunition, men en krudtbeholdning blev ramt og sprang i luften. Schröder beder derfor om ny forsyning hurtigt; derhos et par gode konstabler (artillerister), da den ene af dem (!), han havde, igår var blevet dødelig såret.

Han har fået kongens løfte om kaperskibet „Charitas“, men længes meget efter, at det skal komme. Han beder atter om nogle flere skibe, så skulde fjenden lett blive „afhjulpen“. Han er fremdeles ved frisk mod og vil holde ud i kampen.

Sluttelig giver han kapitain Melhorn en meget varm ros som utrættelig hjælper ved forsvaret og særlig for hans udmærkede deltagelse i gårsdagens kamp både ved infanteriet og artilleriet. Han er formodentlig hurtigt kommen til hjælp fra Koster, hvortil han efter kampen vistnok er vendt tilbage. (Han nævnes ikke i slutningskampen den 29.)

Efter 19. Maj synes fjenden at have opgivet forsøgene på at erobre øen ved åbne angreb i fronten. Ti dage går hen tilsyneladende roligt. Formodentlig har Schröder da fået forsyning med ammunition og måske også erstatning for den faldne artillerist; det lovede skib, „Charitas“, synes derimod først at være udsendt fra København den 28. Maj og er da netop kommet en dag for sent. Tænk om det den følgende nat var kommet ind i renden over Letten!

Sulzbach anvender nemlig de 10 dage til at forberede et angreb på dette sted. Her kommer begivenhedernes mørke punkt, hvori et ihærdigt sagn desværre stemmer altfor vel med Schröders forudgående anklage. Udgangspunktet for fjendens angreb forlægges fra Grönsund til Bogø. Her samler Sulzbach sine tropper i Østerskoven, hvor han skjult forbereder over-

Søkort.

gangen over Letten. Dette vand er meget grundt; de største strækninger har kun $1\frac{1}{2}$ à 2 fod vand, men der findes en kroget snever rende med 4 à 5 fod*). Et enkelt sted skulde

*) I M. H. III s. 76—85 er givet en oversigt over korttegning i Danmark i fortiden. Der er også gengivet et søkort over farvandene fra Ulfshale til Lol-landshavet, opmålt og tegnet af vor første søkortdirektør, *Jens Sørensen*, i 1690 med den kgl. galiot „Søhesten“ og fortsat i 1692 med „Grønjæger“ (navnet er hentet fra det Mønske sagn). Sørensens kort udgives nu af magister *Johannes Knudsen*. Denne har været så venlig at overlade mig to af disse kort, hvoraf det fremgår, at kortet af 1690 er blevet revideret og forstørret i 1715 samt indsendt til kongen 1716 med en svulmende forklaring. Sørensen siger heri, at han ombord i „Søhesten“ „medhavde aleniste gemene søfolk, mine to skrivere og en tjener tilsøs.“ „De inkvirerede, afpælet (pejled), loddet, observered og selv på enhver sted aftegnet.“

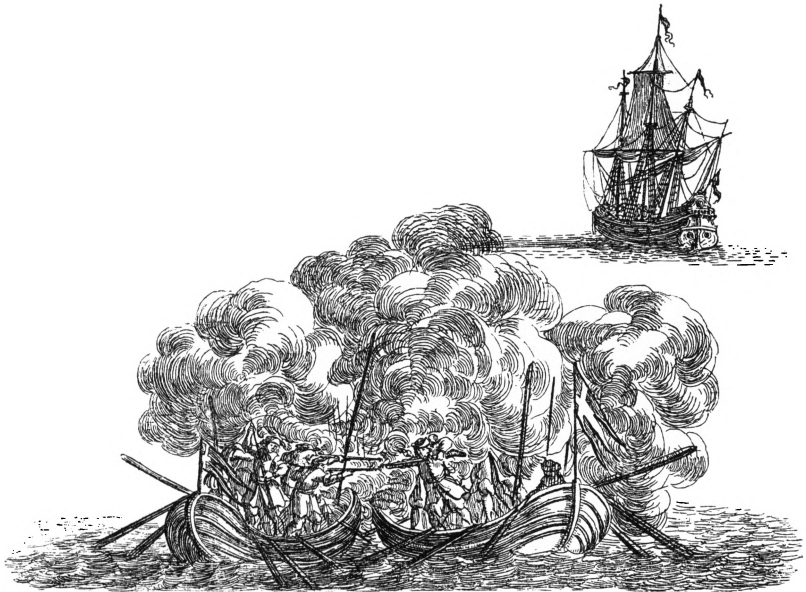
Efter kortet af 1716 har jeg ladet kopiere den del, der omfatter farvandene mellem Ulfshale og Grønsund, opmålt 1690. Da kortet er udført i omvendt orden fra syd til nord, har jeg for at lette oversigten omskrevet alle navne og tal, for så vidt de i loupe har kunnet skelnes.

Dybderne er med undtægelse af et enkelt sted (indløbet til Ulfshalendren $4\frac{1}{2}$ fod) angivne i favnemål og synes i hovedløbene at være nogenlunde rigtige. Derimod er tallene i småvandene for store; man fristes til at tro, at der enkelte steder er ment alen istedetfor favne, hvad der dog udelukkes ved forbindelsen med hovedløbene. Man kan hellerikke gætte på en meget stor senere hævnning af strandbunden, da en sådan overhovedet ikke antages for denne landsdel. Man kan kun formode, at den gode opmåler har faret noget skødesløst frem i de mindste vande og der har nøjedes med et skøn. Men hvad skal man sige, når selv indsejlingen til Stege viser 18 fod! og hele Stege strand mindst 15 fod.

Imidlertid må vi være meget taknemmelige for den vejledning, som dette kort giver til bedømmelse af krigsbegivenhederne i 1659. Kortet er altså optaget kun 30 år derefter. Til yderligere forståelse har jeg tilføjet signatur for Østerskoven på Bogø og et slagtegn på Damme mader, hvor slutningskampen stod; endvidere er indlagt en punkteret linie fra Østerskovens kyst til Dammehovod og videre til Lernakken (Grønsund), der betegner fjendens overgang. Kortet viser både nord og syd fra begyndelsen til en sejltrende gennem Letten. Hvis dybdetallene i disse render virkelig skal regnes for favne, så forstår man vel, at vadestedet har været meget snævert og ukendt for de fleste, medens store pramme (med rytteri) har kunnet flyde langt ind i renderen fra syd.

Endvidere bemærkes på kortet foran Østerskoven en underlig rund udvæxt, forbunden med kysten ved noget, der ligner en bro. Denne figur har altså været til endnu i 1690, men er *nu ganske forsvunden*, medmindre der kunde findes levninger ved gravning i stranden. En udskibningsbro for de Svenske tropper har der jo næppe været brug for, da de vadede over. Måske snarere for materiel, der skulde følge efter, eller til brug i det år, som Svenskerne endnu havde Møn besat. Stedet fortjener en undersøgelse.

der kunne vades over, formodentlig på det sted, som den punkterede linie viser. Kun få kendte dette. Da tilbød en stedkendt mand — Hjörning giver ham navnet „Sortalf“ — at vise fjenden et vadested over til Møn, nogle siger: for god betaling i klingende mønt, sagnet siger: på det vilkår, at Bogø

Baadekamp Maj 1659 i Grönsund. Efter stik af Svensk plan af Stege 1659.

skulde skånes for fjendtlig overlast. Det nuværende søkort viser sydfra en 4 fods rende vesten om Lernakkeodden, hvorpå Grönsunds færgegård ligger. Der vilde de store pramme kunne flyde ind og udskibe ryttere i vandet til understøttelse for fodfolket.

Afstanden fra Bogø Østerskov til Dammehoved på Møn er ca. $\frac{1}{4}$ mil; til Lernakkeodden er næsten dobbelt så langt. Da

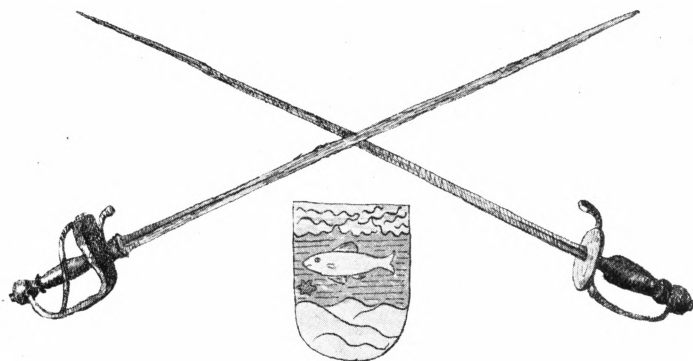
Kortet viser endvidere navnet „Lerklinten“ for det fremspring, der nu kaldes Dammehoved. Dette kunde minde om „Lernakkeodden“ ved Grönsund. Men kortet har forøvrigt mange navneforvexlinger.

Svenskerne ikke tidligere havde forsøgt vejen over Letten, kan man vide, at de først sent har fået underretning om denne vej, der kunde føre dem i ryggen af Møns forsvarere. Pufendorf har, som man vel kan tænke, intet meddelt om forræderi; i sin korte beretning (se nedenfor) lader han overgangen bero på en Svensk krigslist. Derimod erklærer magistraten i Stege året efter, at det var sket ved forræderi, og sagnet herom har holdt sig til vore dage. For ca. 100 år siden skrev Paludan, at forbittrelsen mod Bogøerne holdt sig i Fanebjerg sogn indtil hans tid, men var dog da ved at fortage sig.

Kapitain Rockstroh beretter om slutningskampen natten til trinitatis Søndag, 29. Maj, hvorom Schrøder desværre ingen rapport har givet. Sulzbach ledede selv de skjulte forberedelser i Bogø Østerskov; derfra drog musketererne om natten ud i to afdelinger, der vadede over Letten. Det ene korps gik i land ved Lille-Damme, det andet fortsatte vandringen til Lernakken, hvor de kunde angribe færggården bagfra. Forsvarerne blev ganske overraskede ved disse angreb på uventede sider. En ryttertrop var vel redet ud i vandet mod de Svenske musketerere, men disse dækkede sig med medbragte Spanske ryttere. Der udspandt sig en skydefægtning, indtil det Svenske rytteri, som var ført frem på pramme, formodentlig ad den ovennævnte 4 fods rende, fordrev den lille Danske trop. En Svensk beretning siger, at de Danske trak sig tilbage til en „gårdesgård“ ɔ: et markhegn, hvortil de støttede sig, indtil den øvrige forsvarsstyrke kunde komme frem. Sulzbachs beretning til Karl Gustav, skrevet samme dag i Stege, siger kun, at hans korps kom iland uden tab (?), „men derefter har vi måttet levere en ordentlig bataille, da vi har funden god resistance (modstand) og stort mod hos fjenden.“

Vi har ovenfor formodet, at Schrøders „feltlejr“ har været omtrent ved Fanebjerg kirke, og det har vel været en halv times tid, inden han nåede Lille-Damme. Slaget har da stået imellem denne by og Grønsund, sagnet siger på Lille-Damme mader (enge). Fra egnen deromkring er opgravet i en grusbakke (stedet vides ikke sikkert) to ret godt bevarede kårder af datidens form, som formentlig har været ryttersabler, enten Danske eller Svenske; de findes nu på Rødkilde. Kampen har været hård imod den store overmagt, angribende i ryggen. Dette er

den sværeste prøve, en troppestykke overhovedet kan sættes på. På den ene side højst hundrede ryttere og nogle hundrede borgere og bønder uden andre officerer end en major og en kapitain; på den anden side flere regimenter af Europas ypperste krigsmænd, førte af Karl Gustavs berømte feltherre, pfalzgreven af Sulzbach, og mange officerer. Da de først var kommen iland, var udfaldet naturligvis givet. Men Schröder holdt sit

To opgravede rytterkårder.

ord, han kæmpede, så længe han kunde røre sig; 3 gange såret faldt han endelig i fangenskab, hans tapre rytterkompagni blev ganske oprevet.

Schrøders sidste brev af Juni 1659 — selve datoen er ikke tilføjet, dagene er vel løbet rundt for ham — fra den Svenske lejr for København melder, at han var indbragt dertil af den Svenske generalauditeur Dr. Huss, som måske har fundet ham på valpladsen efter kampen; dog må han have ligget på et feltlazaret i nogen tid.

Af borgere og bønder skal være falden 70, og flere var vel sårede; resten reddede sig, da de fleste havde heste. Sulzbach opgiver sit tab til „nogle“ lieutenanter og underofficerer samt et ikke ringe antal menige. Ved en overrumpling går det fortrinsvis ud over de angrebne. Senere er der blevet fortalt, at der samtidig skulde være foretaget et angreb ved Koster; men derom melder samtidige kilder intet.

I kampen har fra Svensk side deltaget 4 rytterregimenter (*Ascheberg, Galle, Gorgas* og *Solm*), af fodfolk dele af *Dalregimentet* (Dalkarlene) og *Banér's* regiment samt en afdeling udtaget af forskellige fodregimenter; styrken anslås tilsammen til ca. 3000 mand. Før krigen har vi set, at Ebbel havde ordnet et Mønsk landsforsvar på 900 mand, med Schrøders rytterkompagni altså 1000. Men heraf er afgået mange i et års kampe, og endnu flere har havt vagt rundt øens kyster, især ved Koster.

I kampen på Damme mader har næppe deltaget mere end ca. 500 Mønboer, og således angives også tallet fra flere sider. Overalt hvor Svenskerne blev herrer, søgte de at skaffe sig soldater, som de stak ind i de regimenter, der kæmpede hinsides Østersøen. Strax efter Erobringen af Møn opsøgte de således alt det mandskab, der havde tjent under Schrøder. Fortegnelsen herover er bevaret. Mandskabet er inddelt i flere klasser, idet „dragoner“ betegner folk, der kæmpede til fods, men ellers havde rideheste; geværbevæbnet fodfolk kaldtes musketerer. Man havde da fundet:

Dragoner: bønder af Vesterherred	110
„ „ Østerherred	116
borgere af Stege	26
	<hr/>
	252
Musketerer fra hele øen	130
Artillerister —	6
	<hr/>
	Ialt 388

Af Schrøders ryttere nævnes sletingen. De, der ikke er faldne, har formodentlig reddet sig tilsøs til København. Det vides også, at nogle musketerer er sluppet til København og indtrådt i Danske regimenter. Magistraten i Stege beretter samtidig, at byen havde stillet 40 dragoner, hvoraf altså de 14 kan være faldne, samt 60 musketerer, hvoraf en del blev skudt. Disse tal stemmer med tidligere beregninger, hvoraf vi ser, at Møns forsvarere har stået overfor en ca. 5-dobbelt overmagt. Med føje siger kapitain Rockstroh, at disse 9 måneders kampe står i højde med de berømteste bedrifter i alle tiders og folks krigshistorie. „Dette lille folks uforfærdethed, dets trofaste sammenhold og offervillighed, dets utrættelighed til at møde alle

farer fra en hårdnakket, tapper, krigsvant og vel ført fjendes side vil til de seneste tider vidne om, hvad et lige så tappert og derhos enigt og offervilligt lille samfund formår at yde, når det gælder om at forsvare livets højeste goder.“

Skönt såret og fangen i fjendens vold har vor helt, *Hans Schröder*, dog ingenlunde tabt modet. Så snart han begyndte at komme sig — sårene var endnu åbne —, skrev han til feltherren og bad ham udvirke hos kongen, at han snarest måtte blive udløst af fangenskabet for atter at kunne tjene kongen og „hele Danmarks rige“.

Ved at sammenknytte adskillige kilders beretninger er det lykkedes at give en nogenlunde sammenhængende fremstilling af de stolte bedrifter på Møn 1658—59. Vi vil endnu dvæle lidt ved enkelte af de vigtigste kilder.

Vartovpræsten *Hjörings* dagbog nævner Møns erobring kun med disse ord: „Den 29. Maj om natten fik Svensken Møn“. Netop dagen forinden skriver han, at admiral Ruyter var kommen med en ny Hollandsk flåde; men det lod til, at han og Englænderne „vidste hverandres nik“.

En hovedkilde fra Svensk side er den ovennævnte *Pufendorfs* Karl Gustavs historie på Latin med *Erik Dahlbergs* kort; men hans omtale af kampen om Møn er kun kort. Efter at have berettet erobringen af Falster og Lolland i April, fortsætter han således: „Ved samme tid angreb pfalzgreven af Sulzbach øen Møn, der forsvaredes af 100 ryttere og 50 bevæbnede bønder. I begyndelsen blev han slået skarpt tilbage, fordi han på det grundede vand ikke kunde komme landet nær, så at han en stund blev tvunget til at opgive sit forsøg. Imidlertid ligesom et kompagni fodfolk^{*)} fra København kom øboerne til hjælp, således forskaffede Svenskerne sig i Nykøbing^{**)} på Falster fartøjer med bredt lasterum, af hvilke hvert kunde indtage 50 heste. På dækket var opført et brystværn af tykke bjælker for mandskabet. Af disse fartøjer kunde hestene lett udskibes, medens mandskabet på dækket med geværild holdt fjenden borte fra strandbredden.

*) Herved sigtes formodentlig til kapitain Melhorns ankomst; om denne har medbragt nogle soldater, vides ikke; men det er ikke sandsynligt, da det ikke nævnes.

**) Paludan gengiver dette som Nyborg, hvilket næppe er rigtigt.

Disse fartøjer rettedes først mod det sted, hvor ellers landing i almindelighed sker (færgegården), hvorfor alle øboerne samlede sig der for at hindre udskibningen. Men snart blev fartøjerne med årer fremdrevne til den modsatte side, og der blev tropperne sat iland så hurtigt^{*)}, at de få Danske, som havde forsvaret der, ikke kunde hindre det. Svenskerne ordnede sig snart i rækker og løb derfra storm mod de Danske, som efter en hård kamp blev kastet på flugt, efterat 70 var faldne. Således bemægtigede Svenskerne sig Møn.“ Et andet sted siger Pufendorf, at oberst Ascheberg fik Møn til plyndring. (Han har formodentlig med sit rytterregiment gået i spidsen ved angrebet.)

Pufendorf melder altså intet om det forræderiske vadeded, som man vel næppe har ønsket at tale om. Manøvren med prammene angår kun den del, som rytteriet havde i kampen. Det overraskende for de Danske var, at fjenden kunde komme over Letten, gå iland ved Lille-Damme og angribe den Danske hovedstyrke i ryggen.

Paludan (1820) indfletter i sin beretning adskillige usandsynligheder, som dog bør berigtiges. At Ulfeld skulde have grebet forstyrrende ind i forsvaret ved at tilsige Vesterherreds bønder til høbjergning ved Elmelundegård, er umuligt, ikke alene fordi høhøsten ikke falder i Maj, men navnlig da han slet ikke var i besiddelse af Elmelundegård, idetmindste ikke på den tid, mens de Danske endnu havde magten (og hellerikke senere). At rytterprammene skulde være gået helt om til Koster og foretaget angrebet der, kender kilderne intet til. Disse pramme egnede sig ikke til langfart. Dette er lige så utroligt, som at „oberst Ebbel“ skulde have modtaget angrebet der; han var da på Bornholm. Schrøder trak sig hellerikke tilbage, men faldt såret i fangenskab. Derimod kan det godt være rigtigt, at der på stedet har holdt sig en fortælling om, at en Svensk afdeling lå en dag over i Damme have, hvor de tørrede deres krudt på jernpander; det var blevet vådt ved vadningen, da vandet gik dem til halsen. Men pfalzgreven med hovedstyrken kom samme dag til Stege, hvor han næppe har mødt nogen modstand. Ganske usandsynligt er det også, at bønderne skulde have fortsat kampen efter nederlaget. Det er en øjensynlig misforståelse, når herfor påberåbes nogle ord af provst *Viborg* om kampen til „det yderste“.

*) Denne linje er oversprunget i Paludans gengivelse af den Latinske text (I. 7).

Viborgs ord lyder: „Jeg har selv hørt, efterat vi var overvundne, at de fjendtlige officerer have beundret vore folks tapperhed og mageløse mod, idet ej mere end 600 bønder og borgere turde vove endnu i det yderste at modsætte sig så stor en mængde øvede tropper.“ Herved sigtes naturligvis til slaget på Damme mader. Forøvrigt er dette vidnesbyrd af de Svenske officerer, som sikkert har boet i præstegården, af megen værdi.

Ovenfor er nævnt at oberst Ascheberg fik Møn til plyndring efter tidens krigsskik. Der lyder derfor stærke skildringer af al den ulykke og nød, der overgik øen. Formodentlig for at optræde på lensmanden, kansler Peder Reedtz's vegne og søge at standse ødelæggelsen ved forhandling med fjenden blev endnu samme år *Vincent's Bille**) af regeringen sendt til Møn, hvor han boede hos provst Viborg i Stege. Hans ærende er vel ikke lykkedes; i hvert fald skrev han i mismod på provstens væg eller vindue det bekendte vers:

Peder Reedtz.

„Nu ser det ilde ud med Danmarks rige!
I Sælland ved man ej af nogen ro at sige.
Den træske Ascheberg voldtaget har med list
vort dejlig „jomfruland“, og vi har Møn mist.“

Desværre er skriften forlængst udslettet. Ordene tyder på, at de er skrevne kort efter øens erobring, og er en bekræftelse på, at denne er sket ved list. Fortolkningen af navnet hører tiden til.

*) Han hørte til den udpræget aristokratiske Billeæt, for hvilken det i denne periode gik stærkt tilbage. Han havde ejet både Gjorslev og Juellinge (da „Valbygård“), men havde måttet skille sig ved begge. Han havde tjent i begge Svenskekrige, og ved hærorganisationen havde han været kommissair for Sydøst Sælland og ellers tjent i kanseliet, som altså i 1659 har sendt ham til Møn. Han døde efter 1662.

Efter fredslutningen året efter blev en regeringskommission sendt til Møn for at undersøge tilstanden. Til denne har magistraten i Stege afgivet en beretning, som må anses for nogenlunde pålidelig. Her meddeles et uddrag efter Rockstroh: „Da Svenskens indfald skete i Sælland, har vi samtlige borgere og bønder med de indkvarterede ryttere under oberstvagtmester Hans Schrøders kompagni, som da var kommandant over landet, værget landet for vore fjenders anfald af yderste magt og formue efter vor eds pligt som tro undersætter, indtil landet *for-rædeligvis* er overgået til fjenden, og mange satte derover livet til. — Da nu landet med stormende hånd blev indtaget af fjenden, har borgerskabet samtidig været *nede**) mod fjenden, efter Schrøders ordre delt i to parter, nemlig 40 borgere til dragoner, som havde deres egen hest og våben, der i penge kostede 800 rdl.**), hvilket alt af fjenden blev borttaget; desuden 60 borgere med deres våben, som var tilfods, hvoraf en del blev skudt. De andre, som beholdt livet, måtte nedlægge deres våben, hvilke have kostet tilsammen 300 rdl. — De som på marken og ved stranden blev overilede og tagne til fange af Ascheberg, måtte love til rantzonpenge, som strax måtte betales: 150 rdl.***). Da fjenden var kommen i byen og havde plyndret, måtte borgerskabet udlove, for fra videre plyndring at befri, som med magt blev udpresset af borgerskabet: 100 rdl.†). Da nu alt blev stille på landet og plyndringen hos bønderne ophørte, og en del af de regimenter, der var med at indtage landet, var bleven bortkommanderet, blev tilbage Aschebergs regiment i Østerherred og oberst Gorgas med sit regiment her i byen“. — Der klages også over det tab i byens næring, der var lidt, fordi så mange af bønderne var skudt.

Oberst Ascheberg har formodentlig taget Østerherred for at kunne bo på Elmelundegård. Præsten *Rosendahl* i Elmelunde, der var blandt dem, der led mest ved plyndringen, har i kirkebogen indført, at trinitatis Søndag (29. Maj) faldt de Svenske ind på Møn; da på valpladsen blev slagen her af sognet: Lav-

*) Udtrykket henviser til Grønsund.

***) Altså 20 rdl. pr. mand.

****) under ett for alle.

†) Beløbets ringe størrelse kan forundre, men det svarer til ca. 2000 kr. i nutidsværdi. (Nu vel 5000 kr.)

rids Hansen af Råbylille, Niels Jörgensen smstds., Clavs Thuesen smstds., Niels Rasmussen i Østermarke, Rasmus Pedersen og Sören Mikkelsen (formodentlig i Hjertebjerg). Antallet af disse 6 faldne i Elmelunde sogn vilde omtrent svare til 100 af hele øen.

En kilde, som man skulde tro måtte være af allerstørste interesse for kendskabet til disse begivenheder, er den lærde magister *Viborgs Møns beskrivelse*, der er skrevet ca. 1670. Han var præst i Stege og provst på Møn under hele krigen. Men det går ofte så, at de, der er midt op i krigsbegivenhederne, får mindst at vide om disse; det er kun lidt, hvad Viborg fortæller herom.

Når han siger, at det gamle rådhus på torvet blev aldeles ødelagt i denne krig, må han som øjenvidne stå til troende; men branden må være sket, *efterat* Erik Dahlberg har optaget sit kort over byen (se Stege bys bog), hvor rådhuset endnu ses på torvet. Ved samme lejlighed, siger han, at byens privilegier blev „borttagne“. Dette forholder sig nok også rigtigt, skönt man senere har ment, at originalbrevene i 1648 var bragt til København for at stadfæstes, men ikke kommet tilbage igen. For denne uefterrettelighed kan Steges daværende magistrat dog nu fritages; thi i Københavns rådstuearkiv findes følgende attest:

„At dette forskrevne er rigtig copie af *den genpart*, som magistraten i Stege af dens bys privilegier under dens stads segl anno 1648 efter kgl. befaling udi cancelliet indgivet haver, kendes underskrevne secretairere af kongl. may's cancelli for Københavns slot den 30. Nov. anno 1677.

B. Seckman.“

Heraf fremgår, at Stege magistrat kun har medbragt en genpart af originalbrevene, og at disse altså desværre fremdeles var opbevarede på Stege rådhus, hvor de er bortkomne under plyndringen, til borgernes store sorg — også for os.

Viborg kalder Hans Schrøder for *Johan Løvenhjelms*, hvoraf ses, at dette er skrevet efter 1669, da Schrøder blev adlet. Han siger, at der holdtes vagt på isen hele vinteren af borgerne sammen med bønderne, der holdt en rende åben fra Ulfshale til Grönsund — han siger over $1\frac{1}{2}$ mil, men afstanden er nærved 3 — ligesom de også med tapperhed drev fjenden tilbage, hvergang han søgte at gå over. Af den hele række kampe om

foråret ved Grönsund nævner han kun den sidste, da Møn på trinitatis Søndag „kom så ulykkelig i fjendens hænder“. Forøvrigt forvexler han farvandet Letten med Fanefjorden og har øjensynligt sin øvrige beretning fra de Svenske officerer, hvis rosende omtale af forsvaret ovenfor er anført. Hellerikke omtaler han forræderiet. Gid han havde meddelt noget om, hvad Danske deltagere har fortalt! Men den lærde mand har måske ikke talt med andre end den Svenske indkvartering.

Ligeledes fortæller han lidt om, hvad Svenskerne foretog sig efter erobringen. De havde således begyndt at bygge et fæstningsværk af slottets ruiner, men kong Karl Gustav havde selv standset dette arbejde såvelsom anlægget af en skandse på præstens mark på det sted øst for byen, hvor sommerskolen tidligere havde været og derfor kaldtes „skoleageren“. Han betegner stedet således: På den søndre side af Møllemarken „strax udenfor dalen“; ved denne „dal“ kan der formentlig kun være ment selve voldgraven, så stedet må være omtrent, hvor den ny præstegård nu ligger, og skandsen skulde da have været et udenværk for udfaldsporten i volden. Disse planer har kongen måske opgivet, da han senere på året har måttet frafalde tanken om erobring af hele Danmark eller større dele deraf.

Det er også Viborg, der fortæller om de to skandser på Køsterland, både den Danske ved færggården og den Svenske ved landevejen til Møn, hvor han siger der var en lille stenbro allerede dengang.

Mærkeligt nok dvæler han sletikke ved krigens ødelæggelser på landet, ligesom han hellerikke deltager i de andre præsters klager til regeringen. Vel skriver han mere end 10 år efter krigen, og da skildrer han øen nærmest som bugnende af frugtbarhed. Men dette synes snarest at være et indlæg i striden med bønderne om tiendens ydelse i kærven til kirke og præst. Vi kommer siden tilbage hertil.

Af samtidige fremmede kilder kan nævnes den Engelske fredsunderhandler, *Rogert Manthey*, der har skrevet en beretning om begivenhederne i Danmark, øjensynligt støttet til fremstillinger af de Svenske, som Englænderne dengang stod nærmest. Han fortæller da, at i April 1659 gik *Karl Gustav selv* til Falster—Lolland for at standse tilførslerne til København, og opsnappede undervejs en båd, der skulde føre admiral Lindenov over fra Lolland til Falster (?). Efter et mislykket forsøg mod

en strandskandse på Falster^{*)}), sejlede han om til Guldborg og foretog landgangen der, hvorpå han erobrede begge øer undtagen Nakskov, der alene turde gøre modstand.

En del af hæren blev derefter sendt mod Møn, hvor der var større modstand end på noget af de større lande. Major Schrøder forsvarede øen med 100 ryttere og 500 væbnede bønder.

Beretningen stemmer ganske med Pufendorfs. Om slutningskampen hedder det: Der var en „fjord“ i søen mellem det sted, hvor strandvagten stod og det „usædvanlige“ sted, hvor fjenden landede; så før kommandanten kunde komme did at forbyde landgangen, var de rangerede i bataille. Alligevel gik han skarpt på dem, men han selv blev såret, og 70 af hans folk bleve på stedet, så han måtte overlade fjenden, der var ham for mægtig i folk, sejren og landet.

Senere nævner Manthey, at nogle tusinde Danske fanger fra provindserne var sendt til Preussen eller Lifland.

I 1785 udgav generaladjutant *Scheel* en bog, kaldet „krigens skueplads“, hvor også Møn berøres. Han berømmer Møns forsvar 1658—59, men beretningen indeholder ikke noget nyt. Dog ser vi, at kapitain Melhorns „stjerneskanse“ ved Koster færgegård da endnu var bevaret til forsvar af Ulf Sund. Formodentlig er den først blevet nedlagt, da der først i det 19de århundrede anlagdes det store batteri ved Ulfshaleløbet, der benyttedes i den Engelske krig 1807—14. Scheel nævner også Hårbølle-skandsen, som da synes at have gjort tjeneste endnu, ligesom han siger, at der på Lernakkeodden ved færgestedet forud har været en skandse, formodentlig i færgegårdshaven, hvor den i 1807—14 vistnok er blevet fornyet.

I lighed med det tidligere omtalte Tydske digt om Møns forsvar findes også et lille Tydsk flyveskrift trykt 1659 med nogle spottevers om den Svenske generaladmiral C. G. Wrangel, der betragter sine egne bedrifter gennem et par store *brilleglas*, der er afbildet på titelbladet^{**)}.

Han ser først sine sejre i Polen; dernæst følger 4de vers, sålydende:

*) Dette forsøg er vistnok en forveksling med, hvad der foregik ved Masnedø—Gåbense i julen forud.

***) Et exemplar heraf i samlingen på Rødkilde.

„Durch mich man jüngst sah' auch
das Møen übergehen,
und auch in gluert und rauch
halb Copenhagen stehen.“

(Gennem mig man også nylig så
Møn at overgå,
og halve København i ild og røg at stå.)

Såsnart Schrøder var kommet ud af fangenskabet, blev det „løvemod og hurtighed“, han havde vist på Møn, anerkendt. Han steg hurtigt gennem de militaire grader og blev 22. August 1669 adlet under navnet „Løvenhjelms“. Hans våbenskjold er delt lodrett i rødt og hvidt, i det røde felt en oprejst løve, i det hvide en borg på en ø: måske minde om Møn; derfor er dette våben brugt som tittelbillede på dette bind. I den Skånske krig udmærkede han sig som general, dels i Båhus len, hvor han vandt slaget ved Uddevalla 28. August 1677, dels senere, da han erobrede Rygen. Betegnende for ham er, at han personlig tog del i kampen. Med egen hånd tog han således i Dalsland en fjendtlig fane, og ved Uddevalla blev han såret, da han vilde redde en af sine ryttere. Til belønning fik han nogle Fynske godser, hvor han efter krigen levede i høj anseelse til sin død 2. Marts 1699 på Vejrupgård ved vejen mellem Odense og Nyborg. Han ligger begravet i sognekirken Marslev; på hans kiste har stået følgende indskrift:

„Den højædle og velbårne og nu salig i Herren Hans von Løwenhjelms til Vejrup og Selleberg, ridder af Dannebroge, kgl. Majest.' Generallieutenant til Hest, fød den 28. Januarij 1627 paa Leiudte*) i Angelland, døde den 2den Martij 1699 paa Vejrup til Alders 72 Aar 4 Uger og 5 Dage.

Hans Beene skjules her
I Overlyus, Skin og Ære,
Hans Siæl forlystes der
Den Himmelkrantz at bære.
Med Løve Mod og Miæd**)
Paa Lykken gjorde Vold,
Af egen Dyd og Sved
Han afled Hielm og Skiold.
Wivat, Wivat.“ ***)

*) Sær skrivemåde for Løjtegård.

**) o: méd, öjemed, mål.

***) o: Han leve!

Som vidnesbyrd om hans berømmelse for Møns forsvar kan det sikkert opfattes, at han året efter blev — skönt bondesön — gift med den höjadelige Bertha Ahlefeldt, hans regimentschefs søster, der fulgte ham til Bornholm, hvor han i en årrække var kommandant på Hammershus.*) Da hun der mistede livet ved et ulykkestilfælde 1672, forlod han øen og fik ansættelse i Norge. Han ejede flere Norske herregårde, deriblandt *Tjerne* i Ringsaker (der nu ejes af statsråd W. Konow). Her giftede han sig 1677 med admiral Henrik Bjelkes søster, Sofie Bjelke af Østeråt. Han er vel således blevet forsonet med Bjelke, der så ubegribeligt havde svigtet ham på Møn. Han efterlod sig ingen sønner; men en datter blev gift med en Brockenhuus, hvis søn antog Løvenhjelmns våben og navn, og denne slægt er siden kaldet *Brockenhuus-Løvenhjelms*. En søster, Elisabeth Schrøder, blev stammoder til den Danske gren af slægten Roepstorff.

Af beretningen om det hårdnakkede forsvar for Møn har vi lært Hans Schrøder at kende som en virkelig helteskikkelse. Omringet af overmægtige fjendtlige kræfter både tillands og søs, uden virksom støtte fra sin egen regering, der endog vilde opgive ham i det mest kritiske øjeblik, forladt af den Danske flåde og endelig sveget af landsmænd, holdt han dog med sin lille skare stand til det yderste, indtil han med sine tappe folk lå såret på valpladsen. Han og hans folk havde fortjent et eftermæle, sunget af en ægte skjald! Nu måtte han nøjes med et tarveligt gravvers og nogle endnu skrøbeligere vers af den brave præst ved Vartov, *Anders Mathiesen Hjørring*. Digtet er så vidt vides aldrig trykt, men findes som manuskript på universitetsbibliotheket (Rostgårdske samling). Tittelen er: „Lejrswang**“), det som er passeret i Sælland, Møn, Falster og Lolland fra Marts måned 1659, tragoedisk fremsat af A. M. Hjørring.“

Den Svenske konge benævnes Sulorac, bogstaverne i Carolus, sat omvendt. Det er formodentlig udtryk for en naiv frygt for den fjendtlige konge, der endnu rådede på den Sællandske øgruppe indtil sommeren 1660. I den tid er tragedien utvivlsomt skrevet. Her meddeles et uddrag af, hvad der vedrører Møn. Skriften er sammesteder vanskelig at læse, men meningen er tydelig nok, ligesom hensigten er den allerbedste.

*) Det er muligt, at borgen i våbenskjoldet kan være Hammershus.

***) Lejrliv, det der går i svang.

Scenen fremstiller en forhandling mellem kong Sulorac og de Engelske og Hollandske gesandter; men da de ikke vil føje ham, beslutter han at erobre småøerne, af hvilke „*auditeuren*“*) giver ham følgende skildring (25. April):

„På Lolland er nogle løver,
på dem anfang vi ej øver;
dem giver vi det sidste pust,**)
at vi ej først lider forlust.

På Møns land er nogle bjørne,
os tilforn har holdt i ør'ne;
dem vil vi ikke først til,
de gør os viderværdigt spil.

På Falster er harer og dyr,
dem løber skytten overstyr;
jeg har hørt ham fattes hunde
med raske ben og store munde.“

Sulzbach sendes da på toget til øerne, og han beordrer *Ascheberg* til Møn, idet han siger:

„Lidt vi os fri recreere,
rådslå, hvad vi så begære.
Dernæst skal Du, *Ascheberg*!
skaffe Dig fartøj, båd og færg,
at søge Dig given Møns land
for Din forgangne modgangs stand.***)

Ascheberg:

Der finder jeg hårde hunde
med skarpe tænder i munde;
de lader sig ikke lett binde,
jeg kender vel deres sinde.
Jeg har vel været for skytteren før,
da kuglen sused om mit ør.
Med magt får jeg dem ikke hjem,
med list må jeg have dem i klem.“

*) Forfatteren tænker måske herved på dr. Huss.

***) Herved tænkes der næppe på Lolland, men på Nakskov, der holdt sig tappert til ind i Juli. Digtet er altså skrevet efter Nakskovs fald.

***) Herved sigtes vel ikke alene til hans uheldige kampagne ved Ulfesund, men også ved Sønderborg.

(„*Kortvillig råd*“ (en Svensk rådgiver) råder ligeså til at bruge list.)

(Scenen flyttes til Møn.)

Schrøder:

„Det er skam sig så overgive
og siden altid vanrygtet blive.
Hvad siger I, gode Møns mænd,
skal vi godvillig falde dem ihænd?

Mønbo:

Vi vil stå det længst vi kan,
hver holde sig som ærlig mand.
Ej vil vi fra hinanden vige,
för vi nødes til at ligge.

Schrøder:

Da vil jeg Eder dette svære
Eders anfører at være,
så længe jeg haver varmt blod,^{*)}
og I hos mig vil fæste fod.

Mønbo:

Vi har forsøgt Din ærlig dåd,
takke Dig, Du så vel har råd;
derfor vi gerne vil med Dig vove
liv, gods, ære, tro og love.

Schrøder:

Jeg gætter, i nat bliver vi prøvet,
vil nogen derfor være bedrøvet?

Mønbo:

Lad dem komme, når de vil,
os skal de ej finde still'.
Vi vove med dennem et pust,
til alle skud er udrust;
så bruge vi spids og sværd,
ingen nød er her påfærd'.

Møns skildvagt:

Der kommer de i hobetal,
nu vil de os overfald';

*) Udtrykket minder om Schrøders egne breve, som forfatteren vel har hørt om.

se båd ved båd og mand ved mand,
så tykke ret som „sorte grand“*).

Schrøder:

Konstabel, pass nu lunte,
løsne stykken ret til punkte,
fyr ej, för I har visse skud,
herom giver jeg Eder bud.
Passer og, I musketerer,
når I ser, at de tenterer,
af båden giver sig i vand
og til os vil vade i land.
Dragon forsømmer sig ej
at gøre dem fuld trang en vej.
Jeg ser til med ryttere snilde,
hvor vi dem umagen spilde.

Svenske parti:

Hej, fort sætter an,
vi ser ej en mand,
nu er de rædde
søgt hver til sit sæde.

Schrøder:

Ret nu, fyr konstabel,
Burs,**) træk ud Din sabel!

*Svenske (17. Maj)***):*

Så vi dem ej, så fandt vi dem visst,
de skyder uden al argelist;
hvo der kan, tage retirade
lige hen indad Nykøbingsgade.

Ascheberg:

Jeg vidste vel, det vilde så gå,
de skød ej, för de kunde nå.

*) vistnok som sorte støvkorn („lille gran“).

***) ☉: knægt, her menes Schrøders ryttere i modsætning til landeværnet.

****) Fejlskrift for 19. Maj.

Schrøder:

Se nu kan Svensken rende,
han er ej sen i vende;
endnu har Gud hjulpet os
mod fjendens modige trods.

(„Kortvillig råd“ beretter og beklager nederlaget.)

Sulzbach:

Anderledes vi os betænke
end så føre folk til slagterbænke.
Vi vil bruge ord og liste,
ligesom vi ville ej tviste,
men blive deres gode venner.
En tromsla'r vi til dem sender
med brev og med venlig tale
dennem kongens yndest at befale.

Trommeslager (23. Maj):

Ho, skildvagt, skildvagt, hør Du mig,
Din oberst kald her flittelig;
jeg har til hannem nogle breve,
ham tilskrevne af vor greve.

Schrøder:

De brev giv her, lad hver dem se,
jeg vil mig ingen skalk beté;
her vil jeg dem for hver læse,
mig ingen skal kast' i næse,
om nogen forandring bliver,
at jeg dertil årsag giver.
Kommer I hid, hver ærlig mand,
hører nu alle her på stand,
hvad disse breve indeholder;
hvad I vil, det kan I volde.

Mønbo:

Her forstår vi Svenskens mening
i dette hans brev og stævning;
vi skulde hannem parere,*)
vor hals til åg præsentere.

*) ɔ: adlyde.

Med mod han kan ej fremme klart,
 så vil han give søde svart.
 Men sig ham, om hand end pukker
 eller giver smigers sukker,
 vi tror ham ej ved et skord,^{*)}
 han holder ej ed eller ord.
 Vi vil os ej til ham give,
 mens vi har blod i live.

Schröder:

Sig Du Din herre det,
 det er og mit forsæt;
 vi står, så længe vi kan
 os væрге som en mand.

Sulzbach:

Ascheberg, gör Du Dit bedste,
 at vi får Møn med folk og fæste.

Ascheberg:

Ved mod bliver det mig en hård nød,
 de vil give brave puf og stød.
 Jeg kender så vel de hunde,
 flittig de våger hver stunde.
 Vi må dertil søge liste,
 ellers vi fordelen miste.

Sortalf:^{**) (**)}

Jeg er vidt bekendt udi den strand,
 véd vel, hvor man kan vade iland.
 Vil I mig god gavmild blive,
 fast anslag jeg Eder giver,
 at I den Mønbo skal plukke,
 som men' I ham ej kan rokke.

Ascheberg:

Kan Du os så anføre,
 en rig mand vi Dig göre;

*) ☉: mejeskår i høsten.

**) forræderen.

for Dig sparer vi ej guld,
vi fylder Dig pungen fuld.
Så skal Du blive højt agtet,
dog Du est nu foragtet.

Sortalf:

Kunde jeg få guld og penge,
jeg besindet mig ej længe;
jeg lader mig gerne leje
at vise Eder gode veje;
selv vil jeg anfører være,
vil I mig den „Skienkatz“ *) tilbære.

Ascheberg:

Se der, tag Du det forud,
mere tilsiges Dig for Gud,
om vi ser Du est os tro,
og vi bekommer Møenbo.

*Simplicist: **)*

Skam få Judas, han er ej død,
men gaber efter guldets rød,
om det end koster mangens liv,
vil han dog forræder bliv'.

„Kortvillig råd“ :

Vi lade dog ej vor vane,
hvormeget de os forhåne,
vi er vant ved forræderi,
vor lykke det os berede;
vi søger den, hvor vi den få,
æren lader vi bag døren stå.

Ascheberg:

Her må Du, oberistlieutenant***)
følge og tage pligt og pant;

*) Dette navn brugtes om den skænk, som kongen gav fremmede gesandter, og om som disse ikke måtte nægte at modtage. I denne betegnelse menes forræderen at have søgt en undskyldning. (Skænkads hos Kalkar.)

***) : den „ærlige“, der her optræder som det upartiske chor i den antike tragedie.

****) Hans næstkommanderende, der skal føre den omgående bevægelse.

Forfatteren har dog ikke havt nogen klar forestilling om forholdene på kamppladsen, jvnf. foranstående beretning. Vistnok har noget rytteri i pramme taget skandsen på Lernakkeodden i ryggen. Men landgangen ved Damme-hoved gjaldt Schrøders hovedstyrke i fellejren.

og når Du kommer da på land,
 hold still', Dig ej mærke en mand,
 indtil Du hører vor kanon
 lyde, Du da tage formon*)
 med alt Dit hele rytteri
 søg bag ind på deres batteri.
 Når vore soldater går for om,
 så se til, Du hastig kan komm'.
 Derpå gøre vi fri rade**)
 vi dem i næsen betræde***).

Oberstlieutenant:

Så går jeg an på anden side
 i mørke nat på dem at ride.
 Der tage de sig ej vare,
 vi går vor gang uden fare.

Mønbo:

Alt Møns land rejse sig rett nu,
 der ser vi, hvad de har i hu;
 der samler de hen under ø
 deres fartøj og vil over sø.
 Rett i nat vil de os gæste,
 at de hos os fod kan fæste.
 Hver soldat og mand samles hid †),
 mens vi har belejlig tid.

Sortalf:

Nu er det mørkt, nu er rett tid,
 hver Mønbo er nu samlet did †).
 Der tager imod Svensk kaptén,
 kommer I nu, være ej sen!

Oberstlieutenant:

Vi hører, den mand er os tro,
 han er alt færdig og vil ro.
 Ryttere stige i de både,
 han føre os vil til odde.

*) forspring.

**) råderum?

***) betræde?

†) Forfatteren har tænkt sig et skinangreb, der har samlet Mønboerne på de gamle forsvarspunkter, Hårbølle eller Grønsund.

Sortalf:

Fort, ryttere, fort ud i den stund,
her er forude nu fast bund;
ride op ved denne morads*),
der kan I tage mønstreplads
at samle Eder i orden,
indtil Eders tid er vorden.

Oberstlieutenant:

Nu ser jeg, Du har holdet ord,
derfor går Du med mig til bord.
Ascheberg giver Dig god løn,
at Du os hjælper så til Mön**).

(*Simplicist* falder ud af rollen og roser forræderiet.)

Svenske „Snarkast“:

Der have vi vores løsen,
de skyder med kanon og bøssen.

Oberstlieutenant:

Det var os en herlig streg,
vi får vel fat på den steg,
efterdi vi uskadede
vore ryttere på land ladede.
Fortrop må patrouillere sagt',
sin sag vel tage iagt.
Anden trop følge strax dem,
den tredie efter klem.
Så går vores hele hob
sagtelig frem uden råb;
en den anden sekundér,
som jeg Eder kommandér.

Schrøder:

Se folk, hvor Svensken mon hviske,
her lige østen***) for os lister.
Han gör da svær mange krumspring
med at tilråde al sin ting,

*) Hermed menes Damme mader.

***) Mön udtales i dette Digt snart Mön snart Møen, ligesom nu.

****) Altså i ryggen på forsvarerne; yttringen står dog i strid med hans påfølgende ord.

för han vil med os på bane,
 det har ej för været hans vane.
 Snart tillige giver han nu fyr,
 os vil han bortkyse som dyr.

Møns skildvagt:

O, Schrøder, ude er vor trods,
 der har vi Svensken bag på os.
 Der kommer de marscherend' i trop,
 al vor strandvagt har de taget op.

Schrøder:

Det kan jeg nu rett aldrig tro,
 at de véd der omkring at ro;
 så var det da dennem et tegn,
 som de her skød til vores egn.
 Vi lade dog ej modet falde,
 følge mig, o ryttere alle;
 vi ride med dennem en dyst,
 om blodet end går os af bryst.

Dansk fortrop:

De er os altfor mange,
 her er vi tagen til fange;
 eller os slet nedermaser
 som nogle udmattede aser.

Svensk oberstlieutenant:

Se, der kommer de os imod,
 de vil fægte og vove blod.
 Men hver Svensk trop skal sig svinge,
 at vi kan dem ret omringe.
 Vi os fromlig imod dem betér,
 hver rytter tilbyde kvartér*).

Hvo som kvartér ej vil have,
 den sin rest vi strax begave.
 Den fortrop går ad skandsen ind,
 skyd ned hver I med gevær find'.
 Kaster de gevær og løbe,
 da lade dem deres liv købe;
 thi vi have dog folk behov
 mere end bytte eller rov.

*) ∩: pardon.

2den akt.*Ascheberg:*

Det var os rett en lyklig dag,
 den betalte os forrige umag'.
 Med landfolket må vi liste,
 som vi dennem alt godt vidste,
 indtil vi stiller dem i ro,
 så viser vi dem anden tro.
 Råb nu strax vor trompeter hid,
 med al adfart ride han did,
 avisere, hvor det er ganget,
 at vi Møns land haver fanget.

Kammerpræsident:

Herre konge, her er en trompet,
 fra Ascheberg hid har han omridt.

Sulorac:

Han komme ind og lad os høre,
 hvad nyt han haver at føre.

Trompet:

God tidende, herre konge!
 over Møn vi sejr sjunge;
 det udviser disse breve,
 Eder Ascheberg tilskreve.

Sulorac:

Det er godt, først Du skal få ordre,
 den Ascheberg videre befordre.
 Du skal og have brev til Sulzbach,
 jeg må dennem sige mange tak,
 at de slig flittighed bevise;
 jeg lønner dem, når jeg får lise.

Sulzbach:

Der kommer den Hollandsk flåde,
 nu er vor stilstand ude.
 Vi kaster nu folk på Lolland,
 mens vi haver fanget Møns land.

Alt ser vi, de er os villig,
 at de kommer her så sildig^{*)},
 og ej förend vi haver nået
 Møns land, som vi har efterstået.

Af minder fra Svenskekrigen er ovenfor omtalt de to ryttersabler, som antages at hidrøre fra kampen på Damme mader. For 100 år siden opbevaredes endnu mange pistoler fra kampene på isen; og indtil vore dage er set hellebarder fra hin tid. Nu er formodentlig alt sådant bortført af opkøbere. Hvad der kom frem ved den kulturhistoriske udstilling i Stege 1902 var af yngre oprindelse. Enkelte kanonkugler er opbevarede, som kan være fra 1659. Det smukkeste minde fra Svenskekrigen har utvivlsomt været en blodstænkt formentlig Svensk fane, der har hængt i Stege kirke ved orgelet, indtil den i 200 året 1859 blev udrenset med så meget andet. En familie i Stege har ialtfald siden besiddet en sådan fane, hvori et gult kors endnu kunde ses; men de mente at denne fane tidligere var erhvervet i en bondegård. Den blev tilbudt folkemusæet i København, men foreløbig ikke modtaget af pladsmangel. Ved en flytning blev fanedugen skilt fra stangen, men er siden forsvunden, måske smulret hen; al eftersøgen har været forgæves. Stangen, 4 alen lang, fandtes endnu for 20 år siden på et loft i Stege; men det sidste, der har kunnet opspørges om den, er at nogle børn havde fået den at lege med, siden er den forsvunden ligesom også en stang med en jernpig, der antoges at stamme fra krigen. Det bemærkes, at nogle gamle folk mente, at fanen i Stege kirke skulde hidrøre fra Lybækkerkrigen 1510, hvad dog er lidet sandsynligt. Andre har talt om, at der hang to gamle faner i Stege kirke.

Ved skovriderstien på Jægerspris, hvor der findes så mange mindesmærker, står også en æresstøtte med navnene *Løvenhjel*m (1627—99), Meerheim og Schwanwede. De to sidste er Tydskere, der udmærkede sig i den Skånske krig. Når Schrøder-Løvenhjel

*) Admiral Ruyter ankom just i de samme dage til København.

I mindelunden her ved Rødkilde er rejst en beskeden bavgstavtast med indskrift: Hans Schrøder Løvenhjelm 1659.

Han fortjente et anseeligere mindesmærke, men navnlig et skønnere heltedigt end Hjørrings troskyldige vers. Husk det, Møns digtere!

Et samtidigt portrait er gengivet foran dette afsnit.

Bavgtasten ved Rødkilde.

Da ovenstående fremstilling var færdig, sendte jeg den til digteren *Valdemar Rørdam*, som er opvoxet i Fanefjord præstegård.

Han fulgte strax opfordringen og lod i bladet „Fædrelandet“ nr. 21—23, 1911 offentliggøre et drapa om Schrøder og hans Mænd, hvilket med hans samtykke gengives her: Enhver Dansk og særlig enhver Mønbo vil takke digteren for den prægtige skildring og det historiske tidsbillede.

De mønske Mænd og Hans Schrøder. En Rimkrønike.

I.

Man hedder en Ø
 i den irske Sø;
 Møn døbtet et Land i den danske,
 står mønnet med Klint
 af Kridt og Flint,
 hvor Tusendårs Tegn er at granske.
 Dog Bakkernes Muld
 og Bølgernes Rul,
 Møns Skanser og skumkranste Kyster
 taler os til
 i skiftende Spil
 med nærmere kendte Røster.
 De veed, hvor det var,
 at Kong *Valdemar*
 og Bisp *Absalon* vogted og dysted:
 Om så Brådsøen smak,
 til Snekkerne sprach,
 den ubudne Gæst fik de kystet.
 Her var det, de foer
 gennem Kjeldby Nor
 og lod Skudernes Køl skære Marken,
 hvad Vendernes Flok
 fik at se tidsnok,
 da de sad mellem Splinten og Barken.
 Men Tjørnemark Strand
 og Harbølle Sand
 og Lettens rørgroede Bælte
 såe Kampe og Mænd,
 der godt går i Spænd
 med Saxos og Højenes helte.

II.

End sker det når Vår-
 eller Høstplov går,
 at der skrigger op af dens Fure
 en anden Slags Stål
 med skarpere Mål:
 rustne Klinger mod Plovjærnet skurer.

Og en Mand fra Grønsund
 står stille en Stund,
 mens undrende Grebet han bytter,
 slipper sin Plov
 for en Pallask, der sov
 fra den faldt fra den fældede Rytter.
 „Sært nok. Ja såmænd.
 Så går vi igen.
 Hyp, Gamle, lad Skaglerne knirke!“
 Dog tænker han sit
 og kigger tit
 langt op efter Fanefjord Kirke.
 Trods Plov og Gris
 og Klub og Avis,
 han kender de Ånder han møder:
 Mænd hertillands
 tren med Svensken i Dans,
 og de blev ført af Hans Schrøder.

III.

Hver løbende Tid
 har sit Stræb og sin Strid.
 Dog, den, der spejder tilbage,
 vil ofte nok se
 sin Vilje og Ve
 forud virket i henfarne Dage,
 og ane, at her
 på sin korte Færd
 er han fulgt af usynlige andre
 af Menneskekøn,
 som vildes iløn
 eller vejledes, alt, som han vandrer.
 Hvor Fædrene skred,
 styrter Sønnerne ned,
 og stiger, hvor de stod fast.
 I Ret og Vrangt,
 Livets Lov rækker langt,
 skønt sjælden den hævdes i Hast.
 Det Land her på Jord,
 som vi Danske boer,

vort Hjemland, vort Hjertes, vort eget,
 for Hælften af alt
 hvad det var og gjaldt
 er vor Tid af Fortiden sveget.
 For Blod af vort Blod
 med manglende Mod
 eller Kløgt, har vi daglig at bøde;
 dog Marv af vor Marv
 har og værget vor Arv,
 at ikke den helt blev lagt øde.
 Nu står det til os:
 Giv tabt eller trods!
 Det er om det største vi stemmer.
 Skjult venter de — dem
 der af os går frem,
 og de gamle som Gravene gemmer.
 De veed, hvad Løgn
 af det larmende Døgn
 for os undertiden henvejrer:
 Fast Vilje gør alt.
 Endog om den faldt,
 skal atter den opstå og sejre.

IV.

Kong *Frederiks* Agt
 var høj kongelig Magt.
 En Voldshær af hvervede Svende,
 der sikred ham den
 imod Rigets Mænd,
 var ham ønskeligt Våben ihænde.
 En Hær, som hans Bud
 drev mod Fanden og Gud
 at skaffe det tabte tilbage
 og krone med Ry
 og Magt af ny
 ham selv og hans højbårne Mage.
 Men Adel og Råd
 havde nok af den Dåd
 som hans Far havde fyrsteligt øvet,
 og Riget betalt,
 da det tyske gik galt

og hans Sværd imod Svenskens var sløvet:
 For egen Strand
 og Strøm og Land
 stå, Adel, Borger og Bonde,
 enig på Vagt
 mod al fjendtlig Magt,
 det var hvad vi burde og kunde. —
 Hver holdt på sit.
 Sådan går det tit:
 Så bliver det halvt med det hele.
 De deltes om
 den Time, der kom,
 og fik Skaden og Spotten at dele.

v.

Kong Frederik svor
 at hans svenske Bror
 i Polen var halvvejs kvistet.
 Og Rådet slog til
 på det Tærningespil,
 hvormed han trued og fristed.
 Men *Karl Gustaf* sprang
 med en lystig Sang
 igennem det Baal der sved ham;
 før Dansken så
 hvad det gjaldt om, lå
 han og mærked, at Djævelen red ham.
 Vi vidste det knapt,
 før Skåne var tabt:
 så kunde vi feste for Freden!
 Men Sejrens Rus
 gjorde Svensken fus;
 næste Gang traf han Ørnen på Reden.
 Da delte ej Spot
 vort Folk og vor Drot,
 men Kampen først, og så Kransen.
 De stred og stod fast.
 Ordbryderen brast,
 da slagen han drog sig af Dansen.

VI.

Da vandt København
 sit strålende Navn.
 Men Æren var fler af de Danskes.
 Thi Skytte fra Skov
 og Bonde fra Plov
 gik ud for med Jærnhånd at hanskes;
 fra Griffel og Disk
 foer Kræmmeren frisk
 til Exercits med Kanoner,
 og selv hvor der brysk
 lød Kommando på tysk,
 slog Hjærtet i danske Toner.
 Nakskov holdt
 sig stift og stolt,
 og Mønboen ikke des mindre:
 Nihundrede Mand
 af det lidet Land
 førte Våben to frostkolde Vintre.
Just Ebbel hed den,
 som fik Folket i Spænd;
 på Elmelund sad *Henrik Ramel*.
 Men Søen var Is,
 og gav Møn til Pris.
 Dog Svenskens Fryd blev ej gammel.
 Mod Is og Sne
 er det smukt at se,
 når Voldsmandens Hjerneblod pipler;
 mangan ubuden Gæst
 fik iløn sin Rest
 af Mønboens Kirkeknipler.
 Den *Hertug af Weimar* skrev Brev efter Brev:
 Et halstarrigt Folk her på Landet;
 sit gemmer det vel,
 slår min Krigsmand ihjel
 og ned under Isen i Vandet.

VII.

Med lysegrøn Maj
 red den Hertug sin Vej.
 Sent sået blev Havren og Byggen,

blev dog grøn og skød Ax;
 da var Røveren strax
 atter rede med Røvsæk på Ryggen.
 Fra Korsør red han ud
 i sit raslende Skrud,
 så holdt han ved Ulvsund atter.
 Men her fik Just
 en Dag i August
 sig rigtig en hjærtelig Latter:
 Ved Koster fandt
 han med mønsk Proviant
 for Svensken en lang Række Kærrer;
 fragtet Skib i en Fart,
 bad om mer af den Art
 at skikke til Kongen, sin Herre.
 Og Karl Gustaf blev vred:
 „Skænd og brænd og slå ned!
 Vi må strax ha en Ende på Visen.“
 Men Just Ebbel, han lo:
 „Lad først Frost bygge Bro,
 kom så her og hold Jul over Isen!“

VIII.

Det blev ikke ham,
 der beværtede gram
 Møns Gæster den Jul på Visitten.
 Da gjorde han Gavn
 i den Stad København;
 og dog trak Møn ikke Nitten.
 Med hundrede Mand
 og Heste iland
 stod istedet Ritmester Hans Schrøder,
 en Bondesøn god
 af Angelboblod,
 så dansk som en Dansker man møder.
 Af en Søskendeflok
 på en Trediedelsskok
 foer han ud med kun Dun på sin Hage,
 Europien rundt.
 Men da Landet led ondt,

kom han ilende voxen tilbage
 til Tjeneste her
 med sit skarpe Sværd
 og med Viljen og Kløgten skærpet.
 En Kylling af Art
 vil aldrig så snart
 glemme Reden, hvor Ægget er værpet.

IX.

Hvor Ebbel slap
 tog Schrøder rap
 et Tag i den tungeste Ende.
 Ved Harbølle Strand
 og på Koster Land
 fik han Skanserne skytset behænde.
 Kanoner af Jærn
 og Malm til Værn
 for Landet blev tumlet i Stege,
 hvor Borgerne sprang
 al Dagen lang
 og lærte med Bøsser at lege.
 Og Jollerne foer
 med Breve og Ord
 til Nykøbing Slot og til Sjælland;
 og da Svenskerne lå
 og lod Tiden gå,
 så tænkte han: Rask an er vel an!
 fik Færgemænd fat
 og red en Nat
 gennem Stensveds duggede Dale
 til Vordingborg,
 hvor Svensken med Sorg
 før Gry hørte Stålhener gale.
 At de blev kaput,
 har han næppe fortrudt,
 da mod Koster han selv satte Kåsen
 og frank og fri
 med sit tro Kompani
 fra Præstebjærg kigged til Gåsen.

x.

Snart hed det: På Post!
 Nu kom med Frost
 påny den bistre December.
Erik Dahlberg selv
 — o, Danmark, skælv! —
 rykked frem her med isvante Kæmper.
 Men ak, under Ø
 var åben Sø
 tre Mil fire Favnsbredder iset;
 og Mænd han fandt
 på den mønske Kant,
 og vendte og meldte Forliset.
 Den Vintervej
 behaged dem ej;
 de havde tænkt sig at smage
 endnu et „Søll“
 godt honningsødt Øl
 og en Bid af den mønske Kage.
 Dog, tusend Mand stærk
 var vel nok til det Værk?
 Så mange kom efter Sankt Steffen.
 Dem bød så Schrøder
 på pebrede Nødder;
 han havde dem friskbagt effen;
 og varme til med
 blev de skikket afsted,
 for Kanonerne aged på Slæde.
 Ræven kom rask
 over Isen, Pladask!
 Den Bægt var ham undt at æde.
 Kom igen, blev der sagt,
 til en Nytårs Jagt,
 så holder vi Kedsomhed Stangen! —
 Men føj, hvor han svor,
 den svenske Major,
 da de fisked ham op som fangen.

xi.

Og Slæder med alt
 af fersk og salt,
 ja med levende Køer og Heste,
 fra Hegnede Strand
 til Isens Rand
 lod Schrøder flittigen læste.
 Til Kongens Bord
 og de Meniges Foer
 drog Kaperne flux Provianten.
 Om andet har voldt,
 at Staden holdt,
 så hjælp dog Møn, minsandten!
 — „Nu, *Stenbock*, stop
 den Jomfru op
 med Stål og Bly og Gløder!
 Hug eller hæng
 det Bondeslæng,
 og stang mig ned den Schrøder!“

xii.

Det var den femtende Januar
 og selveste Feltmarskallen
 med tre Gang tusend Mand stod klar,
 og Kulden skar,
 og Isen bar,
 og han var gal i Skallen:
 Lå Polens August
 klemt mør som en Ost,
 hvor turde den Klat så trodse?
 Pfui, Spot og Spe,
 om sligt skulde ske,
 at han løb her som en Tosse!
 Men vilde de slås,
 var her Garde og Tros,
 og Ryttere nok og Matroser,
 ja Planker til Bro.
 Jo, de kunde tro,
 han bragte dem blodige Roser —

På Feltherrevis
 drog han ud over Is,
 østen om efter Tjørnemarksbugten;
 i Danskernes Ryg.
 Han troede sig tryk
 og gnasked i Tankerne Frugten.
 Da føg fra Syd
 med susende Lyd
 en hvirvlende Snestorm imod dem.
 Den øjenstak stindt
 og de stirrede blindt,
 mens det hidsige Hastværk forlod dem.
 De hørte en fjærn
 skarp Sang som af Jærn
 og et Suk i den gungrende Flade,
 hvor Isernes Lav
 med Øxe og Sav
 bad Bølgerne frit kun vade.
 Og da Foget holdt op,
 kom i Løb og Galop
 Hans Schrøder med hundrede Heste
 og med sin lysvågne Landeværnstrop
 og spurgte, hvem de vilde gæste.
 Da Svenskerne såe,
 hvor Landet lå,
 var atter Isrenden åben,
 og Kanten brast
 for den tunge Last
 af Heste og Mænd og Våben.
 Råb kun og sværg
Rutger Ascheberg!
 Dær drukner din fyrige Ganger.
 Du frelste din Bælg
 af det kolde Svælg,
 hvad er det så mer, du forlanger? —
 Pistolernes Knald
 og Kanonernes Gjald
 blev i Stormen uhørligt henvejret.
 Hvem Kuglerne gjaldt,
 fandt de, der faldt.

Før Kvæld havde Danskerne sejret.
 Og *Stenbocks* Trøst
 var den sjællandske Kyst.
 En Kanon gik tilbunds nord for Gralen,
 tre hundrede Mand
 slæbtes døde i Land,
 deres Våben lå spredt over Valen.

XIII.

Resten drog bort,
 og blev snart kaldt fort
 til et Anløb mod stærkere Porte.
 Svensken husker det Tog,
 hvor Dannebrog
 blev skrevet i Blod på hans Skjorte.
 Men Kongen erfoer
 ved en Skipper fra Njord
 den svenske Feltmarskals Forhindring,
 og Ritmester Schrøder blev strax Major.
 Dog, det var ham lidet til Lindring.
 Nat og Dag
 på Vagt og i Slag
 mod den mægtige Fjende og Frosten,
 formente han nok,
 at en væbnet Skok
 havde hjulpet ham bedre på Posten.
 Han bad af sin Nød,
 da Isen brød,
 om ikkun en liden Eskadre
 til Støtte sendt ud.
 Så hjælpe ham Gud,
 da skulde han Svensken kalfatre! —
 Man hørte ham ej.
 Bjelke leged en Leg
 ved Rødsand med de svenske Fregatter.
 Ingen vidste derom.
 Den Vej, han kom,
 stod han hjemad i Rolighed atter.
 Fra Talerens Tind
 stirred Schrøder sig blind

ud efter den vældige Flåde.
 Med Dannebrog hejst
 var den kommet og rejst,
 og Møn lå til Svenskernes Nåde.

XIV.

En jærnhård Hals
 var *Greven af Pfalz*,
 og *Wrangel* hed Rigsadmiralen.
 Den ene tillands
 og den anden tilvands,
 nu blev der vel Mening i Talen.
 De satte i Spring
 mod den usle Ting,
 der stamped så længe mod Brodden.
 Men Schrøder holdt Stand
 på Harbølle Strand,
 så Strømmen gik rød langs Odden.
 De tygged den Tort
 og bød ham Akkord,
 bød to Gange, to Gange klapset.
 Han rusted en Pram,
 der til Falster svam
 og fik tre smukke Malmstykker hapset.
 Og det venlige Brev,
 som Svensken skrev,
 det læste han højt foran Hæren:
 „Her er gunstigt Salg.
 Træf selv jert Valg!“
 De valgte Pligten og Æren.

XV.

Og Stykkerne sang,
 og Kuglerne sprang
 hen over de majgrønne Mader.
 Forladt mellem Flæg
 lå Vibens Æg,
 til Skovs trak de vippende Skader.
 Overalt var der Krig,
 fra Tostenæs Vig

til Madses Klint og til Kirken
lød Trommer og Horn
i Kløver og Korn
med Hovslag og Hjulfølges Knirken.
Med Vold ansat
ved Dag og ved Nat,
af Søvn var der lidet at samle.
Dog Møn havde Mænd;
var de unge i Spænd,
så meldte sig Fanefjords Gamle.
Og Teltene stod
ved Kirkens Fod;
fra dens Tårn kunde Schrøder selv spejde
hvert fjendtligt Sejl.
De styrede fejl,
som ventede umødt Fejde.
Det vidste han godt,
hverken Mur eller Slot
kan forsvare, hvad Mandsmødet svigter.
Han sendte *Hans Schack*
underdanig sin Tak
for hans Råd — „men jeg veed hvad jeg pligter.
Hvis dette Lands Mænd
såe, at jeg stak i Rend
og stængte i Stege mig inde,
da kunde med Tvang
jeg knap en Gang
drive een mod den stormende Fjende.“
„Jeg har,“ så skrev
han atter i Brev,
som han sendte sin Drot over Vandet,
„mine Ryttere her
til samfast Færd
med Bonde og Borger af Landet.
Lad Fjenden kun slå,
hvor han kan og må,
sligt skal mig aldrig forskrække.
Jeg agter at slås
alle Trusler tiltrods,
så længe min Kraft vil række,

til fri eller død
 jeg slipper al Nød,
 at man ærlig kan efter mig tale:
 For Landet her stred
 han med Flid og Besked,
 som hans nådige Drot lod befale.“

XVI.

Om Helg og Søgn
 om Uger og Døgn,
 hvor Kanonerne tordned bestandigt,
 eet Sagn kun er sagt:
 Hans Schrøder holdt Vagt
 og afviste Voldsmagten mandigt.
 Nittende Maj
 gav et farligt Ståhej:
 Fire Orlogsmænd, ni Galioter
 og af Pramme en Snes
 eller flere kunde ses
 at ankre og plaske og ro der;
 han vilde med Vold
 på Pistolskuds Hold
 og varped sig ind under Kysten.
 Den Middagslur
 blev en drøj nok Tur;
 fem Timer varede Dysten.
 Høje Herre så ind
 med undrende Sind
 fra Admiralskibskastellet
 på Skansen iland,
 hvor den enlige Mand,
 de tænkte af Frygt overvældet,
 i Løb og i Spring
 som et Lyn foer omkring,
 snart Musketskytte, snart selv Konstabel,
 med Sandsække her,
 og på Forstranden der,
 løftet Råber og lynende Sabel,
 og Folkene sprang
 ved hans Råb over Vang

hel tæt lå den Vold, som var furet;
 Pram sank efter Pram,
 og den tapre blev tam,
 når hans Jolle mod Strandgruset skured.
 Aldrig en Mand
 slap med Livet i Land.
 Så kappede Svensken sit Anker.
 I Strømskiftet flød
 både såret og død
 mellem Bådvrug og splintrede Planker.
 Men det gik, Schrøders Krudt,
 til den brave Salut;
 og at skyde med Ord kun er ilde.
 Så skrev han igen.
 Der kom Krudt; der kom Mænd
 denne Gang. Kom en Dag kun for silde.

xvii.

For sent var det sendt,
 kom, da Kampen var endt.
 Endt, ikke ved Overmagts Vælde,
 så tapper en Krig
 endt ved Landsmænds Svig,
 derom er det tungt at fortælle.
 Den Bogøbo,
 som solgte sin Tro,
 hans Dåd være evig forbandet
 til Afsky og Had! —
 Der findes et Vad
 gennem Letten fra Bogø til Landet.
 Det viste han dem
 og førte dem frem
 i selve Trefoldighedsnatten
 — som om Gud sov! —
 fra Østerskov,
 Musketerer med Krudthorn i Hatten.
 De landsteg tyst
 på den mønske Kyst,
 kom bagfra på Færgesvagt.

Og da de fik begyndt,
 stod ved Lernakkens Pynt
 Grevens Hestfolk. Nu havde de Magten.
 Den forraskede Flok
 holdt Stand godt nok,
 fandt et Hegn, spytted Bly ud og Flamme.
 Og Skraldet, det fløj
 til Kirke og Høj,
 og Schrøder afsted med det samme.
 Ham fulgte hans Trop
 i Løb og Galop
 over Bankerne ned gennem Sumpen;
 en imod fem,
 hvad raged det dem,
 man traf vel desbedre i Klumpen!
 De skød så det smaldt,
 og slog til de faldt,
 i Klynge lå Hest og Rytter,
 og Borgerne stred,
 og Bønderne bed,
 rødt Blod fyldte Madernes Pytter.
 Hans Schrøder holdt Ord;
 der blev lyst, hvor han foer;
 først med tredobbelt strømmende Vunde,
 halvt stivnet og kold,
 faldt han Fjenden i Vold.
 Nu havde han gjort hvad han kunde.

XVIII.

Dær lå han som død.
 Men Pfalzgreven bød
 at løfte den faldne Fjende
 og syne hans Sår
 i den nærmeste Gård;
 man fandt, at de lod sig forbinde.
 De førte ham med
 fra Sted til Sted;
 hos de tapre er Tapperhed hædret;
 og hans Blod var sundt,
 fandt ny Vej rundt;

snart kededes Klingen i Lædret.
 Han skrev til Hans Schack,
 mens Vunderne sprak
 endnu med svulmende Flige,
 og bad sig købt fri
 for med nyt Kompagni
 at tjene for Konge og Rige.
 Vel. Dalerne sprang,
 og Hans Schrøder svang
 sig med Lyst i den vuggende Sadel.
 Han blev General
 og på Kongens Befal
 opløftet i Rigens Adel.
 Så førte den Helt
 i sit Skjolds røde Felt
 en Løve; i hvidt Felt knejste
 en Borg på en Ø.
 Det vidste hver Mø,
 så vide som Rygtet rejste.
*Hans Løvenhjel*m var en Mand uden Svig,
 Møns Væрге tog Rygen i næste Krig,
 men lukked i Fred sit Syn.
 Hans Kiste står
 nær Vejruggård
 i Marslev Kirke på Fyn.
 Og vist er det sandt,
 det Rim, de bandt
 over Kisten, hvor han lå kold.
 Der er Liv i den Lyd:
 „Af egen Dyd
 han avlede Hjelm og Skjold.“

XIX.

Se, det var en Mand. —
 Og det mønske Land?
 Ja, væltende Røg og Flammer
 fortalte snart
 om Erobrernes Fart,
 hvor de lo ad den husvilde Jammer.

I Moser og Krat
 greb Svensken fat
 hver flygtende Borger og Bonde
 og tvang ham med Sværd
 til at tjene den Hær,
 der slog ham så bitter en Vunde.
 Se, det var den Løn,
 de fik for så skøn
 og ærlig en Modstand at mærke.
 De havde gjort bedst
 i at bøje for Blæst
 og ikke stå stift mod den stærke.
 Så hvisker i Kor
 de, som kortsynet tror,
 at et Menneske lever alene,
 og at velfyldt Fad
 gør ham Hjærtet glad,
 og hans Rest er kun Støv mellem Stene.
 Men et bedre Sinds Tolk
 siger: Se dette Folk,
 som foragted at skamme sig skånet.
 Det bød Livet til Pris
 mod Jærn, mod Is,
 og holdt ud i halvtiende Maaned.
 Det var Mads, det var Per,
 som med een Officer
 holdt Stand mod den stridsvante Kriger,
 mod Fyrste og Marsk,
 som truede barsk
 med Ry fra Europiens Riger.
 Det ser ud som en Vits
 denne Bondemilits,
 der ej for Jærnhære viger.
 Men denne Klat Ø
 i den islagte Sø
 holdt Danmarks Hjærte ved Kræfter
 og viste i Dåd,
 hvordan Mænd finder Råd,
 som Skæbnen selv retter sig efter.

De faldt, hvor de stod.
Men af tapre Mænds Blod,
ofret Æren og Friheden gerne,
høster Slægt efter Slægt
ikke Brødkorns Vægt,
men selve Livskraftens Kærne.

XX.

Så tag den og prøv!
Vi er mer end kun Støv,
vi er Ild, som af Evighed mættes.
Vi kan slukke den Ild,
da går Slægterne vild,
da går Folket i Graven og slettes.
Men trods Skam og trods Grav
skal et Folks Kraft og Krav
blomstre frit i hver Æt, som det føder,
i hvad der end brast,
når det samlet står fast,
som de Mænd her af Møn med Hans Schrøder.

Valdemar Rørdam.

Hans Schrøders rapporter til generalfeltmarskal Hans Schack.

Her i oversættelse fra Gammelydsk.

Overskrifterne lyder i regelen således på Tydsk, hvor det klinger morsomst efter tidens skrivemåde:

„Hochedelgebohrner, gestrenger, vester und gross manhafter, sonders hochgeneigter Hr. Generalfeldtmarschall!“

Denne titulering er her dog udeladt ved de enkelte breve. Brevene findes i Hans Schacks arkiv i rigsarkivet.

Efter den mig påhvilende skyldighed og erbydende min tjenstærbødigste tjenstvillighed byder jeg E. E.¹⁾ hermed min opvartning, hvem jeg altid skylder ærbødigst tilbørlig Tak for høj bevågenhed mod mig, med bestandig forpligt, at jeg min livstid altid vil beflitte mig på allerærbødigst at gøre mig fortjent til samme, så meget mere som E. E. alletider har at byde over mig som Eders ringeste tjener. Eftersom jeg nu har bragt i erfaring, at der for nærværende tid i København befindes nogen mangel på det, der hører køkkenet til, så har jeg hermed villet tilsende E. E. en tønde øl, en halv tønde flæsk, 1 hare og 6 høns, allertjenstligst bedende, at Samme vil modtage dette som bevis på min gode vilje og ikke vil tænke ringe om mig derfor. Jeg skulde vel have sendt E. E. noget mere, men den nuværende lejlighed har ikke kunnet føre mere med sig, men skulde det behage Eder at sende et fartøj, skal jeg også nok forsyne Eder med et par læs hør, og skulde E. E. have et par heste, som gerne skulde fodres op, så ville E. E.

¹⁾ Eders Excellence.

kun sende mig dem hertil; jeg kan forsikre Eder, at jeg skal lade dem accommodere¹⁾ som mine egne, tilmed intet kan være behageligere, end når jeg kan være E. E. til nytte med min skyldigste tjeneste, og anbefaler med stadig recommendation min ringhed.

Stege 26. Marts 1659.

... tilsender jeg Eder endnu 13 höns og en del æg . . . 200; beder ærbødigst ikke at ville forsmå disse, vil skyldigst bestræbe mig herefter yderligere at være E. E. til tjeneste med mere, hvorhos jeg allertjenstligst submitterer²⁾ mig Eders tjeneste og på det bedste recommenderer mig til Eders bevågenhed med den allerflittigste bön, at E. E. også fremtidig vil vedblive at være min højgunstige befordrer. Af nyt er der her ikke noget, og også ellers er det her, Gud være lovet, så temmeligt i god stand, dog er forgangen Söndag den ene kaper, der fra København var sendt herhen og af oberst Kørber var beordret at krydse mellem „Wahrerburg“³⁾ og Falster, af fjenden blevet skudt i sænk; var dens egen forseelse, fordi den anfaldt og udplyndrede en liden ø her, hvilket jeg altid har advaret imod, hvorved den blev ødelagt, tilmed da ikke mere end 3, 4 eller 6 mand var forblevet ombord. Befalende Eder Guds varetægt forbliver

E. E.

allertjenstærbødigste tjener

Pa øen Stege 13. April 659.

H. S.

Allertjenstærbødigst har jeg ikke villet forholde E. E., at disse 3 lande nu står i stor pericul⁴⁾, hvis ikke vor flåde kommer os til succurs⁵⁾, tilmed da fjenden belægger Falster og Lolland med mange utallige skibe, så at man ikke kan vide, hvor mange der kan være. Ydermere har de i dag taget lensmanden over Falster herr Christoff. Lindenov til fange på søen, som E. E. med mere vil erfare af indesluttede egenhændige skrivelse⁶⁾ fra en rådmænd i Stubbekøbing. Efter Eders mig tilsendte højgunstige brev skal jeg skyldigst bestræbe mig for så hurtigt som muligt at betjene E. E. med det ønskede hør, såsom intet

¹⁾ passe. ²⁾ underkaste. ³⁾ Vordingborg. ⁴⁾ fare. ⁵⁾ hjælp. ⁶⁾ Dette brev er aftrykt ovenfor i teksten.

er mig behageligere, end når min ringhed kan gå Eder til hånde med et og andet, som jeg også gjerne vil være Eder til vilje med de omtalte heste, men er sådant ikke mere under min hånd, men har jeg overladt det til hr. kammerjunkern mons. von der Wisch. Har ellers heller ikke nu nogen synderlige heste, som er E. E. tjenlige. Her er heller ikke mere end en tilovers, som jeg kan bruge til ridning; er vel ellers en god soldaterhest, men ikke behændig, men derimod svær og med tykke, ruhårede ben, flæskehals og meget hidsig, tilmed den til tider har onde nykker.

Stege 26. April 1659 ¹⁾.

E. E. har jeg tjenstligst ikke villet forholde, at desværre igår, som var den 27 hujus ²⁾, landet Falster er blevet erobret af fjenden, men hvorledes det egentlig er gået til, kan man ikke erfare. I dag til morgen har jeg ladet 10 af mine ryttere fra Falster hente over de i skanserne ved Grönsund stående 3 store jernstykker ³⁾. Hvis der blot kom nogen succurs hertil, behøvede man ikke at agte fjenden her, dog håber jeg næst Guds hjælp endnu at victorisere ⁴⁾, hvorfor jeg med mine ryttere og dette lands indvånere har begivet mig i felten og vil føre åben kamp med dem, så længe jeg har kræfter, det må så blive, som Gud vil, med allertjenstligst ærbødigst bøn, at E. E. vil bæere mig, Eders ringeste tjener, og i nogle få linjer lade mig Eders sentiment ⁵⁾ vide til svar, recommenderer ⁶⁾ mig midlertid i Eders høje og varige bevågenhed og forbliver med befaling i Guds varetægt

E. E.

H. S.

På Møn i fellejren
28. April 659.

Iforgårs er hr. Christoff. Lindenov blevet taget til fange ved øen Farø, men hvorledes det er gået til, kan jeg ikke rigtigt erfare, tilmed den almindelige discurs ⁷⁾ går så favorabelt, hvilket E. E. selv vil erfare af overbringeren.

¹⁾ Her synes at mangle den sædvanlige slutning og underskrift. ²⁾ ds. ³⁾ jernkanoner. ⁴⁾ sejre. ⁵⁾ mening. ⁶⁾ anbefaler. ⁷⁾ tale.

F. Bojsen: Af Møns historie.

Allertjenstligst ærbødigst har ikke villet forholde E. E., at de Svenske i dag henimod aften har sendt en trompeter fra Falster over til mig om accord, som det vil erfares med mere af vedlagte kopiskrivelse; eftersom nu Lolland ligeledes sammen med Falster er i deres hænder, kan jeg ikke vide, hvad jeg skal give mig til, er ellers for min ringheds vedkommende resolveret at leve og dø for min allernådigste herre og konge. Eftersom der endnu igår holdtes en rencontre¹⁾ her ved Grönsund, da de, de Svenske, attackerede²⁾ dette land med 11 store pramme (hvorpå der var 800 mand til hest; men hvor meget fodfolk der var, kan man ikke vide) og med et af deres orlogsskibe, men blev, Gud være lovet, med tab af mange af dem atter afslået, hvoriblandt efter pålidelig efterretning også fire officerer har mistet livet. Hvorledes jeg nu videre skal forholde mig, derom beder jeg E. E. allertjenstærbdigst være ulejliget og lade Hs. Kgl. Maj. det vide, med allerflittigste bön om at give mig ordre, hvorefter jeg skal rette mig, som jeg også føler mig forvisset om E. E. højformående hjælpsomhed og højtagtede råds meddelelse, tilmed da jeg i alt gærne og allerunderdanigst og tjenstligst ikke skal lade noget manquere³⁾ i den mig påhvilende skyldighed og flid, også i så måde skal göre min muligste devoir⁴⁾, at mit ærlige navn ikke skal diffameres⁵⁾. Krudt og kugler og også lunter og bly begynder, som tiden går, nu at mangle, fordi man næsten hver time må bruge sådant. E. E. bedes derfor med største hast sende en del sådant hertil. Forbliver med befaling i Guds varetægt

E. E. aller. tjener
H. S.

I lejren på Møn 30. April 659.

Netop da jeg slutter dette, får jeg sikker underretning om, at der i „Wahrenburg“ befindes 25 store og små pramme foruden andre både, hvormed fjenden vil attackere dette land yderligere på forskellige punkter.

Tilbydende min allertjenstærbdigste tjeneste håber jeg, at E. E. har fået min igår afsendte skrivelse og deraf har erfaret attacken⁶⁾ på dette land samt hvad der videre er passeret med

1) kamp. 2) angreb. 3) mangle. 4) pligt. 5) komme i vanry. 6) angrebet.

fjendens sendelse af en trompeter, og af den samtidigt fremsendte kopiskrivelse har set Svenskernes mening. Men nu erfarer jeg, at Hs. kgl. Maj. min allernådigste konge og herre allernådigst har givet ordre, at den her liggende kaper atter skal begive sig herfra andetsteds hen, hvilket vil give dette land stor alteration¹⁾, og dette sted derved så meget mere vil komme i fare. Om muligt vilde jeg gerne allertjenstærbødigst bede, at E. E. højgunstigst vilde befordre, at ikke alene denne kaper måtte blive her, men at der måtte blive sendt endnu en hertil, fordi sådanne på denne tid tiltrænges meget her og kunde indjage fjenden så megen mere frygt, anseendes at man nu for øjeblikket har Svenskerne for øje. Hvad ellers angår os her til lands, har jeg med mit rytteri sammendraget alle borgere og bønder og har stillet os i felten, hvor vi også trofast holder os samlede. Om fjenden så vil sætte an mod nok så mange steder og angribe landet, hvor han vil, så vil jeg dog ikke lade dette skræmme mig, men er resolveret²⁾ på at slås med ham, så længe jeg kan stå og jeg har vejr i mig, for at enhver, om jeg end er død, skal give mig det ærlige eftermæle, at jeg for min allernådigste konge og herre også redeligt har stræbt til bedste for dette land, hvorom E. E. kan være forsikret, at jeg skal efterleve sådant, og forbliver med befaling til Guds nåde

E. E. allertjenstærb. tjener

H. S.

I lejren på Møn 1. Maj 659.

Atter beder jeg allerflittigst, E. E. vilde gunstigst befordre, at der med størst mulige hast måtte sendes krudt, kugler, lunter og bly hertil, såsom dette højliggen tiltrænges.

E. E. har jeg allertjenstærbødigst ikke villet forholde, at jeg efter allernådigst kongl. ordre skal lade den herværende kaper sejle bort, men kan samme efter min ringe forstand umuligt tages bort herfra, fordi den her tiltrænges højliggen, i særdeleshed på det sted, hvor den ligger, ved Kousterfærge og det såkaldte Sproh³⁾, på hvilket sted det er allerfarligst. Jeg får stadig efterretning derom fra Sjælland, som jeg endnu i dag har fået efterretning om, at fjenden snart, måske i nat eller i morgen,

¹⁾ forandring. ²⁾ besluttet. ³⁾ Sprove.

atter vil attaquere dette land på tre steder, hvortil han allerede holder et stort antal pramme og både parat. E. Excell. ansøges derfor allertjenstligst ærbødigst om at dirigere det således, at ikke alene kaperen forbliver her, men at ydermere en anden må blive sendt hertil så hurtigt som muligt, fordi sådant højliggen tiltrænges her. Den sidst stedfundne rencontre med fjenden vil E. E. alt have erfaret, og at han atter er repousseret¹⁾ herfra. Eders mig højgunstigt tilsendte skrivelse om befæstning af denne lille by Steege er kommet mig vel til hænde, hvoraf jeg ser, at det er E. Excell. mening, at man i påkommende tilfælde skal retirere sig dertil. Men det er en sand umulighed at befæste samme, da det for nærværende tid falder bønderne alt for vanskeligt, sådant også er borgerne en stor tyngde, og om det end var i fredstid, vilde det dog være en tung byrde for indbyggerne her, og vilde det efter min formening ikke skikke sig, at man tog sin retraite her til denne by og vi således spredte os fra hverandre. Vi står sammen i åben mark med rytteri, borgere og bønder, vil også holde os sammen i et corpus²⁾ og se fjenden i øjet, så længe der er et åndedræt i os; skilles vi fra hverandre, så at en del blev stillet her, de andre der, så kunde vi ikke holde os længe; håber nu næst Guds hjælp at victorere³⁾. Eftersom vi mangler krudt, kugler, bly og lunter, og også kaperen her er slet forsynet med ammunition og mandskab, så beder jeg allertjenligst, E. E. ville sørge for, at sådant med det allersnæreste må blive sendt hertil, eftersom jeg ikke tvivler på Eders hjælpsomme assistance. Er jeg med befaling i Guds varetægt

E. E. allerærbødigste tjener

Hans Schrøder.

Steege d. 2. Maj 659.

Hvis indbyggerne her i landet skulde erfare, at man vilde retirere sig, kunde jeg umuligt tvinge en eneste mand, der vilde yde fjenden modstand.

Med min allerærbødigste tjenestes tilbydelse håber, at E. E. nu vil have erfaret de herværende landes tilstand og vil have modtaget mine forskellige sidstleden afsendte skrivelser, hvori jeg har oversendt en kopi af det brev, som den svenske pfalz-

¹⁾ slået tilbage. ²⁾ legeme, korps. ³⁾ sejre.

greve har sendt mig ved en trompeter, hvorhos jeg fremdeles ikke vil forholde E. E., at fjenden atter den 3. hujus har sendt en trommeslager med et åbent brev til alle indvånere i dette land, hvis indhold E. E. vil se af indesluttede kopi, samt min derpå givne resolution. Ellers er alt her, Gud være lovet, i god stand, undtagen at vi på alle ender og kanter berendes af fjenden. I dag har fire skibe ladet sig se i søen ved klinten, hvor de har krydset; om det er vore eller fjendens, kan man ikke vide. E. E. ombedes allertjenstærbødigst at sørge for, at der allersnarest hertil sendes den succurs¹⁾ og ammunition, som jeg allerede nærmere har skrevet om, i betragtning af, at man ellers må befrygte fare; ti ganske vist vil jeg for mit vedkommende med de folk, som jeg har hos mig her på landet, kæmpe imod fjenden efter menneskelig evne som en ærlig kavaler, så længe der er en varm blodsdråbe i mig; men hvis der ikke kommer succurs og hvis de angriber med hele deres magt, turde landet nok til sidst blive overrumplet, hvilket dog den algode Gud nådeligen afvende, tilmed vi ikke kan vide, på hvilke steder de Svenske agter at angribe os. På Sællands-siden ved Calhaff-færgen²⁾ står der nu 4 regimenter og har 5 kanoner med sig. På Lolland har de desværre også allerede sat sig fast og drevet vore folk tilbage fra posterne ved grænsen; men fjenden skal også der have lidt et temmeligt nederlag, men hvor langt de er komne, har jeg ikke kunnet erfare. Befalendes Eder Guds varetægt forbliver jeg og er

E. E. allerærbødigste tjener
H. S.

I fellejren på Møn
d. 7. Maj a: 659.

Beder flitteligen E. E. ville bæare Eders tjener og atter værdige mig Eders svar; Eders regimentskvartermester er dagen för fjenden kom til Falster, rejst til Nakskov.

E. E. bringer jeg min allertjenstærbødigste tak, fordi Samme efter min anmodning højgunstigt vil være ulejliget og sørge for, at den ønskede ammunition sendes og kaperne affærdiges

1) hjælp. 2) Kallehave.

hertil; men jeg længes i høj grad efter deres ankomst, eftersom fjenden ligger ved Stubbekøbing med 5—6 småskibe, der har 16, 18, 20 og 24 kanoner og daglig af og til lader sig tilsyne med dem; dersom E. E. højgunstigt kunde sørge for, at Hans Kongl. Maj. vor allernådigste konge og herre i en hast ligeledes lod 5—6 småskibe med 16—20 eller 24 kanoner sejle her til Grönsund, så var det efter min ringe formening muligt, at fjendens omtalte skibe kunde blive slået eller opbragt, i betragtning af (da fjendens flåde, som jeg har erfaret, Gud være lovet, er bleven slået¹⁾), at fjenden så ikke atter kunde komme over til Sælland fra Falster. Men de måtte være her hurtigst muligt, og det måtte kun være små skibe, da de ellers på grund af det flade strömløb ikke kan komme igennem. Derforuden beder jeg E. E. ligeledes sørge for, at der snarest sendes 100 ildrör eller bösser og 50 eller 100 piker hertil, da vi også i høj grad trænger til dem. E. E. kan være forvisset om, at vi her til lands vil holde os som ærlige folk, så længe der er vejr i os, og göre modstand mod fjenden. Heller ikke kan jeg undlade at meddele E. E., at når jeg sender folk til Sælland eller Bogøe for at skaffe efterretninger, så opsnappes de af bønderne og bringes til fjenden, og vilde gärne vide, hvorledes jeg skal forholde mig dermed; beder allertjenstærbødigst om højgunstig ordre desangående. Efter den mig påhvilende skyldighed skulde jeg have sendt E. E. en del fourage, men det er næppe til at få her, så at jeg må lade mine heste fodre med hakkelse og byg. Men når blot der gik fartöj herfra til København, skulde jeg alligevel sende Eder 2 eller 3 læs hør; den galiot, der er ankommet hertil, skal indtage brænde til Hs. Maj., ellers skulde jeg have sendt det med den. Hvis jeg træffer på anden skibslejlighed, skal det sikkert blive sendt E. E. Imidlertid anbefaler jeg mig Eders höje, stadige bevågenhed på det bedste og forbliver med befaling i Guds varetægt

E. E.

allertjenstærbødigste tjener

H. H.²⁾

I feltlejren på Møn
d. 9. Maj Ao. 659.

¹⁾ nemlig i søslaget den 30. April. ²⁾ ∴ Hans Hanssön Schroder.

P. S. Dersom E. E. kunde fragte en lille skude herover, kunde jeg nok skaffe et læs hø eller 5 eller 6. Regimentskvartermesteren er efter min formening kommet til Nakskov; så længe Nakskov holder sig, har vi ingen nød, men det ser ilde ud, det går underligt til, at vi har mistet landene således. Gud vende alt til det bedste. Hvis det var muligt, at 5 eller 6 små fregatter kunde blive sendt hertil, kunde man lave fjenden en sådan maskarade, at han skulde huske det alle sine levedage. Det er ikke til at sige, hvilken fortrolighed, der hersker mellem Svenskerne og bønderne; vi kan alle vore levedage ikke mere få nogen underretning, med mindre man engang måtte straffe dem alvorligt. Præsten på Bogø skal, som folk siger, være meget god Svensk.

Allertjenstærbødigst skal jeg ikke undlade at lade E. E. vide, at den gode Gud igår atter har ladet os victorisere, idet fjenden i middagsstunden atter har angrebet os med 4 orlogsskibe, en del galioter og vel over 20 store pramme, skærbåde og andre småbåde, da vi så kæmpede hårdt med hverandre i 5 timer. Men takket være Guds nåde måtte fjenden, om han end havde lagt sig næsten på et pistolskuds afstand og uophørlig kanonerede, atter retirere her fra landet med det, der var tilovers, til Stubbekøbing, idet han måtte lade 4 varpankre i stikken, og blev skibene ret alvorlig medtaget, en del pramme boret i sænk og nogle pramme, i hvilke folkene blev splittede, drevet med strømmen, hvorfor vi takker Gud den almægtige.

Den kongelige ordre om skibet Charitas har jeg modtaget, men jeg længes meget efter det, til det kommer. Jeg beder ved Gud, at E. E. højgunstigt vil sørge for, at vi så hurtigt som muligt får succurs af skibe hertil, da der så let kan skaffes råd mod fjenden med dem. Om krudt og bly til musket- og pistolkugler beder jeg Eder ganske særligt sørge højgunstigt, så at vi snarest forsynes med mere deraf, da vi ellers med tiden kommer til at lide mangel derpå, fordi fjenden igår på et sted har skudt ild i vort krudt, som fløj i luften, og vi desuden af stor fornødenhed måttet bruge en ret stor del deraf.

Ellers er det, Gud ske lov, endnu gået godt og uden skade; jeg er endnu ved frisk mod, vil også fremdeles sætte mit blod ind mod fjenden som en ærlig kavalier for Hans Kong.

Maj. E. E. beder jeg atter allertjenstærbødigst at ville sørge for, at der i ovennævnte ting ydes os en hjælpsom håndsrækning, da jeg så nærer godt håb om med Guds hjælp at conservere dette land.

Med recommendation af min ringhed ville E. E. i lige måde lade sig herr kaptejn Mellhorn være anbefalet; jeg kan ikke noksom fremhæve, hvor bekvemt den mand går mig til hånde og hverken dag eller nat under sig ro, han er mig til stor hjælp og holdt sig i gårsdagens rencontre med fjenden så trofast og tappert både ved infanteriet og ved artilleriet, at jeg ikke noksom kan rose det. Forbliver

E. E. allertjenstærbødigst tjener

H. S.

I fellejren på Møn
d. 20. Maj 659.

De kanoner, som er sendt, får jeg nok, og takker tjenstligst for den højgunstige støtte; et par gode konstabler kunde i høj grad tiltrænges her, da den ene af de konstabler, der var her, igår er bleven kvæstet; man mener, at han ikke kan komme sig.

Höjvelbårne hr. feltmarskal!¹⁾

Næst at byde min trovilligste tjeneste skal jeg ikke undlade at lade E. E. vide, hvorledes jeg igår²⁾, efter den desværre mere end velkendte overgivelse af det lille land Møn, er bleven indbragt hertil hos den Svenske generalauditør herr doct. Huss som fange, og ved jeg ikke, om jeg skal blive her eller måske skal bringes andensteds hen. Da nu den hidtidige arrest er faldet ret langvarig³⁾ ud, så befrygter jeg endnu større incommoditet³⁾ deraf, efterat jeg, Gud være lovet, er bleven så temmelig rask³⁾ igen, dog er de 3 sår, som jeg har på mit legeme, endnu åbne. Dog lever jeg stadig i min forrige intention at yde min allernådigste konge og herre, dernæst også E. E. og hele Danmarks rige min skyldige tjeneste. Føler mig

¹⁾ Mærk den kortere tittel fra fangenskabet. ²⁾ De anførte udtryk viser, at der må være gået længere tid efter slaget den 29. Maj, indtil han er bleven bragt til den svenske lejr for København. I mellemtiden må han have ligget på et feltlazaret i nærheden af valpladsen. ³⁾ ulæmpe.

derfor i høj grad nødet til ved disse mine få linjer at bede E. E. med Eders høje formåen hos Hans Kongl. Maj. vor allernåd. konge at formidle, at jeg snarest løslades fra min arrest og atter må blive sat på fri fod. Jeg forpligter mig til gengæld til al mulig tjeneste for Hans Kongl. Maj. og forbliver ikke des mindre

allerærbødigste tjener
H. S.

I den svenske lejr
for København
den Juni 1659.

Jakob Nielsen Dannefer.

Da Københavns belejring begyndte 9. Aug. 1659, var den genopvågnende folkeånd stærk nok til en god stund at bære over savn og lidelser, og modet støttedes ved gentagne heldige udfald mod belejringsarbejderne. Men som tiden gik, vinteren nærmede sig, og det begyndte at skorte på levnedsmidler, blev stemningen svagere. Da indtraf der en begivenhed, der vel i sig selv var af ringe betydning, men som øjensynligt har spillet en langt større rolle som middel til at genoprejse det gode humeur i byen. Hertil egnede sig just Dannefers bekendte drift, der er omgivet af æventyrets glands.

Jakob Nielsen Dannefer (således kaldes han allerede første gang, han nævnes) siges at være født og opdragen på Møn. 1655 var han gået i Polsk tjeneste og kæmpede her imod Karl Gustav som korporal og kvartermester i den Polske konges livregiment ryttere. Da Danmark rustede sig til krigen i 1657, ilede han hjem og lod sig hverve som menig i et rytterregiment, der kommanderedes af Josias Brejde Rantzau. Han steg her til adjutant, men var imellem de 2000 ryttere, som ved Roskildefreden afstodes til Svenskekongen, men hvoraf der nok næppe stilledes halvdelen. Den Svenske rigsadmiral *C. G. Wrangel* antog ham som sin livtjener i Helsingør. Da Kronborg var erobret, blev der sendt en „fregat“ (dengang et mindre fartøj) med krigsfanger til Pommern. Wrangel vilde da benytte lejligheden til at sende sin hustru noget gods og kostbarheder, som formodentlig var taget på Kronborg. Han betroede da sin tjener Dannefer at bringe dette gods og en pakke breve rigtig

frem. Skibet hed St. Johannes; det førte 16 kanoner, havde Svensk besætning, skipperen hed Hans Friel fra Stralsund, som da var Svensk, samt 120 Danske krigsfanger under kommando af en Svensk fourér. Desuden ledsagedes skibet af en Svensk galiot (mindre krigsskib). Da alt var bragt ombord, måtte skibene ligge nogle dage på Helsingørs rhed og vente på gunstig vind. Disse dage benyttede Dannefer til at træffe aftale med nogle af de Danske fanger. Holberg skildrer levende, hvorledes han listede sig fra den ene til den anden; tilsidst fik han da udvalgt 10 flinke karle, der skulde blive hos ham på dækket og vente på det aftalte tegn. Henimod aften den 2. Okt. var skibene nået ud for København; galioten drejede ud efter i sundet, og skipperen på Johannes vilde følge efter. Da befaler Dannefer ham at styre til København og giver signal til sine hjælpere, der overmandede besætningen. Den Svenske anfører (fouréren) angriber Dannefer, men bliver saaret af denne og taget til fange; nogle siger, at han blev dræbt. Skønt galioten fyrede adskillige kanonskud efter dem, lykkedes det dem dog at nå velbeholdne ind på Københavns havn med de 120 Danske soldater og en del Svenske fanger samt byttet fra Kronborg. Som man kan tænke, blev de modtaget i København med stormende jubel; det var som et varsel om bedre tid. Skildringer fremkom på vers og i prosa; denne bedrift har naturligvis gjort et stærkt indtryk på den belejrede befolkning. Kongen udnævnte strax Dannefer til ritmester ved Gyldenløves regiment og skænkede ham 6 bøndergårde på Møn, deriblandt *Nygaard* (som er spiren til det nuværende Marienborg — ikke Liselund, som Paludan mener). Holberg fortæller, at der blandt de fangne Svenske var en Jyde, der frivillig var gået i Svensk tjeneste, hvorfor han strax blev hængt i København. Dette er dog næppe troligt; den tid var det almindeligt at lade sig hverve snart i ens, snart i en andens tjeneste^{*)}; måske har det dog været en deserteur. Holberg fortæller også, at de befriede Danske fanger, som var Sællandske bønderkarle, blev frigivne af vornedskabet; det har vel kun gjældt de 10 hjælpere.

Begivenheden er her i hovedtrækkene fortalt efter krigs-

*) Fredrik Arenstorf var en virksom officér i Karl Gustavs tjeneste under Københavns belejring; nogle år efter var han de Danskes uheldige anfører i slaget ved Lund.

historikeren S. A. Sörensén. Der findes dog adskillige kilder med delvis ændrede enkeltheder. Ovenfor er således nævnt *Holberg*, der har benyttet et Latinsk manuskript af *Vitus Bering*. Andet er hentet fra „Theatrum Evropæum“ VIII 908, der beråber sig på meddelelse fra en mand i København. Endvidere har kapellänen ved Holmens kirke, *Wallensbech*, i sin „daglige tegnebog“ besunget bedriften i bedre vers end vor ven, Vartovpræsten. Det hedder i denne dagbog under 2. Oktober 1658:

„Se Pommerantz *), der dagens glands
med mørket monne klædes,
„Johannes“ kom til vores bom,
og Danifer fremledes.“

I en anmærkning hertil lader han, ligesom Hjørring i lejrkrandsen, de 120 blive til 200.

Dagen efter fortsætter digteren således:

„Det skib kom hid i rette tid
med nogle bønders rode (trop).
Vi kundskab fik med fuld god skik
om Opdams hjælpeflåde.“

Vel har Dannefer ikke kunnet bringe noget sikkert bud om den Hollandske flåde, der først ankom nord for Helsingør den 23. Oktober; men han har haft lejlighed til at erfare, at Svenskerne rustede sig til at tage imod den, og således blev hans ankomst for de ængstelig ventende borgere til et bud om hjælpen, der var under opsejling **). Og derved fik Dannefers bedrift sin store betydning; digteren rammer netop kærnen, når han siger: „*det skib kom hid i rette tid*“.

Om det således erobrede skib „Johannes“ berettes i „Theatrum Evropæum“, at det allerede 18. Oktober med Dansk besætning blev lagt sejlferdigt ud på rheden, og det har formodentlig været med mellem de kapere, der siden vedligeholdte forbindelsen mellem København og småøerne.

Når Dannefer havde fået kompagni ved den kække *Gylden-*

*) Sigter til, at skibet hørte hjemme i Pommern.

**) Når Henrik Bjelke den 29. Oktober ikke nåede op til støtte for Hollænderne i det blodige slag under Kronborg, har grunden altså ikke været mangel af rettidigt varsel.

*løves**) regiment, kan vi vide, at han fik rig lejlighed til at tumle sig med fjenden. Men hans ustyrlige sind har formodentlig været årsag til, at han under og efter belejringen ofte skiftede plads. Vi træffer ham snart ved kongens regiment og siden ved dronningens. Gyldenløves død (11. December) har måske givet anledning til Dannefers forsættelse til et borgerkorps. Således må det vel snarest forstås, når Wallensbech under 18. December skriver: *Vexabat Danifer hostem, civica pro nostris civibus arma ferens* (Dannefer plagede fjenden, idet han førte *borgerlige* våben for vore borgere).

I hvert fald er han blevet i København; udtrykkelig ved vi, at han var med i stormnatten, og han har næppe forladt byen før efteråret 1659.

Det ejendommelige navn „Dannefer“ har givet rig lejlighed til fortolkninger. Den tidligere nævnte Engelske forfatter *R. Manthey*, som også fortæller om Dannefer, men kun nævner 16 Sællandske bønder som deltagere, kalder manden „Jens Danfarer“, formen er formodentlig hentet fra „Sællandsfar“. En anden fortolker opfatter „fer“ som Latin (fero = fører) og siger, at han burde hedde „Svecifer“, fordi han bragte det Svenske skib og besætning. Men naturligvis gik navnet siden over til „Dannefærd“, og man föjede da til, at kongen havde givet ham dette hædersnavn, hvormed han endog skulde være blevet adlet.

Dette er dog kun fantasi. Navnet er ikke ukendt i fortiden. Af Ane Ruds breve ses, at Eske Bille 1530 havde en tjener, der hed Baltsar Danyfer. En noget lignende navneafledning fandtes i middelalderen på Møn, hvor en mand i Mandemærke hed Danisløf. Da vor Jakob Nielsen i 1657 blev hvervet, er han indskrevet i Rantzaus regiment under navnet „Danefehr“. Den Tydske form „fehr“ (fährr) brugtes da ofte i betydningen „færge“, og det ligger da nær at slutte, at Jakob oprindeligt har været færgekarl på Møn, og at han i sin Polske krigstjeneste har antaget tilnavnet Danefehr fra sin tidligere stilling som Dansk færgeemand, formodentlig ved Koster**).

Jakob Dannefer var som et lysende meteor, der pludselig viste sig på den mørke nathimmel, men ligeså hurtigt tabte sin

*) Christian IV's søn med Vibike Kruse.

***) Det hedder sig, at Mønboerne i gamle dage sagde, at de rejste bort fra Danmark, når de kom over ved Koster færge.

glands. Måske er den store berømmelse, han vandt, gået ham til hovedet. Hans hyppige skiften plads tyder på, at han har haft ondt ved at indordne sig under disciplinens krav. Den 23. September 1659 bliver han sendt bort fra København og ansat ved et rytterkorps, der under den Tydske oberstlieutenant *Gotfried Rauch* og major *Knud Urne* gik til Jylland, vistnok lige så meget for at beskytte landet mod de allierede troppers plyndringer, som for at operere i forening med dem. Ifølge det kongelige brev herom bestod hans kompagni af 61 mand og 11 officersheste. Atter her viser det sig, at han ikke kan underordne sig, hvortil det synes at have bidraget, at Gotfried Rauch var en Tydsker. Han bliver endelig stillet for en krigsrett, bestående af hærens øverste spidser med feltherren *Hans Schack*, i spidsen. Rettergangen føres på Tydsk i Schacks hus, men dommen falder først 26. November 1660 således:

Oberstlieutenant Rauch havde anklaget ritmester Jakob Dannefer, fordi denne:

- 1) ikke havde villet afløse ordonansrytteren,
- 2) ikke indsende listerne,
- 3) ikke møde ved bestemte rendez-vous (samlinger),
- 4) havde bestridt Rauchs kommando,
- 5) 3 gange havde brudt arrest.

Retten betragtede disse sager som afgjort af kongen derved, at Dannefers kompagni var blevet frataget ham.

Dernæst klagede Rauch over, at Dannefer havde sagt til to Danske adelsmænd, amtmand Banner i Holbæk og Erik Rosenkrands, at Gotfried Rauch havde smædet den hele Danske nation. Dannefer svarede, at han vel havde sagt dette, men atter tilbagekaldt det for at undgå strid. Men det var ganske rigtig sket i overværelse af 3 kompagnier *natten før stormen*, da Gotfried Rauch havde udtalt disse ord: I grødhoveder! I Danske hunde!

Rauch svarede, at han til kompagnierne, der smølede, havde i utålmodighed sagt: Marsché, I hunde! men han havde ikke hånet nogen nation.

Feltherren havde da i overværelse af begge parter og med tilslutning af krigskollegiet tiltalt Dannefer, han skulde holde sin mund og afvente anden kongelig nåde. Men da han havde tilbagekaldt sine ord, bortfaldt sagen dermed.

Endelig tiltaltes han for at have taget betaling for 80 enspændere (ryttere), medens hans kompagni kun var 66 mand stærkt. Han indrømmede dette, dog kun for 1 måned, og erklærede at ville efter nøje afregning tilbagebetale, hvad han havde fået for meget.

Hermed sluttede sagen, men Dannefer havde altså mistet sit kompagni. Det er efter omtalen under denne sag, at vi ved, han har været med at afslå stormen den 10.—11. Februar 1659*). Det har været uheldigt for ham, at han med sit ivrige Danske, men ustyrlige sind senere skulde blive udkommanderet netop under den nævnte Tydske chef.

Når krigsretten øjensynligt har taget blødt på Dannefer, skimtes derigennem den bagved stående kongelige nåde, der allerede i Januar 1661 giver sig udtryk ved, at Dannefer atter antages som ritmester, og istedetfor kompagni tilstås der ham 400 rdl. i pension, indtil han på anden måde kunde blive forsørget. Forsørget? Han havde jo fået 5—6 af Møns bedste bøndergårde! Men disse havde i det daværende øjeblik næppe synderlig værdi, og det varede adskillige år, inden de kom på fode igen. Gavebrevet af 9. November 1658 lyder således:

„Fredrik III o. s. v. gör alle vitterligt, at vi af vor synderlige gunst og nåde, så og for villig og tro tjeneste med vores elskelige rigens råds samtykke haver undt, skødet og givet, såsom vi og med dette vort åbne brev under, skøder og giver os elskelige Jakob Nielsen Dannefer, vores bestalter ritmester, og hans ægte livsarvinger dette efterskrevne vort og kronens gods på vort land Møn liggende, nemlig:

Hovedskov: 1) Lavrids Pedersen, skylder (o: påhviler landgilde) årlig 1 mark 2 β, 3 tdr. havre, $\frac{1}{2}$ td. smör, af en jord 4 β;

2) Anders Uttersen: 6 β, 3 tdr. havre, $\frac{1}{2}$ tdr. smör, af en jord 4 β;

3) Peder Nielsen: 11 β 1 alb., 3 tdr. havre, $\frac{1}{2}$ td. smör af „løgemandsvegne“ (skal formentlig være lagmandsvænge), som ligger til landsdommers gård, 4 β.

Gives årlig af al byen en ko.

*) Når Paludan mener, at Dannefer skulde have deltaget i forsvaret af Møn, da savner dette enhver hjemmel. Han vilde isåfald sikkerlig have givet anledning til omtale.

- Nygård:* 4) Mads Lavridsen: 22 β 5 pg, 2 skæpper rug, 3 $\frac{1}{2}$ tdr. havre, 1 skp. gåsehavre, 1 svin, 1 får, 2 lam, 2 gæs, 6 høns, 20 æg, 1 læs hø, af et møllested 4 β ^{*)};
- 5) Peder Frandsen: 22 β 5 pg, 2 skpr. rug, 3 $\frac{1}{2}$ tdr. havre, 1 skp. gåsehavre, 1 svin, 1 får, 2 lam, 3 gæs, 6 høns, 20 æg, 1 læs hø, af et stykke jord på Damsholt $\frac{1}{2}$ mark;
- 6) Rasmus Lavrsen af et møllested på Damsholt 8 β ;
- 7) Mads Lavridsen i Nygård og Mads Rasmussen i Enkebølle 1 ko;
- 8) Søgård, Jens Pedersen: 30 β , 3 tdr. havre, af et vænge 5 β ;
- 9) Lindholm, Anders Skibbygger: 2 rdl. in specie.“

Forøvrigt har gavebrevet den sædvanlige skødetext til Jakob Nielsen Dannefer, hans hustru og rette livsarvinger. Forsåvidt ingen sådanne mere findes, skal ejendommene komme igen til kronen.

Samme dag udgik et andet brev til lensmanden, *Peder Reedtz*, at han skal overdrage Dannefer disse ejendomme, undtagen jagten og fiskeriet og skovene, hvilke han ej videre måtte bruge, end som bønderne der på godset var berettigede. Om landsdommer, herredsfoged eller andre formedelst deres bestillinger deri kunde være interesserede, havde han enhver med andre lige så gode gårde igen at fornøje, så at dem intet afgik.

Fremdeles udstedtes et følgebrev til bønderne på de nævnte gårde, at de herefter skulde betale til ritmester Dannefer „skyld, landgilde og al anden rettighed“, som de hidtil havde ydet kronen.

Efterat den foreløbige hartkornsansættelse har fundet sted i 1664, ser vi af en jordebog fra 1684, at de nævnte 3 Hovedskovsgårde er sat for hartkorn henholdsvis:

- 1) 8 tdr. 3 skp. 3 fd. 2) 8 tdr. 2 skp. 1 fd. 2 alb.
3) 11 tdr. 1 fd.

Den sidste må have været landsdommergården, nu matr. no. 1. De to Nygårde henholdsvis:

*) Naturalafgifterne af Nygårdene er uforandrede som i Anders Billes regnskab fra 1544; pengeafgiften synes derimod at være noget nedsat.

1) 6 tdr. 4 skp. 2¹/₂ fd. 2) 6 tdr. 2 skp. 1¹/₂ fd.

Søgård: 2 tdr. 4 skp. 3 fd.

De til gårdene hørende skovparter er ansat til 2 skp. 2 fd., Lindholm 1 tde (skylder 3 Å).

De 3 Hovedskovsgårde genkendes lett, om end 2 af dem senere er blevet større, formodentlig ved rydning af skov.

De 2 Nygårde blev noget senere sammenlagte og udgjorde herregården *Nygård*, som lidt over 100 år senere udvikledes til det nuværende Marienborg. *Søgård* er også voxet og blevet Damsholte præstegård. Navnet Damsholt betegner her en plads med en lille vandmølle og en mølledam med lidt skov (holt). *Enkebølle* er forlængst inddraget under Marienborg nordmarker. *Lindholm* må være den nuværende ø under Koster færggård; når Dannefer har valgt denne ø, tyder det på, at han har tjent ved Koster færge^{*)}.

På grund af det ret besynderlige indhold af de to kongebreve kan vi formentlig læse mellem linjerne, hvorledes det er gået til med denne gave. Jubelen over Dannefers bedrift har foranlediget, at han strax er bleven kaldt op til kongen, der som tak har lovet ham gods i hans hjemstavn og ladet ham selv vælge. Han har da tænkt sig godt om, og nogen tid efter kommer han med sin ønskeseddel, der netop indeholder de bedste gårde i den del af Møn, hvor han var godt kendt: Hovedskovsgårdene og Nygårdene samt øen Lindholm til sommergræsning. Men han synes at have fortiet, at 3 af disse gårde var embedsgårde for landsdommeren, herredsfoged og skovrider. Måske har han netop valgt sådanne gårde, fordi de formentlig lettere kunde opsiges end rigtige livsfæstegårde. Det var nemlig sædvane, at retsbetjentene på landet fik de bedste fæstegårde i herredet, formentlig afgiftsfri eller i billigt fæste. Og dette var således tilfældet her, hvad kanselliet hellerikke strax synes at have været opmærksomt på; thi skødet udstedes med navne på fæstebønder, som formodentlig er hentede fra ældre opskrifter. Da man så opdager fejlen, har kongen dog ikke villet tage sit ord tilbage, men udsteder derfor brevet til lensmanden om at skaffe de pågældende fuld erstatning. Den største af Hovedskovsgårdene havde *Christen Baltersen*, der var landsdommer fra 1655 til ca. 1685. Han var en rig, dygtig og

*) Nu frasolgt fra færggården og bebygget med en villa.

myndig mand, og det er vel tvivlsomt, om han således har ladet sig fordrive; det vides ikke, men ialfald boede han senere atter i Hovedskov; måske er han blevet siddende og har betalt landgilden til Dannefer. Den anden Hovedskovsgård var overladt herredsfogeden for Østerherred, *Lavge Hansen*. Overfor ham benytter Dannefer den magt, som han mente at have efter kongebrevet. Lavge Hansen bliver udsagt til fraflytning, vel sagtens til 1. Maj 1659, og gården fæstes ud til en anden. Formodentlig har herredsfogeden klaget sin nød, thi 19. April kommer der et nyt kongebrev, der tillader ham at bo i Stege, indtil en lige så god gård kunde blive ledig. Formodentlig har han fået nok af denne behandling. Et årstid efter findes en ny herredsfoged i Østerherred, *Hans Jensen i Stubberup*. Den bedste af Nygårdene havde skovrideren *Hans Hagedorn*, formodentlig ligeledes på ubestemt tid. Han havde indrettet den til bolig for sig og familie, men måske netop derfor vilde Dannefer selv bo der, og manden blev udsagt. Denne skriver da 31. Marts 1659 følgende klagebrev til kongen:

„Eftersom Eders Kgl. Maj. mig en gård på Møns land, kaldet Nygård, nådigst haver bevilget, som jeg nu på 3 års tid har besiddet, hvilken gård nu til ritmester Jakob Nielsen Dannefer er udlagt, hvorudover jeg fattige mand nu er ligesom husvild og ikke véd, hvor jeg med mine små børn, som er moderløse, igen skal henfly, uanset jeg på samme gårds vedligeholdelse en del af mine fattige midler har anvendt udi den mening på min alderdom nu at være i rolighed*). Hvorfor jeg underdanigst indflyr til Eders Kgl. Maj. i underdanigst forhåbning, at E. K. M. udi al nåde vilde mig gamle tjener betænke, at dersom forbemeldte ritmester Dannefer forberørte Nygård skal nyde, mig da en anden gård der på landet af kgl. nåde må bevilges, nemlig en gård udi Frenderup, som en bonde ved navn Jens Skrædder nu påbor, og som tilforn i mange år har været skovridergård**), som Frants Skytte påboede, indtil han ved døden

*) Eftersætningen mangler, hvilket også er vel kendt i ulærd brevskrivning nu-tildags.

**) Det er formodentlig den gamle „Frenderupgård“, der nu er indlemmet i Marienborg. Måske har Jens Skrædder også kun havt den midlertidigt. Regelen for bønders opsigelse er dog uklar för Danske lov af 1683.

afgik, eller og en anden gård i Enkebølle efter E. K. M.'s nådigste vilje og for min gamle opvarnting, som jeg de salige herrer højlovlig ihukommelse, E. K. M.'s hr. fader (Chr. IV) såvelsom herrer brødre, höjfyrstelige nåde prindsen (Christian † 1647) og fyrstelige nåde, hertug Ulrik udi Slesien*), iligemåde E. K. M. selv nu på 50 år betjent har, til livs ophold må nådigst bevilges og forundes sådan E. K. M.'s velgerning.“ ***)

Lensmanden, Peder Reedtz, har påtegnet andragendet, at det forholder sig rigtigt. Allerede 8. April kommer svar fra kongen, at lensmanden skulde holde Hagedorn skadesløs, indtil en lige så god gård blev ledig, som han da skulde have. Af dateringen ses, at brevvekslingen er foregået, mens både København og Møn var belejrede af fjenden, atter et vidnesbyrd om, at forbindelsen har været livlig. Ligesom tidligere nævnt kan man også heraf slutte, at Peder Reedtz ved denne tid har opholdt sig på Møn og næppe har været tilfreds med den urett, der var øvet mod hans embedsmænd. Formodentlig har den gamle Hagedorn så fået Frenderupgården (ikke den nuværende). Dannefer boede siden på Nygård.

Når man sammenlægger de afgifter, som skulde ydes af det gods, som skænkedes Dannefer, og sætter naturalierne til nutidens (ca. 1900) priser, vilde det hele udgøre henimod 1200 kr. årligt. Men han havde dog forregnet sig. Et par måneder efter bliver Møn erobret af fjenden og halvvejs lagt øde. To af Hovedskovsgårdene var da helt øde, og til Søgård var intet sået. Dette har vel medvirket til, at kongen tilstod ham en pension på 400 rdl. (som i nutids værdi, ca. 1900, kan anslås mellem 4 og 8000 kr.). Men kongens kasse var også tom, så mange penge kunde umulig skaffes. Kongens gunst slap ham dog ikke. Vi kan sikkert forudsætte, at han har været et ivrigt redskab ved statsomvæltningen 1660. Nok er det, ved kongebrev af 2. Januar 1662 bliver han ansat som tolder i Stege, en stilling, der nok kunde skaffe en betydelig

*) Hertug Ulrik blev dræbt i Schlesien 1633.

***) Findes i Sællandske indlæg 1659.

Gamle Hagedorn har altså været jæger for Chr. IV siden 1608 og har ledsaget prindserne udenlands. Det er vel tvivlsomt, om han har kunnet skrive; der synes også — bl. a. i titulaturerne — at være nogen kanselistil i brevet. Måske er det affattet på lensmandens kontor.

indtægt i sportler. I 9 år tumler han sig nu med smuglerne, og herredstingbøgerne så vel som kammerrettens protokoller beretter om en mængde processer, han har ført med købmænd og skippere. Men i 1671 var der blevet underbalance i hans kasse; kongen var ham fremdeles nådig og tillod ham at overdrage embedet til Lorenz Eriksen, der kaldte sig Holstein og var en broder til Dannefers hustru *Mette Holstein*. Men Dannefer var vant til at bruge penge; han får da det mærkelige indfald at klage til rentekammeret over, at der resterede 3200 rdl. af hans pension (som naturligvis ikke var blevet udbetalt, mens han var tolder). Han føjer dog til, at derfra måtte drages 600 rdl., som han skyldte kongens kasse, nemlig dels fra sin egen embedstid, 284 rdl. 21 $\frac{1}{2}$ β, dels fra svogerens tid, 370 $\frac{1}{2}$ rdl. 8 $\frac{1}{2}$ β, hvilke to beløb Dannefer altså afrunder nedad til 600 rdl. På dette andragende svarer rentekammeret, der nu kalder ham Danneferd, under 20. April 1675 *), at sådan fordring på resterende pension „udi disse tider ej vel til betaling kunde anses“; men at det beror på kongens nåde, om regnskabsgælden 654 $\frac{3}{4}$ rdl. 6 β ***) må eftergives. Det ses så vel i 1660 som 1675, at Dannefers dommere stadigt regner med kongens nåde, som sikkert hellerikke har svigtet. Fredrik III havde ord for at være trofast imod sine venner, og sønnen Christian V synes her at have fulgt samme spor. I hvert fald træffer vi kort efter Dannefer i et næsten fortroligt forhold til kongen. Han synes at have forladt Møn i 1673; da standser beretningen om hans processer i thingbøgerne. Han har søgt tilbage til soldaterlivet, hvor han hørte hjemme. I begyndelsen af den Skånske krig finder vi ham i den Danske belejringshær for Wismar 1675; han var da ansat som staldmester ved artilleriet og generalvognmester ved hovedhæren, hvor kongen selv var tilstede. Herfra sender han kongen følgende skrivelse, dateret fra det kongelige hovedkvarter Rebniz den 23. September 1675:

Stormægtigste konge! allernådigste arveherre!

Efter at Eders Kgl. Maj. er nu i den stand, som udkræver adskillige betragtninger til E. M.'s armés preservation ***) , der-

*) Danske samlinger no. 118 i rigsarkivet.

**) Det ses, at her regnes med 1 rdl. = 4 \mathcal{L} à 24 β.

***) Belejringsarbejderne i moradserne omkring Wismar var meget besværlige.

for synes mig allerunderdanigst uforsvarligt at dølgde det, som af forrige krigserfarenhed og siden videre eftertænkende midler, som kunde tjene Eder til at bruge. Så er herom mit allerunderdanigste forslag nemlig: Sække med ren uld tæt og vel udstoppede ere efter proportion for musketter, riflede bøsser og kanoner under 6 pund kugle skudfri; kunde tjene til beskyrmelse at kaste eller vælte for sig både i morads, for en pas, fæstning eller andre steder om fjenden, indtil man der bagefter sig enten vil beskandse, approchere (grave løbegrave) eller ved anden fordel forbygge. Og såsom det vel hændes, at gode og tjenlige forslag undertiden, enten fordi man befrygter, de ved brugen ej skulde holde prøve, eller for den tvivl, personen (!), hvorfra de kommer, kunde tillægges, tilbagedrives, da på det E. K. M. herom bedre kan forsikkres, er det en ringe ting først for sig selv at forsøge, dernæst for de høje krigsforstandige som et eget påfund (!) allernådigst proponere, hvorledes slig materie föjeligst med bedste fordel bruges kan. Bedende allerunderdanigst dette i kongelige nåde måtte optages såsom det af Eders Kgl. Maj.'s tropligtigste undersåte er vel ment.

Jakob Dannefer,

m. p. p. *)

Ja, visselig var rådet vel ment, og anvisningen til kongen om at benytte opfindelsen som sit eget påfund er kostelig. Men brevet, der viser, at Dannefer har kunnet skrive ret godt for sig — som tolder har han jo havt megen øvelse — lader tillige forstå, at han selv har vidst, at han (personen) ikke nød nogen anseelse i lejren, men ikke desto mindre bevarede han stadig et godt forhold til kongen. Det er ikke umuligt, at denne virkelig har fulgt anvisningen, men derom vides intet.

Efter at Wismar endelig var indtaget henimod jul, blev hæren liggende der en stund, hærget af sygdomme. Formodentlig er også Dannefer blevet angrebet, og det anses nu for oplyst, at han er død der i Februar 1676. Hustruen var enke 1678 **) og dødsboet blev skiftet 1680. (Tidligere blev det

*) m. p. p. ∴ manu propria (med egen hånd); samme bogstaver betyder nu „med påholden pen“, altså netop det modsatte.

**) 1. Juli 1678 førte Mette Holstein, salig Jakob Dannefers, process med sin fæster på Søgård.

antaget, at han døde 5. Marts 1682, men det er altså urigtigt.) Han efterlod sig enken Mette Holstein og 8 børn. Selv overfor disse vedvarer kongens gunst. Jordebogen af 1. Januar 1684 beretter om „Dannefers benådningsgods“, at ved skiftet efter ham blev den førstnævnte gård i Hovedskov udlagt til hans børn. Den anden gård tilfaldt kongen (altså for gælden), men denne skænkede den påny til enken. Den tredje og største, formentlig landsdommergården, blev delt mellem kongen og børnene. Christen Baltersen boede der fremdeles som landsdommer (se senere), og delingen er da sagtens udført således, at beboeren har betalt halvdelen af landgilden til Dannefers børn; den anden halvdel har han vel havt frit som landsdommer. De to Nygårde blev udlagte til Anders Seebødcher i København (som panthaver). Når det dernæst hedder, at Søgård blev delt mellem Dannefers børn og landsdommer Baltersens enke, viser dette, at skiftet ikke er sluttet i 1680, men ialfald denne del deraf først er afgjort efter Baltersens død, nogle år senere. Den gunst, som kongen viste Dannefers efterladte, begrundedes udtrykkelig som anerkendelse af hans gode tjeneste.

Jakob Dannefer har vistnok giftet sig, da han efter freden 1660 bosatte sig på Møn; hustruen hed Mette og kaldtes Holstein, formodentlig var hun en Holstener. Af deres 8 børn findes kun nævnt 4, de øvrige er vel døde som små.

- 1) Holger Dannefer bosatte sig i Nordland og nævnes ikke siden.
- 2) Erik Jakobsen Dannefer må være født omkring 1665, blev student fra Vordingborg skole 1685. Han blev ordineret af biskop Kingo 1695 til kapellan i Karleby på Falster, hvor han året efter blev sognepræst og giftede sig med formandens datter Johanne Damsborg. 1701 blev han provst for Sønderherred og døde 1729. I hans segl står kun E. D., altså intet adelsmærke. 2 sønner døde som børn.
- 3) Jakob Dannefer, født 1672 † 1725, blev byskriver i Nykøbing F. Han har forplantet slægten og navnet til vore dage. Han havde i det mindste to børn:
 - a) Jakob Dannefer døde som præst i Skodborg i Sønderjylland. Han efterlod en søn af samme navn, der døde år 1800 som lærer ved landkadetakademiet i København.

- b) Klavs Dannefer var Lærer i Klodskov, Ønslev sogn, Falster Sønderherred. En sønnesøn af ham levede 1850 som husmand i S. Ørslev, Idestrup. Det er formodentlig en søn af ham, Hans Jørgen Dannefer (skreves Danefærd), der i lang tid var landpostbud ved Nykøbing. Han døde i Januar 1908. Har de efterladt sig børn?

Fra linie 3 må formodentlig også have stammet en Elisabeth Dannefer, der tjente i København og blev understøttet af Christian VIII på grund af navnet.

- 4) Sofie Amalie Dannefer (sikkert opkaldt efter dronning Sofie Amalie). Hun blev gift med Peder Pedersen Kroy, organist i Stege 1678—81. Som enke blev hun oldfrue på Vallø (atter en kongelig gunst af Fredrik IV), hvor hun døde 1722*). Da hun blev gift ca. 1678, må hun have været det ældste af børnene. Når Dannefer således har opkaldt sin første datter efter dronningen, tyder dette på, at han særlig har været dronningens håndgangne mand, hvormed også stemmer, at han efter flere forsættelser blev ansat ved dronningens livregiment. Når vi så mindes, at hun var den egentlige sjæl i alle statsomvæltningens skjulte tråde, kan vi vel forstå, at hun har haft brug for en så dristig og håndfast karl som Jakob Dannefer, og at hendes nåde bar ham over alle senere vanskeligheder. Da hun blev enke 1670, fik hun Nykøbing slot og len som enkesæde, og vi kan da sikkert slutte, at hun efter Dannefers død 1676 har taget sig af hans børn og holdt dem til studeringer. Hun døde 1685. Dette turde da være grunden til, at de knyttedes til Nykøbing og omegn. Det synes derefter at have været en tradition i kongefamilien at støtte efterkommerne.

På Møn hedder det sig, at det her ofte forekommende tilnavn „Frimand“ skulde tyde på afstamning fra Jakob Dannefer. At dette ikke forholder sig rigtigt, kan sluttes af, at navnet, Frimand, sletikke forekommer blandt hans efterkommere. Sandsynligere er, at navnet kan stamme fra Dannefers 10 hjælpere,

*) Hun efterlod sig en datter, Pernille Kroy, der blev gift med Jørgen Strøjberg, præst i Kærte på Fyn.

der skal være blevne løste af vornedskabet og således vel kunde kaldes „frie mænd“.

Hvis man vilde foretage en sammenligning mellem de to mænd, som vi nu har lært at kende: *Hans Schrøder* og *Jakob Dannefer*, så vil man finde lighedspunkter i mod, tapperhed og kraft. Det Danske sindelag giver sig hos den sidste endog det ivrigste udtryk. Men som personlighed rækker han iøvrigt øjensynligt ikke Schrøder til skuldrene. For denne var ære og pligt den alt overvejende drivkraft; han satte sig sit mål og forfulgte det med enestående sejhed og vidunderlig viljestyrke, rede til derfor at bringe et hvilket som helst offer; derfor rolig i enhver fare, hvorved han vandt sine folks tillid og hengivenhed i ubegrændset mål. Jakob Dannefer var i alt dette hans modsætning. Voxet ud af trediveårskrigen skole havde han ikke så lidt af landsknægtstypen, æventyrlig, hidsig, ustyrlig, uden den sindets ligevægt, der skaber tillid. Vel hævdede han sig ikke udover den tidsalder, der skabte ham; men dog fortjener han at mindes som en tapper Dansk mand. Schrøder havde evnen til både at byde og lyde, Jakob lærte ingen af delene.

Nødens tid 1660—1700.

Det er tidligere fortalt, at Møn havde en økonomisk gunstig tid i de ca. 100 år, da den var krongods, og indtil ulykken med krigen brød ind over øen. Svenskekrigen slog hårdt overalt, men de egne, som blev værst hærgede, var det sydlige Jylland, Nord-sælland og Møn. Der er vel dem, som vil mene, at det var dumt af Mønboerne dengang at forsvare deres ø så hårdnakket, thi plyndringen bagefter blev så meget voldsommere. Men krig er som andre akutte ulykker; den får ende, og nogle år efter *kan* sporene deraf være ganske udslettede, medens mindet om en stor dåd lever gennem alle følgende slægter som et umisteligt arvestykke af guld.

Når ulykken for Møns vedkommende — som forøvrigt for det meste af Danmark — kom til at sætte så dybe og varige spor både økonomisk og socialt, så ligger grunden ikke mindst i den *misregering*, der fulgte efter. Det var det ny systems styrelse, der hærgede øen mere, end fjenden havde formået; thi det varede i 40 år. Stillingen som krongods, der så længe havde været øens lykke, blev nu til en så frygtelig ødelæggelse, som ingen anden del af riget nogensinde har måttet døje.

Det hedder, at oberst *Ascheberg* som belønning for erobringen fik lov at plyndre øen. Han tog ophold på Elmelundegård, og det fremgår også af beretningerne, at det er gået værst ud over Østmøn. Stege by, hvor oberst *Gorgas* formentlig havde kvartér, slap lempeligst, da det lykkedes byen at få plyndringen standset for en betaling af 100 rdl., overraskende lidt, om end det i nutidsværdi kan anslås til over det tyvedobbelte. Plyndringen på landet varede længere og blev derfor grundigere,

da fjenden levede på bøndernes bekostning. Om disse ødelæggelser haves forskellige beretninger, som her benyttes, blandt andre også Paludans beskrivelse *2den del*, der forsåvidt har mere værdi end den poetiske første del, så som den for en del består af aftrykte aktstykker, der må anses for pålidelige.

I godt et år holdt Svenskerne Møn besat, fra 29. Maj 1659 til 17. Juni 1660, kort efter fredsslutningen i København 26. Maj. 17. Juni gik en Dansk flåde under admiral *Helt* til Grön-sund for derfra at føre de Svenske tropper bort fra Møn, Falster og Lolland*). Ikke længe derefter er der blevet sendt en kommission til Møn for at undersøge tilstanden; den bestod af de to rigsråder *Niels Parsbjerg* og *Christian Dâ*. Disse har derefter under 8. Marts 1661 afgivet en betænkning, der blev læst på begge herredsthingene. Af denne ses, at misvæxt i 1660 havde forenet sig med krigens ødelæggelser. Bønderne kunde derfor *ikke* taxeres for højere landgilde, hvad den ny regering altså virkelig har tænkt på. Af 540 fæstegårde, som fandtes før krigen, var nu 244 aldeles øde og nedbrudte, desuden 67 brøstfældige, til hvilke der intet var sået. Altså var der kun 229 ved magt. Disse fordeler sig således: Stege sogn (indbefattet Dams-holte) 77 gårde, Søndersogn 60, Keldby 10, Elmelunde 2 (1 i Hjertebjerg og 1 i Ovre), Borre 26 og Magleby 41, tilsammen 216. De resterende 13 må vel også have været brøstfældige, medmindre det blot beror på fejl i sammentællingerne, der så ofte findes i gammel tid som følge af anvendelsen af de lidet overskuelige Romertal. Det ses altså, at ødelæggelserne havde sit midtpunkt i Elmelunde sogn, hvor Ascheberg residerede. De 216 bevarede gårde havde i gennemsnit dog kun sået 1 td. byg, 2 skpr. havre og 3 skpr. ærter hver. Ved 127 gårde siges, at de formedelst ringe sæd ikke kan sættes til landgilde. Resultatet af kommissionens arbejde var, at der i landgilde af hele øen i det løbende år 1660—61 kun kunde påregnes 16 tdr. 1 skp. rug, 5 tdr. 2½ skpr. byg, 27 tdr. 5½ skpr. havre og 1 rdl. 2 ½. Dette skulde lensmandens fuldmægtig så vidt muligt indkræve,

*) Det trak længe ud med afmarschen, fordi der ikke kunde skaffes transportskibe. Endelig måtte den Danske flåde gøre tjeneste. Tropperne på Møn var hvervede Tydskere, der overførtes til Svensk Pommern.

Flåden skulde hellere have været på post en måned tidligere, da felt-herren Hans Schack blev fanget af Svenskerne under Møn, mens han sejlede fra Fyn til København. Den Danske flådes uvirksomhed harmede endogså Ruyter.

medmindre kongen formedelst den store armod og kornets misvæxt vilde eftergive det.

Lensmandens regnskab afsluttedes 1. Maj, og det viser, at der efter 8. Marts er indkommet lidt mere end da påregnet. Det pågældende regnskab, der er affattet af fuldmægtigen, Jens Christensen, lyder nemlig således:

	<i>Indtægt.</i>	<i>Udgift.</i>	Der skulde være betalt i <i>Landgilde.</i>
Penge..	170 rdl. 5 fl 12 β *)	60 rdl. 4 fl 8 β	458 rdl.
Rug ...	18 tdr. 2 skpr.	18 tdr. 2 skpr.	100 tdr.
Byg ...	5 " 2 $\frac{1}{2}$ "	5 " 2 $\frac{1}{2}$ "	1320 "
Havre..	27 " 5 $\frac{1}{2}$ "	27 " 5 $\frac{1}{2}$ "	1190 "
		Beholdning 110 rdl. 1 fl 4 β .	

End tydeligere ses forholdet af det samlede regnskab, som lensmanden, *Peder Reedtz*, i 1662 aflagde for hele sin lenstid over den visse rente og indkomst af Møn, opgjort i penge:

	<i>Indtægt.</i>
År 1657—58....	1020 rdl. 1 ort 11 β $\frac{1}{2}$ png.
- 1658—59....	675 " 2 " 13 " 1 $\frac{1}{2}$ "
- 1659—60....	0 " 0 " 0 " 0 " **)
- 1660—61....	195 " 3 " 4 " 0 "
- 1661—62....	269 " 1 " 2 " 0 "

Tilsammen 2161 rdl. 0 ort 6 β 2 png.

(Møntsystemet er: rigsdaler (= ca. 4 kr. sølvværdi) à 4 ort à 24 β à 3 penning.)

Samme 5 års udgift.

Lensmanden på hans gage	640 rdl. 2 ort 14 β
do. genant.....	35 " 2 " 9 $\frac{1}{2}$ "
Halvdelen af visse indtægter.....	43 " 2 " 16 "
Toldere og skovridere.....	72 " 2 " 0 "
Bevilgede gårde.....	7 " 3 " 0 "
Øde og forarmede.....	399 " 0 " 11 "
Varer til stedernes fornødenhed	541 " 0 " 19 "
Fragt og rejser.....	53 " 0 " 0 "
Salvogarde m. m.....	171 " 1 " 18 "
Håndværkere.....	68 " 0 " 1 "
Indbetalt til rentekammeret.....	249 " 3 " 3 "
Commissariernes fortæring.....	10 " 0 " 0 "
Papir og andet.....	27 " 1 " 8 "
	2320 rdl. 0 ort 3 $\frac{1}{2}$ β
Fradrages indtægten....	2161 " 0 " 6 " 2 png.
Underskud....	158 rdl. 3 ort 20 $\frac{1}{2}$ β 1 png.

*) som delvis må hidrøre fra andre kilder end landgilde.

***) eftersom fjenden da var landet mægtig.

Da der imidlertid er indsendt til rentekammeret 249 rdl. 3 ort 3 β, bliver der et Restoverskud på 90 rdl. 3 ort 6¹/₂ β 2 png., som altså udgør kronens indtægt af Møn i disse 5 år, helt bortset fra krigsomkostningerne, der sletikke er medregnede.

Regnskabet giver forøvrigt anledning til nogle bemærkninger.

Når indtægten allerede i 1657—58 svandt ind til 1020 rdl., må det antages, at, da fjenden besatte Møn i Febr. 1658, har han indkasseret største delen af årets afgifter, hvis betaling ofte trak ud til årets slutning.

Lensmanden har formodentlig måttet nøjes med den opførte løn, der er ganske forsvindende i forhold til tidligere tider. Men han har vel fået erstatning på anden måde. „Genanten“, som væsentligst var udgift til rusthold, må være henført under krigsudgifterne. De uvisse indtægter, hvoraf lensmanden beholdt halvdelen, er svunden ind til en ubetydelighed. Omtrent halvdelen af pengene er brugt til at hjælpe bønderne i nøden. Det ses, at lensmanden har måttet betale den Svenske salvogarde, der under den første indkvartering blev afgivet til beskyttelse på Elmelundegård. En snurrig post er 10 rdl. til fortæring for commissarierne; de to rigsråder, der må have været på Møn i længere tid, må enten have været meget finttærende, eller også har de den meste tid været Peder Reedtz' gæster.

I løbet af sommeren 1661 havde en ny kommission gæstet Møn; den bestod af den fra krigen kendte *Christoffer Lindenov* fra Nykøbing og *Stygge Høg* fra Lolland. 3. Novbr. 61 afgav de beretning, hvori de bekræfter den tidligere undersøgelse. Landgilden af det ny års høst anslås for hele øen til: 20 tdr. 6 skpr. rug, 36 tdr. 6 skpr. byg og 8 tdr. 6 skpr. havre. (Der regnes altså nu med 8 skpr. på tønden.) Smør kan ikke kræves, da de pågældende bønder ingen kør har. Al øvrig småredsel har fjenden fortæret, så kun meget få har noget deraf.

I lensmandens fraværelse blev ladegårdene og præstegårdene taxerede. Til Elmelundegård kunde sås 154 tdr. korn i alle 3 marker og høstes 88 læs hø; men da den ene mark ligger til fælled, må en trediedel trækkes fra. Til Stege ladegård kunde da ialt sås 102 tdr. korn og høstes 60 læs hø — altså med fra-drag af en trediedel. I virkeligheden blev der til begge ladegårde tilsammen sået 170¹/₂ tdr. korn og avlet 163²/₃ læs hø, idet der høstes 60 læs hø i Ulfshale, som hører til Stege lade-

gård. Når der også på engbunden fradrages en trediedel, viser dette, at den har hørt med i trevangsbruget og altså bestået af de mangfoldige lavninger med mosebund i markerne. Fra græsgangen i Ulfishale er der derimod intet fradraget, og grunden må være, at den stadig lå til græs. Men udenfor denne beregning var „ovredriften“, hvor der dyrkedes havre. Disse opgivelser stemmer i hovedtrækkene med tidligere beregninger, hvorefter Stege ladegård har havt 2 à 300 tdr. land, Elmelundegård 3 à 400.

Ved de første forsøg på ansættelse til hartkorn benyttede man på bondejorden landgilden i „hårdt korn“, rug og byg; havre kom ikke i betragtning, da den i regelen dyrkedes i ovredriften, udenfor den rebede jord. På hovedgårds- og præstegårdsjord benyttede man udsæden og høhøsten i de to af trevangsmarkerne. Til en tønde hartkorn regnede man da 3 tønder udsæd og 4 læs hø. Til begge ladegårde kunde sås $170\frac{1}{2}$ tdr. korn, trediedelen deraf er ca. $56\frac{1}{2}$, og fjerdedelen af $163\frac{2}{3}$ læs hø er ca. 41, tilsammen altså $97\frac{1}{2}$ tdr. hartkorn. (Sammenlægningen i brøker er — som sædvanlig — ikke nøjagtig. Der synes her at regnes med de gamle 6 skæpper pr. tønde.)

Alle øens skove taxeredes til at kunne føde 1670 oldensvin, og da skov til 24 svin regnedes for 1 tde. hartkorn, sattes skovene til $69\frac{1}{2}$ tdr. hartkorn.

På samme måde ansattes præstegårdsjordene. Af sædeland ialt havde

Stege	præstegård...	51 tdr. og høstes	28 læs hø
Søndersogns	do. ...	10 „ —	$22\frac{1}{2}$ —
Magleby	do. ...	48 „ —	30 —
Borre	do. ...	18 „ —	20 —
Hjertebjerg	do. ...	28 „ —	18 —
Keldby	do. ...	30 „ —	23 —

185 tdr. og høstes $141\frac{1}{2}$ læs hø

„foruden øde marker“.

Når fra begge tal drages en trediedel og derefter regnes 3 tdr. virkelig udsæd og 3 læs hø på 1 tde. hartkorn, fik disse jorde ialt $64\frac{1}{2}$ tdr. hartkorn.

Dette er en meget høj hartkornsansættelse, og den blev også senere ved den endelige taxering betydeligt nedsat. Men man må dog erindre, at de store ovredrev ikke var medregnet,

og at der dengang måtte et stort engareal til for at høste de beregnede 6 læs hø (uden fradrag af trediedelen).

Præstegårdsjordenes arealer er ved udskiftningen over 100 år senere blevet betydelig forøgede ved parter i ovredrevene.

Af de gentagne kommissionsberetninger ses altså, at over halvdelen af bygningerne på landet var mere eller mindre ødelagte, og at Møn i sin helhed ikke kunde udrede $\frac{1}{5}$ af de påhvilende afgifter. Vel så, at jorden i sig selv og dens kultur ikke da væsentligt kunde skades. Fra misvæxtåret 1660 til 1661 spores allerede en ganske lille fremgang. Var det hidtidige lensmandsstyre blevet fortsat i god forståelse mellem bønderne og lensmanden, vilde nøden vistnok være bleven lempet og afhjulpen i løbet af nogle år. Misvæxten i 1660 havde bragt kornprisen op i 3—4 speciedalere; i de følgende år sank den til en trediedel, og dette var en fordel, da det foreløbig gjaldt om blot at skaffe føde og sædekorn. Men programmet fra omvæltningen 1660 lød på at afløse lensvæsenet med forpagtningsystemet, og dette blev enevældens første store fejlgreb, der styrtede navnlig Møn i den yderste nød, hvorom mere siden.

Foruden kommissionsberetningerne har vi nogle samtidige klageskrifter*) fra nogle af øens præster, som fortjener at kendes, da de giver et levende indblik i tilstandene efter krigen. Vel er private klager i denne og følgende tider ofte overdrevne, men netop disse synes at være godt afhjemlede.

Præsten i Keldby, *Hans Nielsen Stege*, skriver 6. Februar 1661**) til kansler P. Reedtz. Efter en indledende henvendelse til „Eders magnificens“ hedder det:

„1) Først er mit kald fast et med de ringeste i al Danmark, eftersom jeg deraf udi fredstid ikke haver havt uden 8 pund korn (ca. 30 tdr.) og 5 tdr. havre, og jeg dog altid haver været under lige contribution (skat) med andre, som haver fast bedre kald.

2) Er jeg af fjenden med offentlig plyndring, beskatning, berøvelse og min sæds på marken opædelse, så og af godvillig forstrækning til mine sognemænd således udmattet, at jeg ej

*) Meddelte af H. F. Rørdam i kirkehistoriske samlinger V. 2.

**) Han er altså ikke død 1646, som Paludan mener. Han stammede fra Stege, hvor han var rektor før 1651, da han blev præst i Keldby; han havde ord for lærdom og vittighed, døde 1673.

haver det, hvormed jeg mit fattige hus kan opholde, langt mindre, at jeg skulde have noget at så i jorden igen, mig og mine til fremtarv og ophold.

3) Har jeg intet af min rente (indtægt) af mine sognemænd kunnet bekomme, hverken da fjenden lå der på landet, ej heller siden, uden i det højeste 20 skpr. korn.

4) Er mit sogn således fordærvet, at der næppe er to eller tre mænd derudi, som noget kunne få af deres egen avling, så det synes, jeg udi mange år intet af mit sogn til livs ophold skal kunne bekomme.

5) Er der på landet en meget stor hunger og dyrtid, at den ene ikke kan hjælpe den anden, så at de 4 mænd, som bo i byen, hvor jeg bor (hvor dog tilforn var 12 gårde, som alle af fjenden ere nedbrudte og øde uden fire), sidde dagligen på flytte^{*)}, så det derefter vil blive mig ene umuligt markerne at indfrede og min avl^{**)} (som for menneskelige øjne synes at være det eneste middel til mit livsophold) at bruge.“

Begrundet herpå andrager han om, at der måtte tilstås ham noget til livsophold enten af kongetiende i Borre eller af kirkernes beholdninger, „eftersom præsten til Keldby kirke altid tilforn for kaldets ringheds skyld haver nydt kongens tiende, indtil præsten af Vartov dermed er bleven benådet, der vores lands fattige blev lagt til Vartov“.

Ved dette bønsskrift er vedlagt et thingsvidne af 20. December 1660, optaget på Østreherredsting ved herredsfogeden, Hans Jensen, i Stubberup, herredskriveren, Jörgen Hansen, i Udby, og thinghøreren, Niels Andersen, i Porlup (Pollerup):

Præsten Hans Nielsen i Keldby kræver vidne af 7 sognemænd, 3 af Spejlsby, 2 af Ullemark og 2 af Keldbymagle, idet han stillede til dem 8 spørgsmål, som alle bekræftedes vidnefast, nemlig:

1) At det var dem bevidst, at dengang fyrsten af Weimar lå her på landet med sit regiment, da havde præsten udsat størstedelen af sit sølv, som han da havde, for sine sognemænd i Keldbymagle, Porlup, Keldbylille og Thostrup.

2) At han blev udplyndret den første dag, Svenskens folk kom her på landet i det sidste indfald (c: 29. Maj 1659).

*) Vornedskabet synes altså under disse forhold ikke at have hindret flytning.

***) Af den ovenanførte taxering må dog sluttes, at han i 1661 fik sået 20 tdr. korn.

3) At han forstrakte mange af hans sognemænd med sit korn, som han havde, til deres proviant og contribution.

4) At han havde den strengeste besværing, som nogen kunde have her på landet, eftersom han boede på den almindelige landevej og kunde ikke være deres umådelige besøgning kvit dag eller nat.

5) At mange af hans sognemænd er bleven skudt på val-
steden, og ellers mange ere siden hendøde, mand og kvinde, og mange ere komne fra deres gårde, hvorover han haver lidt allerstørste skade, eftersom han intet af sin gæld kunde der be-
komme.

6) At bønderne er ødelagte i hans sogn, så der ikke er over to temmelig ved magt, som kan give hannem noget af sin rente.

7) At hans egen avling var slået fejl, så vel som på det ganske land, hvor de meget lidet havde sået, så han ikke haver det, som han kan opholde sit fattige hus med, langt mindre, at han skulde have noget til at så i jorden igen.

8) At hans heste og hopper og en god del af hans kvæg og alle hans får blev hannem fraranet og bortstjålet.

(Andragendet af 6. Februar er øjensynlig bygget på dette thingsvidne).

Når man erindrer, at regeringen i denne tid overvældedes med tusinder af klager, vil man overraskes ved den hurtige forretningsgang, da der allerede 26. Februar kom svar i et kgl. åbent brev, hvorved der tilstodes præsten, at han årligt i 4 år måtte nyde 30 rdl. af de Mønske kirkers beholdninger. Statskassen var selv i største nød; præsterne henvises derfor til at tage fra kirkerne, hvorved det måtte gå ud over disses vedligeholdelse; herover klages siden stærkt (se nedenfor).

Den gamle *Niels Frandsen Brun*, der havde været præst i Magleby i 50 år (han blev 93 år gl.), er mere kortfattet i sit bønsskrift, som ligeledes er stilet til lensmanden, kansler P. Reedtz:

„Den højædle herre, min gunstige patron og højtærede øvrighed vilde af kristelig medlidenhed ihukomme mig fattige præstemand, som tro tjener og undersåt, og forhjælpe mig til noget af kirkernes forråd på Møn at købe plovheste, kvæg og korn for til sæden og føden; thi i al sandhed Svensken har gjort mig så fattig, at jeg bedrøvede mand haver ikke det tørre

brød at leve af, og sognefolket er så forarmet, at de har ikke givet mig på 3 år moxen et håndfuld korn eller anden rettighed, hvorover jeg fattige præstemand er geråden i største armod, og véd ingen middel at søge uden Gud og den kristne øvrighed, forhåbendes at nyde nogen hjælp. Den almægtige gode Gud, som er alle velgerningers belønner, vil jeg daglig bede, han sådan miskundheds gerning rigelig belønne vil.

Af København, 18. April 1661.

Eders magnificens' underdanige tjener på Møn
Niels Frantzen.“

Svaret til Keldbypræsten har formentlig givet hans embedsbroder og ulykkesfælle håb, og han får da også et lignende svar med anvisning på 30 rdl. årlig af Møns kirker, dog kun i 3 år. Men desværre er han nok kommet bag efter — der var ikke mere at tage. Næste år fik han så anvisning på $\frac{1}{2}$ daler af hver kirke i Sællands stift, hvis der var noget, og ellers en opfordring til stiftets præster at hjælpe den gamle præst i Magleby.

To år efter — 13. Januar 1663 — sender 4 præster på Møn, hvoriblandt også de to ovennævnte, til kongen et andragende, der vel endnu står i forbindelse med krigens ødelæggelser (der tales om de tiloversblevne sognefolk), men forøvrigt angår den gamle strid om ydelse af tiende i kærven.

„Vi fattige mænd, Guds og hans maj.'s tjenere på Møn, udi al underdanighed give hs. maj. tilkænde, at hverken vi eller kirkerne her på landet af vores overblevne sognefolk kan bekomme, hvis (o: hvad) os af gammel tid og efter hs. maj.'s nådigst udgivne breve til vores underholdning forundt og tillagt er, og alligevel vi det ved retten have begyndt at søge, så dog have vi moxen ingen gavn havt deraf; thi vi af rettens betjente ere opholdne, indtil bonden sit korn mestendels afhændet haver, og hvis (hvad) beholden findes til hans sæd og ophold, kan vi ej blive delagtige udi efter hs. maj.'s forordning. Hvorudover kirkerne ere meget forfaldne, og en del af vi fattige mænd ere gerådne hen i stor armod. Beder derfor på det allerydmygeligste, vi må annamme vor tiende på ageren udi negen, såsom det på andre steder sædvanligt og brugeligt er; thi ellers vide vi ikke, hvorledes vi fattige mænd uden idelig kiv og trætte og ulidelig omkostning den ringe rente og rettighed, os nådeligt tillagt er, kan bekomme.“

Desuden klager præsterne over, at den tidligere bevilgede brændsel af de kongelige skove nu en langsommelig tid var blevet dem nægtet; de kan end ikke få det at købe. De beder derfor om, at sådan ildebrændsel atter må blive dem ydet „anseendes, at vi fattige mænd ej vel uden ildebrand med hustru og børn kan leve“.

Stege, 13. Jan. 1663.

E. kgl. maj.'s allerunderdanigste tjenere

<i>Hans Nielsen,</i> præst til Keldby.	<i>Niels Frantzön,</i> præst til Magleby.	<i>Hans Andersön,</i> præst til Søndersogn.
	<i>Peder Olufsön,</i> præst til Borre.	

(Hans Andersen havde tilnavn, Schytte.)

Præsterne i Stege og Elmelunde har ikke underskrevet; formentlig har daværende magister Viborg i Stege som provst holdt sig tilbage. I Elmelunde var præsten Rosendahl nylig blevet afskediget, og eftermanden Sören Brønderslev blev først udnævnt 20. Januar 1663.

Svaret kommer i kgl. brev af 25. Februar og går ud på, at det pålægges bønderne strengt at yde tiende til præst og kirke „*tilbørligen*“. Men det gamle stridsspørgsmål om tiende i kærven omgås ganske; der henvises end ikke til forordningen, men kun til kongelige breve og brug „fra gammel tid“. Formentlig kan vi heri se P. Reedtz' diplomatiske sprog, der i virkeligheden indeholdt et afslag. Det kom da også fremdeles til at gå med tienden i det gamle spor, som endnu Morten Reenberg i begyndelsen af næste århundrede forgæves søger at ændre. Når præsterne klager over rettens betjente, der trækker sagen ud, til det er for sent, så har klagerne formentlig sigtet til, at både under- og over-rett beklædtes af bønder, som stod på standsfællernes side. Danske lov af 1683 ændrede denne retsordning; men selv overfor de kongelige rettsbetjente synes tiendestriden at være uløselig. Som forklaret i forrige bind V, har der fra 1570, i Peder Munks Embedstid, været en slags overenskomst for Møns vedkommende, hvorefter tienden — i strid med ordinansen — kunde ydes i skæppen og ikke i kærven.

Det forsøg, der i 1650 blev gjort på at rejse sagen påny, er åbenbart strandet på bøndernes modstand i de kritiske Juledage 1651 — hvorom tidligere er fortalt. Man kan vel forstå

bøndernes og lensmændenes modstand mod den plage, som tiendetællen på ageren altid har været; den hindrede jo ofte bjergring af høsten i rette tid; men man kan lige så vel forstå præsternes klager på egne og kirkernes vegne, særlig i nødens tid, da de trods lovens klare bud kun fik en ringe del af, hvad der tilkom dem. Forskellen mellem de to beregningsmåder kan man bedst forstå, når man tænker sig i vore dage tiende opkrævet med hvert tiende neg!

Hvad brændslet angår, svarer kongebrevet sletikke derpå. Det var jo det ömme punkt, da man netop gerne vilde stræbe at frede om skovene, der havde lidt så meget i den foregående tid. Ikke desto mindre, senere gik det endnu meget værre.

Klagen støtter sig som et hovedpunkt til den store formindskelse i befolkningens antal. Vi vil senere komme til at undersøge dette spørgsmål nærmere.☸)

☸) Forfatteren *Jul. Bidstrup* har i „Fra arkiv og musæum“ første og andet bind givet en fremstilling af de Sællandske købstæders tab i krigen, beregnet i penge, ifølge de skete indberetninger. Det fremgår heraf, at de byer, der har ligget ved marschrouterne, naturligvis har lidt mest.

Helsingør	303,718	rdl.	
Køge	116,779	„	+ ligeså meget i leverancer
Korsør	81,025	„	
Næstved	72,843	„	
Stege	38,266	„	+ vognægter m. m.
Skelskør	27,499	„	
Kalundborg . . .	16,059	„	

For de Sællandske byer har „diskretioner“ (bestikkelser) til de fjendtlige officerer ofte spillet en rolle. C. G. Wrangel roses dog for „god justits“.

Enevoldsregeringen.

Ved freden i København 26. Maj 1660 blev Roskildefreden stadfæstet, dog med nogle indrømmelser til Danmark, navnlig at de landsdele, der imidlertid selv havde rejst sig og afkastet det Svenske åg, blev tilbagegivne, nemlig Trondhjems len og Bornholm. De store anstrengelser og blodige kampe havde dog ikke været forgæves; riget var reddet.

Men nu viser sig den mærkelige vending, at det lykkes kongen og hans tilhængere at gøre den Danske adel til synderbuk for alle landets ulykker, skönt han, som vi har set, derfor selv bærer hovedansvaret. Vendingen var dog af gammel rod. Fra begyndelsen af det 17de århundrede svandt adelens virkelige storhed, og det overmod, der blev tilbage, skabte en voxende uvilje i præste- og borgerstanden, fornemmeligst af sociale grunde^{*)}. Da adelen ikke mere frembragte mænd, der kunde fri landet af nøden, kom spotten til orde med undergravende virkning. Allerede fra Svenskekrigen i 1644 haves en smædelse mod adelen i 29 vers, af hvilke følgende er typiske:

Vers 3:

Konning Christian, Gud Dig bevar!
Du os vel hjælpe vilde.
Din adel svigelig med Dig står,
Derfor står landet ilde.
Gud nådelig hjælpe os alle!

^{*)} På valgrigsdagen 1648 fremkom borgerskabet med sin klage; den var underskrevet for Steges vedkommende af (borgmester) *Mads Hansen* og (rådmand) *Eggert Markussen*.

Vers 9 lader adelen selv sige:

Jeg haver mit sind til gerrighed ført ind,
 at jeg kan bonden udsuge;
 at skyde og fægte er mig ej bekendt,
 dertil jeg intet mon due.

Vers 11 siger om bønderne:

Mandater er kommen i den stil,
 at bonden ikke må bære
 i marken hverken bøsse eller pil;
 stor spot det land må være.

Vers 12:

Derfor er bonden våbenløs,
 øves ved ingen lempe
 at tage mod fjendens store sløs^{*)},
 ikke heller med dem at kæmpe.
 Adelen har værnet sine vilde dyr,
 men mister derfor nu sine oxer og kør.

Fra krigen 1657 lyder spotten atter:

„Anders (∩: Bille) i sønder og Axel (∩: Urup) i nør,
 det var to kæmper, som det sig bør,
 så vel som alle de andre.
 Rygtet gik alverden ud,
 de rustede sig i 7 års tid,
 ad Sverrig vilde de lade stande —“

(videre skildres deres praleri og fejghed).

Det er nu lett at se, hvor ganske urimelig denne agitatoriske bedømmelse er. Gerrighed var næppe noget karaktertræk hos den tids adel, der ruineredes i overdådighed. Den var også meget langt fra at have ægget til krig; tværtimod havde den både 1625, 1643 og 1657 advaret indtrængende imod krigen og modsat sig de hvervede tropper. Med hensyn til anklagen for at udsuge bønderne, kan der derpå vistnok anføres eksempler; men de er for intet at regne i sammenligning med, hvad der gik for sig under det følgende regimente. Ophidselsen mod adelen udgik ikke fra bønderne, om end de i 1660 istemmede det almindelige skrig imod den store syndebuk. Ialfald på Møn har vi set, at lensmændene — forøvrigt stemmende med egen

*) Betyder egentlig sløseri, men må her for rimets skyld være afledet af slås, slag.

interesse — i regelen havde været bondens forsvar, hvilket denne siden kom til bittert at savne. Angående forholdet mellem adelen og bønderne i almindelighed har vi en samtidig udtalelse fra en udenforstående, som sikkert ikke er partisk for de Danske magthavere. Det er den Svenske gesandt, *Magnus Durell*, der i sin indberetning om tilstanden i Danmark vistnok har ret, når han 1655 siger: „Bønderne kommer kun i ringe betragtning i Danmark; de sidde stille og vide hverken af værre eller bedre at sige. Vel sandt, at adelen trykker dem noget, men den forsvarer dem også i andre fald.“ Efter alt hvad man kan skønne — ikke mindst af *Arent Berntsens* beskrivelse 1656 — må man endog nærmest antage, at tiden indtil da økonomisk set var gunstigere for bonden end for adelen. Denne stod uhjælpelig for fald, fordi den både fysisk og sjæleligt levede over evne og derhos for en stor del svigtede sit gamle kald som krigere.

Hvorledes det store statscoup gik til i 1660 er her ikke stedet til at fortælle. I rigsdagssamlingen deltog udsendinge fra Møn, men kun fra borger og præstestand, med *borgmester Mads Hansen* og *provst Viborg* i spidsen, og ingen af dem har gjort sig bekendt under forhandlingen. Måske har der til arvehyldingen også været tilkaldt nogle bønder fra herrederne, men de kendes ikke. En til en viss grad ledende rolle spillede derimod Møns lensmand, kansleren *Peder Reedtz*. Han regnedes vel til de kongeligsindede i rigsrådet, men var ikke deltager i sammensværgelsen om statscoupet. Som rigets kansler var han ordfører for de vigtigste beslutninger, uden dog at være den ledende. Han var medlem af det udvalg, der den 14. Oktober vedtog arveregeringen, og derefter ordfører ved overleveringen af håndfæstningen til kongen. Herved skimter man dog hans egen og rigsrådets opfattelse af stillingen. Han udtalte nemlig deri forventningen om, at kongen vilde udstede en „*recess*“, der ordnede forfatningen nærmere. Ordet „*recess*“ betyder „afsked“ og brugtes fra gammel tid om den beslutning, der affattedes ved en rigsdags afsked i henhold til, hvad der på denne var vedtaget. Ordet indeholder altså forudsætningen om, at forfatningen skulde gives ifølge forhandling med rigsdagen. Men dette var ingenlunde de kongeliges mening; sammensværgelsens mål var enevælden. Ved den påfølgende arvehylding den 18. Oktober

holdt Peder Reedtz atter den officielle tale, og af denne var ordet „recess“ nu udeladt, medens kongen lovede selv at give ordningen. I dagene mellem den 14. og 18. Oktober er altså det omslag sket, der førte landet ind i enevælden, sikkert i strid med forudsætningerne såvel hos adelen som hos borgerskabet. På rigsdagen var måske biskop *Svane* (hvem provst Viborg sikkert fulgte blindt) den eneste, der var sig målet fuldt ud bevidst. På embedsvegne var Peder Reedtz ordfører ved begge lejligheder, og dog turde det være tvivlsomt, om han den 18. Oktober var fuldt indviet i planen. Han var fortrinsvis diplomat og forstod at bruge ordene til at skjule sine tanker; men han er sikkerlig kun modvillig gået med til den store omvæltning. Om end han beklædtes med en række høje embedsstillinger, blev han aldrig anset for en fuldt pålidelig mand for hoffet. Han er således selv en type for de vel studerte, men karaktersvage mænd, som adelen fostrede i hin tid. Corfits Ulfeld var den sidste, der måske kunde have standset strømmen. Da han brast, var modstanden på forhånd knækket.

Magtens overdragelse til kongen var på *Møns* vegne underskrevet af provst Viborg og borgmester Mads Hansen. Til det ny systems program, hvorfor der så ivrigt var agiteret i *bøndernes* navn, hørte også dette, at lenene skulde inddrages, og krongodset bortforpagtes til de højstbydende, ladegårdene udstykkedes til bøndergårde eller forpagtes ud til dem, der selv vilde drive avlingen. Dette blev nu så vidt muligt iværksat, og man opnåede derved virkelig for en tid at komme den Danske adel tillivs. Vi skal nu se, hvorledes dette virkede for *Møns* vedkommende og forøvrigt lige så i andre landsdele. Spørgsmålet er: blev de borgerlige forpagtere bedre end de adelige lensmænd? For at være retfærdige mod det ny regeringssystem, må det dog erindres, at statskassen var lige så vel som de fleste private i den yderste pengetrang. Vel søgte man at spare ved indskrænkning i forsvarsudgifterne, men hoffets forbrug var stadigt stigende, og man nødtes til at presse det mest mulige ud af alle indtægtskilder og ikke mindst af krongodset. Det var i den hensigt, at der sendtes kommissairer ud for at undersøge, hvor meget bønderne kunde presses til at betale (se ovenfor).

Peder Reedtz gav, ved allerede 1662 at trække sig tilbage fra *Møns* len, plads for det ny system her. Man synes at have været noget ængstelig ved forsøget med det ny, og man be-

gynder med at lade kanslerens broder, *Jörgen Reedtz*, der var lensmand på Tryggvælde (Stevns), føre et slags overtilsyn med Møn. Den egentlige forvaltning af godset og forpagning af ladegårdene overdroges en borgerlig mand ved navn *Alexander Pedersen* *), der havde gjort sin lykke ved at gifte sig med Christian IV's næstældste frille, *Karen Andersdatter* (se ovenfor). Da manden kort efter døde, fortsatte denne dame som forvalterske af Møn, formentlig fordi Fredrik III som barn havde sluttet sig til hende. Men dette forsøg mislykkedes ganske og varede da også kun to år; 1664 flyttede fru Karen til København, hvor hun døde 1673. Ved afleveringen 6.—18. Juni 1664 optoges en synsforretning dels af kommissairerne, Christoffer Lindenov og Jörgen Reedtz, dels af begge herredsfogeder, Carsten Pedersen i Skovhuse (ved Damsholte) og Hans Jensen i Stubberup. I forretningen kaldes fru Karen snart forpagterske (nemlig af ladegårdene) snart forvalterske (af gods og skove). Herredsfogederne erklærer om godset i almindelighed, at landet var endnu *lige så øde som strax efter krigen*. I vesterherred var nu 131 øde gårde, i østerherred 112, tilsammen 243, foruden gårdsæder og huse samt en stor mængde brøstfældige gårde. I 1661 var 244 øde gårde; i de mellemliggende 3 år er altså kun 1 gård genopført! Ved hver gård anføres, hvor meget det vilde koste at bygge den op. Som eksempel kan anføres: Tøvelde, Oluf Hambers gård, som var øde, havde haft et „alhus“ (Ϸ: adelhus = stuehus) på 12 væggerum (fag) og 3 ladehuse **) på 28 væggerum; gården vilde koste 212 rdl. at opbygge. Lavrids Troelsens gård havde et alhus ved magt, men to lader afbrudte; den vilde koste 65 rdl. (i nutidsværdi mindst 2000 kr.) at opføre.

Herredsfoged Carsten Pedersen har afgivet en særlig erklæring om, hvad der i Karen Andersdatters tid var hugget i skovene, og som altså skulde være solgt for kongens regning, eller vel snarere, ligesom de ovenanførte 2000 favne brænde i 1659, leveret til hofholdningen i København.

Der er hugget drabeligt i disse to år; af træbestanden angives som hugget:

*) Hos Trap kaldes han Niels Pedersen Rumohr, uvisst med hvilken hjemmel.

**) Denne gård har måske allerede da været sammenbygget af 4 længer; men der fandtes også 2 og 3 længede gårde.

		Oldensvin anslås
Af Grönvedskoven.....	$\frac{2}{7}$	177
„ Hegnedskoven	$\frac{1}{2}$	10
„ Ulfshaleskoven	$\frac{1}{6}$	80
„ Holm og Tageholm, o: det gamle Holmegårds skove	$\frac{1}{2}$	10
„ Nørreskov	$\frac{3}{20}$	487
„ Stubberup have	$\frac{1}{7}$	12
„ Klinteskov	$\frac{1}{5}$	734
„ Sønderskov, o: Strandskov	$\frac{1}{8}$	128
„ Keldbylille skov.....	$\frac{1}{2}$	50
		1688

Hovedskov nævnes ikke, da den formentlig har hørt til Danefers benådningsgods; ligeså skovparterne omkring Nygård. Det ses navnlig atter at være gået ud over de på midten af øen bekvemlest beliggende skove, med kortest transport til Stege havn. Når kommissairerne nøjes med at lade herredsfogeden erklære sig om skovene, turde heri også være et fingerpeg om, at den store levering af brænde har været til hoffets brug.

Selv udtaler de to kommissairer sig under 18. Juni om de to ladegårde:

Elmelundegård. Det nörre hus på *borggården*, som lensmanden tilforn haver resideret udi, værende på 24 bindinger (det var altså bindingsværk), er på taget og gavlene meget brøstfældigt, en del af fodstykkerne under huset forrådnede, vindeltrappen til fruerstuen ganske borte (den har formodentlig stået frit i gårdsiden), fem eller sex tavler af murværket på carappen udfaldne, lofterne afbrudte o. s. v. (huset har altså været ubeboeligt).

Ligeledes beskrives de tre andre huse af borggården, såvel som ladegårdens øvrige bygninger, alle som meget brøstfældige, og de Svenske gives skyld for *nogle* af disse ødelæggelser.

Stege ladegård beskrives ligeledes som såre brøstfældig.

Vi ser heraf, at Elmelundegård har bestået af en *borggård* og en *ladegård*. Den første har været sammenbygget af fire bindingsværks fløje med herskabshus mod nord med karnap (tårnagtig udbygning på muren), men uden egentligt tårn. Ladegården lå for sig noget nordligere. Vi kommer senere tilbage hertil.

Når kommissairerne giver Svenskerne „noget af skylden“, er meningen öjensynligt, at forpagtersken har hovedskylden.

Ligeledes er alt inventariet forsvundet fra begge ladegårde. Hun har altså klædt begge gårde grundigt af. Det er overhovedet ikke troligt, at Ascheberg skulde have ødelagt den gård, som han selv brugte til bolig. Forsøget med „forpagtning“ havde altså for Møns vedkommende givet et højst sørgeligt resultat i alle måder.

1664 prøver regeringen så at genoptage den fra tidligere tid kendte, men aller uheldigste brugsform, nemlig *pantsættelse*, det vil sige forpagtning på ubestemt tid, indtil pantegælden engang kunde indløses, hvorved det overlodes panthaveren selv at inddrive renterne. Rigets finanser skyldte penge til alverden, og navnlig til uden- og indenlandske pengemænd. Nogle af disse blev dækkede ved salg af en mængde krongods, andre ved pant. En meget stor fordring havde Hollænderen *Gabriel Marselis*, der allerede i Christian IV's tid havde været dennes agent i Amsterdam. Også han fik godser både i Danmark og Norge; fra ham stammer navnet *Marselisborg* ved Århus. Men dette var ikke nok; Møn måtte også holde for.

14. April 1664 pantsætter^{*)} kongen til Gabriel Marselis alt krongods på Møns land for en pantesum af 100,000 speciedalere (et par millioner kroner i nutidsværdi, nu meget mere). Pantebrevet er aftrykt hos Paludan II. 331 flg. Det er kun jordegodset og skovene, der overdrages panthaveren som brugeligt pant med de rettigheder, som ellers tilkom datidens gods-ejere. Kongen forbeholder sig derimod købstaden, alle skatter og kongelige rettigheder og i det hele regeringsmagten samt jagten. Dog overlades det Marselis at opkræve og indbetale skatterne som hidtil. Da det derhos siges, at „vort amt“ Møn overdrages til Marselis, må han tillige betragtes som øens første *amtmand*; der vides hellerikke at være udnævnt nogen anden. Hele styrelsen var imidlertid overladt til hans forvalter.

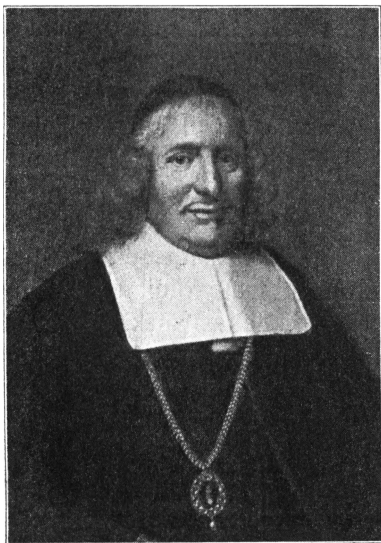
I pantebrevet pålægges det ham at opretholde alle de hidtil tilståede benådnings af jord, penge og tiender, som alle ere anførte således: Præsten i Borre, landsdommeren og herredsfogederne, tolderen i Stege, byfogeden med sine svende, Borre sognemænd, færgemanden i Kallehave, skovrider Hans Hagedorn, Stege slots møller, to gårde, som er bevilget kapitein Hans Holst, de gårde og gods, som er bevilget ritmester Jakob

*) Fridericia har ikke rett, når han siger, at Møn blev *tilskødet* Marselis.

Dannefer, samt de forordnede officersgårde der på landet. Hvis fjenden atter skulde komme i landet, indestår kongen i hvert fald for gælden. Indløsning af pantet kan ske med et års varsel.

Af de nævnte forbehold ved vi besked med de fleste. Præsten i Borre fik en del af kongetienden; af forbeholdet kan altså sluttes, at kongetienderne ellers var indbefattet under pantet. Afgiften til Borre sognemænd er formodentlig erstatning for den nu bortfaldne købstadsrett.

Marselis havde under begge Svenskekrige 1643—45 og 1657—60 ydet den Danske regering hjælp både med store

Gabriel Marselis, † 1672.

Baron Vilhelm Gyldenkrone, † 1683.

pengelån og alle slags leverancer såvel i Danmark gennem Corfits Ulfeld som i Norge gennem Hannibal Sehested, og man havde søgt at gøre disse mænd ansvarlige for misligheder ved handlerne med Marselis, med hvem forbindelsen dog ikke blev afbrudt, mens denne levede; ja, hans sønner *Vilhelm* og *Konstantin* blev endnu 1673 optagne som baroner i den Danske adel under navnet *Gyldenkrone*. Ved faderens død 1672 overtog Vilhelm pantelenet Møn. Gabriel Marselis har på Møn just ikke efterladt sig noget godt rygte; det er troligt, at han som forretningsmand kun har tænkt på at redde sine penge, hvorpå selve pantebrevet også gav ham anvisning, idet det overlod ham „at

gøre sig pantet så nyttigt, som han bedst ved og kan!" Hans forvalter, også kaldet ridefoged, *Mathias Ratken*, regerede Møn i begyndelsen, senere nævnes Jens Colding som forvalter til 1668, og en stund synes landsdommeren, Chr. Baltersen, at have besørget tjenesten. Derefter fulgte Peder Sørensen til 1678. Endnu på Paludans tid huskede bønderne, hvorledes de blev udsugede under Gabriel Marselis. Sønnen Vilhelm *Gyldenkrones* navn er derimod ikke knyttet til dette minde, ja, lejlighedsvis nævnes han endog med en viss velvillie. Dette står formodentlig i forbindelse med, at under ham blev tilsidst *Abraham Jakobsen* forvalter, hvem vi siden lærer nærmere at kende. Ham skyldes formentlig nærmest det fremskridt, der skete i panteperioden. Endelig tilbød der sig en gunstig lejlighed for regeringen til at blive pantsættelsen kvit.

Christian IV havde allerede 1642 afsluttet en kontrakt med Gabriel Marselis og et andet Hollandsk firma om at afhente 20,000 læster salt, som kongen havde erhvervet i Spanien. Saltet skulde betales med kanonmetal, der skulde leveres i Glückstadt. Denne handel var bleven misligholdt, da metallet ikke var blevet leveret. Under kronens mangfoldige mellemværender med Marselis, hvorunder der påtaltes adskillige misligheder fra dennes side, er denne sag trukket i langdrag, og der har formodentlig været procederet herom i lange tider. Endelig 5. Februar 1683 faldt søretsdommen, hvorved begge firmaers arvinger dømtes til at betale kongen, hvad de efter opgørelsen var skyldige. Dette udgjorde den store sum 184,224 rdl., hvoraf halvdelen 92,112 rdl. med renter 93,813 rdl. påhvilede Marselis' arvinger. Kongen havde også andre fordringer på Marselis, så at pantesummen for Møn, 100,000 rdl., omtrent kunde dækkes. Regeringen greb med iver denne lejlighed til at frigøre Møn, idet den lod generalfiskalen, *Jens Clausen*, gøre udlæg for dommen i pantesummen 26. Januar 1684. Marselis' arvinger mistede således Møn efter 20 års forløb; men kort forinden var den unge svagelige baron død. I den anledning sendtes atter en kommission herover, bestående af *Holger Parsberg* til Eskær (i Salling) og *Andreas von Engberg* til Ravnstrup (på Sælland), der kaldes kongens cancelliråder og landsdommere på Sælland og Møn (der netop havde mistet sit eget landsting). I foråret 1684 foretages da en besigtigelse af øen, skönt det bemærkes, at forvalteren endnu ikke havde bøger og registre fær-

dige; årets regnskab afsluttedes først til 1. Maj. Betænkningen siger, at der til Stege ladegård var sået 80 tdr. rug og til Elmelundegård 74 tdr. (den sidste er således gået tilbage; tidligere kunde sås 100 tdr. til Elmelunde, 70 tdr. til Stege). Begge gårdes bygninger var i lige så slet tilstand, som da landet blev pantsat til Marselis. Beskrivelsen af bøndergårdene er holdt i almindelige udtryk, formodentlig fordi kommissairerne ikke har havt registrene.

Der siges, at gårdene i regelen kun havde 10—12 fag hus, alle brøstfældige; istandsættelsen anslås for hver gård til 30 rdl. og derover. Over halvdelen får antegning, at de ikke kan svare skatter og landgilde, eller de kræver endog hjælp. Mange havde ingen besætning, og mangfoldige steder lå ganske øde. Særlig om Østmøn hedder det, at bønderne er i restance til herskabet og i stor gæld til borgerne i Stege for udlæg til kongelige skatter, endog på så udmærkede jorde som i Udby.

Skönt kommissionens udtalelser er noget summariske, er meningen dog tydelig nok, at tilstanden ikke var væsentlig forbedret i de 20 år, om end en del af de øde gårde var bleven forsynet med nogle fag hus. Antallet af de „mangfoldige“ endnu værende øde gårde angives ikke. En ejendommelig oplysning er, at Stege borgere nu havde penge tilgode hos bønderne. Dette stemmer vel med tidens strøm, der i „*merkantilismens*“ ånd særlig søgte at fremme købstadserhvervene. Enevoldsmagten havde jo også al grund til at vise sig taknemmelig imod borgerne, der havde støttet omvæltningen. Men merkantilismens midler svarede ikke til hensigten, og snart efter træffer vi armoden udbredt overalt.

30. April 1684 var forvalteren *Abraham Jakobsen* imidlertid blevet færdig med sine bøger og registre og indsender da en beretning, der ser noget lysere ud end kommissairernes. Navnlig oplyser han, at de egentlige kongelige skatter i det forløbne år fra 1. April 1683 til 1. April 1684 var nogenlunde rigtig indgåede:

April kvartal	1683	med	1025	rdl.	„	⌘	12	β
Juli	„	1683	„	1025	„	1	„	14
Oktober	„	1683	„	1023	„	3	„	„
Januar	„	1684	„	1006	„	„	„	8
				4080	rdl.	„	⌘	2

(Rigsdaleren er speciedaler, der deltes i 6 ⌘ à 16 β.)

Der var altså kun en ringe restance for sidste kvartal, men mange bønder havde rigtignok dertil måttet låne penge hos borgerne: det var jo altid rede penge, det kneb med at skaffe.

Dernæst giver forvalteren en opgørelse af det hartkorn, der lå øde, og det, der var fritaget for landgilde:

	Hartkorn	
Ganske øde og ubesat var.....	68 tdr. 3 skp. 2 fd. „ alb.	
medens.....	664 „ 1 „ „ „ 1 „	
havde fået frihed for landgilde i 4 år, 1684 til 1688.	732 tdr. 4 skp. 2 fd. 1 alb.	

Beretningen er dateret:

Elmelundegård, 30. April 1684.

Abraham Jakobsen.

Ganske vist var forvalteren interesseret i at fremstille resultatet af sin administration så gunstigt som muligt; men da han ellers er kendt som en brav mand, ligesom også regeringen lader ham sidde som forvalter, er hans positive tal dog vistnok rigtige; det vil sige, at kun ca. $\frac{1}{8}$ af øens hartkorn var øde eller afgiftsfrit, og han nægter ikke, at der kun var opført forholdsvist få bygninger, om end der kun var ca. en halv snes ganske øde gårde. Men selv dette resultat var jo sørgeligt efter 20 års styrelse, og kommissionens skønsmæssige indtryk var jo endda meget mørkere; det vil sige, at man ved at berejse øen fik et billede af megen elendighed.

Forsøget med pantsættelse havde således også vist sig meget uheldigt. Men nu var øen atter kommen i kongens hånd. Da viste det sig, at experimenternes muligheder endnu ikke var udtømt; det værste var endda tilbage, da kong Christian V udlagde øen til underhold for sin hestgarde. Hertil kommer vi siden tilbage.

Provsten Hans Jensen Viborg

er flere gange nævnt i det foregående. I Stege præsterække følger han efter de ovenfor nævnte. Han er typisk for sin tidsalder, „den lærde periode“; streng orthodox, højkirkelig, højkongelig og sprænglærd efter tidens art. Han er født i Viborg 1618 og blev student derfra med berømmelse, oplært af skolemanden Niels Års. I København kom han i huset hos den theologiske professor, senere Sællands biskop, *Hans Resen*, for hvis børn han var huslærer; blandt disse var *Peder Resen*, der blev sin samtids første mand i den lærde verden, professor, borgmester og fra 1672 præsident i København. På grund af Viborgs udmærkede evner fik han rejsestipendie til udlandet, hvor han studerede i Vittenberg. Efter 3 års forløb kom han hjem, blev regensprovst og professor i — poesi og samtidig konrektor ved kathedralskolen. Her gik *Peter Schumacher* (Griffenfeldt) i skole, og denne sluttede sig til Viborg med megen hengivenhed. Viborg har således oplært tidens to navnkundigste mænd. 1649 blev han forflyttet som sognepræst til domkirken i Lund. Her var *Peder Vinstrup* biskop, en mindst lige så myndig herre som Viborg selv, og de to kom snart til at tørne sammen. Bispens var gift med Anne Marie Baden, en borgmesterdatter fra Horsens. I sommeren 1651 havde hun en Søndag eftermiddag med nogle venner gjort en lysttour ud på landet, hvor det muntre selskab havde vakt forargelse. I egenkab af hendes sognepræst skrev Viborg da et formaningsbrev til hende, og da han formodentlig ikke har fået noget svar, bragte han sagen frem på prædikestolen i en tale om helligdagens vanhelligelse. Man må huske, at det dengang påhvilede

sognepræsterne at holde kirketugt, og Viborg har vel ment, at derfra kunde selv en bispinde ikke undtages. Men da griber biskoppen ind, og der føres nu i 4 år en heftig strid herom. Endelig i 1655 kommer sagen for herredagen, dengang højesterett. Dommerne synes at have følt sig ilde ved en sag af denne art, og de slutter den med, som det hedder, „at skære sagen midt over“, det vil vel sige at træffe en afgørelse, der skiller de stridende ad. Viborg skulde forflyttes først til Them i Jylland, hvilket han dog fik ændret til Stege, hvor han blev sognepræst og provst på Møn. Der hørte nok noget mod til at flytte til Stege, hvor 3 præster i løbet af det sidste år var døde af pest. Biskop Vinstrup gjorde sig et par år efter ilde bekendt ved strax efter Roskildefreden at slutte sig til Karl Gustav, der adlede ham under navnet „Himmelstjerna“. Men hans muntre frue døde kort efter.

Hans Viborg, der i Lund havde giftet sig med formandens enke, Cathrine Nielsdatter, havde der knyttet venskab med den senere bekendte præst *Hans Olesen i Bunkeflod**). Her kan anvendes ordet: „Sig mig, hvem Du omgås, så skal jeg sige, hvem Du er.“ Hans Olesen var en ivrig Dansksindet mand, der ikke kunde finde sig i Skånes afståelse. I efteråret 1658 deltog han i den sammensværgelse, der tilsigtede at tilbageerobre Malmø. Det blev opdaget, og efter langvarigt fængsel blev han med de andre deltagere dømt fra livet og ført til skaffottet på torvet i Malmø. 3 blev henrettede, men derefter blev exekutionen standset. Olesen blev ført tilbage til fængslet, hvorfra hans kone løskøbte ham for 1000 rdl. Han blev siden præst i Slagelse. Når vi ser, hvor lett biskop Vinstrup sluttede sig til den Svenske regering, forstår man, at de to venner Olesen og Viborg har været af en anden støbning. 1655 var Viborg

*) H. F. Rördam har meddelt et brev fra Viborg til Olesen af 13. Marts 1652. Efter en lang Latinsk indledning hedder det:

„Jeg bekom Eders gode skrivelse med følgende 15 daler og derfor sender Eder den begærte fyllige (føl), ønskendes at den må lykkes. De murmeldyr, som I tilsagde min lille Johanne, beder jeg, at hun med første lejlighed bekommer. Jeg vil findes altid igen til Eders tjeneste. Eders gudsøn er i Herren hensoved; Gud give hannem en glædelig opstandelse. Min modstander (∴ biskoppen) bruger sig det bedste, han kan. Jeg må lide med tålmodighed, indtil Gud vil selv gøre ende derpå. Nu, Hannem vil jeg og have Eder, Eders kære hustru og børn trolig befalet, takkendes Eder for seneste traktament. Vale!“

altså kommet til Stege, hvor han opholdt sig under krigen. Men han synes mest at have siddet i sit studerekammer; som vi ovenfor har set, er det ikke ret meget, han fortæller om de store begivenheder, om end han er stolt af det tapre forsvar. Mens han var i Stege, udsendte hans tidligere elev, *Peder Resen*, 1666 en indbydelse til Danmarks præster om at bidrage hver fra sin egn til det planlagte store værk „*Atlas Danicus*“, en beskrivelse af hele riget — på Latin naturligvis, rigt udstyret med kort og billeder. Det var anlagt så stort, at det vilde fylde 30 foliobind. I 20 år arbejdede Resen med mange hjælpere på dette kæmpeværk, hvoraf et par prøver blev trykt, omhandlende København og Samsø. Han fik betydelig understøttelse til udgivelsen, men det meste lå endnu som manuskript ved hans død. Da enken også kort efter døde, blev hele manuskriptet indlagt i universitetets bibliotek og brændte med dette i den store ildebrand 1728. Imidlertid var der taget afskrifter af en del af værket, og disse er endnu bevarede, deriblandt afsnittet om Møn. Hans Viborg havde grebet Resens opfordring med iver; han arbejdede derpå i adskillige år mellem 1666—79 og indsendte sin „*descriptio Moeniæ*“ (Møns beskrivelse), der er en vigtig kilde til kundskab om Møn på den tid; men den er aldrig bleven trykt. *Jens With*, præst i Keldby 1710—41, oversatte Viborgs text på Dansk; men oversættelsen udkom hellerikke, hvorimod det synes som alle Møns præster har afskrevet den i adskillige eksemplarer, der nu findes på det kongelige bibliotek. Også jeg har ladet Withs oversættelse afskrive og efter anmodning overladt afskriften til Møns Folkeblad, der 1902 udgav den som særtryk efter bladet. Den er altså nu tilgængelig for læserne.

Bogen indeholder 16 Kapitler, nemlig:

- I om navnet Møn,
- II om Møns beliggenhed, skikkelse og dele,
- III om Stege sogn og staden Stege,
- IV om Stege kirke og skole,
- V om Stege slot,
- VI om de landsbyer, der hører til Stege sogn og kirke,
- VII om Fanefjord sogn,
- VIII om Keldby sogn,
- IX om Elmelunde sogn,
- X om Borre sogn,

- XI om Magleby sogn,
- XII om Møns forbjerg,
- XIII om sten og erts på Møn,
- XIV om de dyr og kreaturer på Møn, som lever på landet,
- XV om de dyr, der lever i vandet på Møn,
- XVI om urter, træer og gevækter på Møn.

Det sidste kapitel er forfattet af *Niels Rasmussen Teglgård*, der var Viborgs svigersøn og rektor ved Stege latinske skole indtil 1673, da han blev præst i Keldby, død 1685. Han var en dygtig botaniker og har tilføjet en fortegnelse over de Mønske planter, som han dengang anså for de vigtigste, med deres Latinske og Danske navne. Denne fortegnelse har megen interesse, navnlig når den sammenlignes med en tilsvarende fortegnelse fra nutiden. Teglgård synes dog ikke at have været opmærksom på de planter, der ere mere eller mindre ejendommelige for Møn.

Viborg fortæller troskyldigt en række Mønske sagn og æventyr*), men midt deri stikker den lærde forfatter igennem med udkræmning af en mængde klassisk og bibelsk lærdom, hvortil han griber enhver nok så fjerntliggende anledning. Da han således nævner, at købstaden Borre i sin tid havde et sværd i sit våben som vidnesbyrd om forfædrenes mandighed og retfærdighed, afbryder han sig selv med spørgsmålet: Hvorfor roser man alene fortidens bedrifter, hvorom han så fortæller en del fra Jødeland; hvorfor glemmer man, hvad vi har i nutiden? Og så brister han ud i en hyldest og lovprisning af den da regerende konge og dronning**). Herfra lader han sig bære på poesiens vinger — han havde jo været professor i poesi — til et langt Latinsk æresdigt over medlemmerne af kongens råd, et vers til hver***). Her nogle Vers som prøve, omhandlede de rigsråder, som her ovenfor har været omtalt. Meningene af de højtravende Latinske vers er omtrent følgende:

*) De er gengivne her, hvert på sit sted.

**) Det kan ikke ses, om der menes Fredrik III eller Christian V; det kan være skrevet før 1670.

***) Ved at sammenholde de omhandlede rigsråders embedstid, må digtet antages at være forfattet ca. 1671 og vel netop dette år, da Axel Urup døde. Viborg bog kan godt — som Paludan mener — være afsluttet 1679, men der er arbejdet på den i mange år.

Rom! hvorfor nævner Du Dine store mænd Cato, Tullius (Cicero), Brutus, retfærdighedens tjenere? Hvorfor praler Du med så mange festklædte Guder på senatorernes plads?

Vi har også et skønne råd siddende her i vort rige; selv om det kun taler så sagte, vil alle talerstole og Apollos lærestole forundres.

Schack **) er vor skønneste pryde, hvad enten han alvorlig fælder retfærdige domme, eller gribende det rudesmykkede skjold drager mod fjenderne i felten.

Svada (veltalenheden) tror sig helt besejret, mat erklærer Apollo sig for overvunden, når den fromme *Reedtz* ***) åbner sin mund i rådet.

Jupiters datter (Minerva) skuede *Urups* ****) grånende lokker og sagde: For disse har vi alle ærefrygt; men når de segner i døden, svigter selv den modige tapperhed.

Som en lysglands hæver *Skinkel* †) sig strålende på den nordiske himmel som en stjerne og funklende pryde for den gamle adel.

Hvad lod *Schumacher* ††) rage frem blandt rigets fyrster og stormænd? Det var hans dygtighed og vise og rette brug af forholdene.

Cimbrer! (således yndede man i den lærde tid at kalde de Danske) Lær taknemmelig at kende, hvad der er skænket Dig! Sålænge disse rigets kostelige støtter står, vil alt vort ved Jupiters hjælp holde den rette ligevægt.

Jeg gör synd herved. Lad den synge, som har bedre evner, ej vil jeg synge mere. Min pen er opslidt og skratter hæst, og brudt falder den ned mellem mine fingre.

(Digtet har ialt 23 vers og besynger 17 statsråder.)

*) sad i kongens råd 1660—76.

**) ligeså 1656—74.

****) ligeså 1655—71, døde 1671.

†) var *kun* i rådet 1670—71.

††) Bar navnet Griffenfeldt fra 1. Juli 1671 til 26. Maj 1676. Verset kan altså være skrevet før eller efter denne periode. Den afdæmpede ros af Viborgs store elev kan tyde på tiden efter dennes fald; men selv denne ros vilde *da* være dristig. Dog var det hele skrift kun indsendt til Resen nogle år efter.

Viborg har desuden skrevet adskillige filosofiske og teologiske afhandlinger. Han døde 27. September 1682. Hans ældste datter, Thale Hansdatter Viborg, var gift med ovennævnte Niels Teglgård; det er formentlig hans portrait, der hænger i Keldby kirkes sacristi. Da han døde 1685, blev enken gift med eftermanden, Rasmus Treschow. Viborgs anden datter, Mette, blev gift med hans eftermand i Stege, Fr. Knoph.

Rettsvæsenet.

Det er ovenfor oftere nævnt, at bønderne gennem hele middelalderen og langt ind i den nyere tid trods al nedgang og svækkelse bevarede en betydelig indflydelse på rettsplejen. Denne indflydelse udøvedes gennem de ældgamle herredsting og tildels landsting; og dette var i særdeleshed tilfældet på Møn, hvor ikke alene herredsfogederne, men også landsdommeren var bønder. Vel udnævntes de af lensmanden, men deres folkelige karaktér fornægtede sig ikke og havde sit naturlige rygstød i, at de nævn, der afgjorde sagerne, udmeldtes på thinge. Vi har også set, hvorledes dommene fra herredsting, bything og rådstuerett indankedes for landstinget og derfra til retterthing eller herredagene; der haves også eksempler på, at sager fra Møns landsting kunde indankes for Sællands landsting. En vigtig kilde til kendskab om samfundsforholdene haves i de forskellige thingbøger, af hvilke det dog ikke har været mig muligt at gennemgå mere end nogle få. Men da disse hidrører fra slutningen af den gamle rettsordning, inden denne blev omstyrtet af enevoldsmagten (Danske lov 1683), har de deri indeholdte oplysninger særlig interesse, idet vi derved får et billede af de rivninger, som har været medvirkende til rettergangens omvæltning. Her meddeles derfor et uddrag af nogle karakteristiske rettsager fra *Møns landstingsprotokol* for årene 1679—81.

Som vi tidligere har set, kan Møns selvstændige landsting (placitum generale) påvises tilbage til år 1290 og er formodentlig endnu ældre, idet det har afløst sysselthinget. 1284 fik

Lolland, Falster og Møn Sællandske lov, men altså særlige lands-thing. Et stort antal landsdommere nævnes ned gennem tiderne; i det 16de og 17de århundrede vilde man næsten kunne opregne en fortløbende række; alle sammen bønder; men som oftest findes intet andet om dem end navnene. Kun om den sidste landsdommer kan der samles nogle flere oplysninger, og de er så karakteristiske, at han vistnok kan anses for typisk for arten.

Han hed *Christen Baltersen* og boede på den største gård i Hovedskov, der jævnlig kaldes landsdommergården. Allerede i 50erne synes han at have boet der som kongelig fæster. Senere må han en kort tid have besørget forvalterens embede efter Jens Povelsen Colding 1668, men har næppe nogensinde fratrådt landsdommerembedet. Om hans virksomhed som ejendomsfører i Stege skal senere berettes. Han har øjensynligt været en dygtig og virksom mand, der har styret landstthinget med megen myndighed. Samtidig var *Rikard Villumsen* borgmester i Stege (rådstueretten), *Terkel Sørensen* byfoged, *Claus Hansen* herredsfoged i østerherred med *Niels Andersen* i Polle-rup som viceherredsfoged, *Carsten Peitersen* i Skovhuse herredsfoged i vesterherred, tilsidst afløst af *Viktor Jensen*. *Abraham Jakobsen* var baron Gyldenkrones forvalter med *Christoffer Seye**) som fuldmægtig.

En Fransk badskær (barber), Gregorius Baufein, havde for nogle år siden fået en ærerørig dom i en giftsag. Ikkedesto mindre havde borgmester R. Villumsen godkendt ham som vidne i en anden sag. Dette havde landsdommeren, Christen Baltersen, til flere udtalt sig skarpt imod, hvorfor Baufein sagsøger ham. Landsdommeren på Lolland, Povl Mathiesen, kommer da herover som sættestemmer, men fælder en afvisningsdom. Ved samme lejlighed afvises søgsmål i en anden sag. I Hovedskov boede også en mand ved navn Morits Pedersen, måske på den mindste af gårdene, nabo til landsdommeren, med hvem han var kommen i strid. Morits synes at have været stridbar og har øvet eller måske kun truet med vold. Herredsfogeden, Claus Hansen, dömmet ham i voldsbøder, og da han ikke betaler, bliver han dömt fredløs; han indanker dommen for landstthinget,

*) Det ejendommelige navn Seye, som endnu bruges på Møn, kan spores helt tilbage til middelalderen.

hvor sagen afvises af sættemdommeren. Siden bliver han dog forligt med C. B., der eftergiver ham bøden, fordi Morits var en fattig mand med mange børn.

Den forrige forvalter, Peder Sörensen, havde sagsøgt bonden Niels Møller i Thostenæs til betaling af 14 rdl. til godset, fordi han havde ladet nogle øde jorde ligge udyrkede. Herredsfogeden, Carsten Peitersen, i vesterherred havde dømt Niels Møller til at betale. Ved landstthinget udsættes sagen, indtil baronen kom til landet.

For en sættemdommer taber C. B. en pengesag med rådmand Peder Andersen Heggelund.

Mærkeligt nok findes thinglæst ved landstthinget et pantebrev om en gård i Stege, som da ejedes af borgmester Christian Høeg i Nykøbing. Gården lå *på torvet* i Stege og pantsættes for 157 rdl. til grev Otto Rantzau. Formodentlig er det den gård, der siden kom i amtmand Moltkes eje, senere kaldet Pufferckens gård.

Forvalter Abraham Jakobsen havde for restancer gjort indførsel i Hemming Jensens bo i Pollerup, men denne klager over, at det udpantede gods var taxeret for lavt. Forvalteren indgik da på at lade tingene omtaxere af 4 dannemænd, udmeldte af retten.

Peder Hjort i Mandemarke, hans hustru og moder sigtes i anledning af et fundet barnehoved. Han har da stævnet forvalteren, A. Jakobsen, og alle dem, der har sigtet ham. Da forvalteren lå syg, udsættes sagen; og da den kommer for igen, henvises den til undersøgelse af sagkyndige mænd, om det virkelig var et barnehoved!

(I degnen Fogs dagbøger bemærkes, at dommerne i denne sag var forvalteren contra.)

Anders Smid (formodentlig smed) i Stege havde krævet byens kærner, Povl Sivertsen, for en regning. Denne havde imidlertid svaret, at han havde ingen penge i byens kasse, men kun de kongelige skatter, som han ikke turde tage af. Imidlertid er han afgået som kærner, men byfogeden, Terkel Sörensen, dømmer ham alligevel til at betale regningen. Da sagen så kommer for landstthinget, møder rådmanden, P. A. Heggelund, med den erklæring, at regningen ikke kan anvises på de kongelige skatter, men den skal nok blive rigtig betalt, „så snart byen nogen midler bekommer“. I henhold hertil dømmes,

at byrådet skal betale regningen, så snart de kan, men byfogeden idømmes 1 $\frac{1}{2}$ rdl. i kost og tæring til Povl Sivertsen for den urette dom.

I en anden sag forekommer borgmester *R. Villumsen* tiligemed hans formand Mads Hansen, der var med i 1660, men nu var afgået. Borgmesterstillingen synes altså ikke at være livsvarig.

Peder Rår i Ålebæk blev dømt af herredsfoged Claus Hansen, fordi han havde overdraget sin fæstegård til en anden. Da Peder Rår mener, at forvalteren havde givet sit samtykke, indstævner han denne for landstthinget, men stævnsmændene havde kun sagt, at de skulde stævne ham for landstthinget, men ikke sagt fra hvem eller i hvilken sag; derhos havde de afleveret et løst stykke papir, som ingen kunde læse. Landsdommeren sætter da 6 ugers frist til lovlig stævning, „da forvalteren henskyder sig under, at det ej så lovligt har været passeret, som efter bogstaven ske burde“. (I disse ord skimtes nogen uvilje mod forvalterens indvending.) Da sagen kommer for igen, forklarer forvalteren, at han vel har været villig til at fæste gården til den ny mand, men ikke på de vilkår, som Peder Rår havde aftalt med denne. Landsdommeren hjemviser da sagen til ny behandling med herredstthinget. Formodentlig er sagen da blevet ordnet.

Landsdommeren er ret ofte selv indviklet i rettstrætter. 21. Juli 1680 er Sællands landsdommer, *Holger Parsberg*, herovre som sættedommer og frikender C. B. i to injuriesager.

En meget stor del af protokollen for 1680 optages af en vidtløftig sag mellem den tidligere ridefoged, *Peder Sørensen*, der nu var bosat i Stege, og gårdmanden *Hemming Christoffersen* på Nygård. Sørensen synes at have været en uheldig forvalter, der har lagt sig ud med befolkningen. Herom vidner det også, at baron Gyldenkrone har afskediget ham senest 1678 og ansat Abraham Jakobsen i stedet. Modparten er ham dog jævnbyrdig i dygtighed. Vi gör her første gang bekendtskab med den mærkelige bonde, Hemming Christoffersen, der i 1680 havde den ene af Nygårdene i fæste, formentlig den, der efter Jakob Dannefers død atter var kommen i kronens besiddelse. Af de foreliggende akter er det kun en konturtegning, vi får af ham; men typen er lett kendelig. Den dør ud med Hemming C. for atter at dukke op et århundrede senere. I mellemtiden rådede „Jeppe på bjerget“.

Typen er en selvgjort mand med udpræget selvbevidsthed og medfødte gode evner; han viser en mærkelig indsigt i rettsplejens fordringer og har sikkert udøvet en stor indflydelse mellem sine standsfæller. Det er den gamle bondestands sidste mand, der kæmper mod undertrykkelsen. Han har næppe været bekvem at omgås; under processen fremkommer han med en lille, men ret talende bekendelse. En mand kommer til ham på Nygård og vil købe en hest af ham, men han svarer: „Jeg vil inte sælge den, på det de ikke skal sige, at jeg vilde have pengene *at trætte bort*.“

Mens Peder Sörensen var forvalter, har de to øjensynligt allerede ført krig. Kongen havde forbeholdt sig jagten, og jagtloven var meget streng; dog ser det ud til, at forvalteren havde drevet ulovligt skytteri. Hemming C. skal da have truet med at melde det til skovrideren, hvad dog ikke skete; men det fortæles, at Hemming skulde have sagt: „Jeg vil gøre Sörensen en ulykke;“ og grunden skulde være, at Hemming anså sig for forurettet i en gårdsag. Forvalteren anlagde ikke sag ved herredstinget, men da han havde bosat sig i Stege, lykkes det ham at få sagen frem for bythinget, hvor byfogeden *Therkel Sörensen* (med tilnavn *Rexen**) virkelig afsiger en dom, som han dog ikke vil give udskrift af, formodentlig fordi sagen hørte under herredstinget. Da stævner Hemming C. byfogeden for landsthinget, og her føres så den vidløftige process for Christen Baltersen som dommer. Blandt andet har Hemming C. indkaldt som vidne forvalteren Abraham Jakobsen, der erklærer, at han kun har hørt, at Hemming havde truet med at melde Sörensen for skytteri, men hvad han mere kan have sagt, må han selv forklare. Sörensen søgte forgæves at presse mere ud af forvalteren og dennes broder, Jakob. Endvidere fremlagde han en mængde dokumenter og vidneforklaringer, som dog ikke synes at have ramt sagens kerne. Han søger også at dække byfogeden, idet han giver byskriveren, Rasmus Andersen, skylden for den manglende udskrift af bythingsdommen. Sagen bliver ofte udsat og genoptagen. Endelig den 6. Oktober 1680 falder dommen, så godt som i alle punkter til sejr for Hemming C. Om der i dommen skulde være nogen tendens til fordel for

*) Tilnavnet „Rex“ bruges endnu på Møn og er altså her mere end 200 år gammelt.

bonden imod den tidligere forvalter, er det nu ikke muligt at sige. Et fingerpeg i den retning kan det være, at der i dommen anføres et hovedvidne, der er modtaget 27. September, efterat sagen var optagen til doms, nemlig skovrider Hans Jörgensens erklæring, at Hemming C. *ikke* havde angivet Sörensen for skytteri. Forøvrigt er den udførlige dom strengt logisk affattet. Landsdommeren vrager først en hel række af Sörensens vidner, da de kun erklærer *ikke* at have set, at han drev skytteri, hvilket jo ikke beviser, at det ikke har fundet sted. Ligeledes afvises herredsfoged Claus Hansens vidne, fordi det kun var „enligt“, imod Hemming C.'s protest. Abraham Jakobsens vidne, at Hemming havde sagt, at han vilde angive Sörensen for skytteri, godkendes, men bortfalder, fordi angivelsen *ikke var sket*, hvilket bevises ved skovriders erklæring. Hellerikke tages hensyn til Sörensens forklaring, at Hemming C. har vidnet i skyttesagen, thi at vidne i en sag er noget andet end en angivelse.

På den anden side havde Hemming kontrastet Sörensen for en række grove beskyldninger. Herom siger dommen, at „eftersom Peter Sörensens beskyldninger ikke er *absolute*, men står under *formening*, bør han for Hemming C.'s prætentioner i dette fald forskånet at være“.

Bythingsdommen underkendes ganske, og byfoged Therkel Sörensen får en straffemulkt på 6 rdl., fordi han har understøttet sig til at dømme i en sag, hvortil hans embede sig ej kunde strække. Det betød naturligvis intet, at Sörensen nu boede i byen, da sagen var foregået i vestre herred. Endvidere skal han betale 4 rdl. til Hemming C. i kost og tæring for „den vrang dom“.

Af samme grund for misbrug af rettens gænge ved stævning til bythinget pålægges det Peter Sörensen at betale sagens omkostninger til Hemming C. med 10 rdl.

En moderne jurist vilde måske finde denne dom stærkt formalistisk; men den er øjensynligt skarpt tænkt, og der lyder deri en genklang af oldnordisk rettergang.

Sagen synes at være afsluttet hermed.

Man kan forstå Hemming C.'s triumf, da han vandt en sådan sejr over den tidligere ildesete forvalter. Men der har sagtens også været dem, der i deres stille sind lovede, at det snart skulde være forbi med bøndernes domsmagt. Dette kan

spores i de følgende sager, hvori Peter Sörensen jævnligt er part-haver. En sag mellem denne og ovennævnte Christoffer Seye udsættes, fordi landsdommeren, der er syg, ikke kan komme til Stege; da retten så 27. Oktober sættes hos ham i Hovedskov, møder Sörensen ikke.

Ovenfor er berettet om en sag mellem Morits Pedersen i Hovedskov og landsdommer C. B., hvorunder Morits var blevet dømt i voldsbøder og senere fredløs ved østre herredsting af *Claus Hansen* og viceherredsfogeden Niels Andersen i Pollerup. Sagen var dog endt med forlig. Denne sag bliver nu optaget påny. Vi møder her for første gang en mand ved navn *Hans Pedersen*, der optræder som sagfører i Stege, og som senere bliver mere bekendt. Hvem der har foranlediget sagens gen-optagelse, ses ikke. Det er ikke sandsynligt, at Morits selv skulde have fået isinde at rippe op i den forligte sag. Men i hans navn er derom indgivet et andragende. Forøvrigt fremgår det af den påfølgende forhandling, at de pågældende domme har været indsendte til stiftsbefalingsmandens eftersyn; måske er der foretaget en mere omfattende undersøgelse af retsplejen, som indledning til den kommende omvæltning. I hvert fald griber stiftsbefalingsmanden nu ind. Det var *Johan v. Korbitz*, enevoldsmagtens måske mest betroede mand, rigsmarskalk m. m. Han befaler, at de ved østre herredsting fældede domme over Morits Pedersen skal indankes for landstinget, beordrer Hans Pedersen til at føre sagen for Morits og beskikker den krænkede byfoged, Therkel Sörensen, til sættestemmer i Christen Baltser-sens sted, og Therkel tituleres demonstrativt „ærlig, agtbar og velforstandig mand“. Herredsfoged Claus Hansen forsvarer sine domme; efter loven skulde den, der ikke betalte idømte bøder, dømmes fredløs. Derhos gör han gældende, at sagen var for-ældet, indankningsfristen udløben, og striden forøvrigt afgjort ved forlig, hvormed Morits skriftlig havde erklæret sig tilfreds. I Hans Pedersens svar hører vi klangen af den ny tids tale. Han holder sig til stiftsbefalingsmandens ordre og siger, „at Claus Hansen, herredsfoged, er altfor ringe at gøre den højædle herres ordre disputerlig, tilmed havde den højædle herre herredsfogedens Claus Hansens trende domme hos sig i nogle dage, førend han gav ordre og befaling på Majestätens vegne, at by-fogeden nu skulde dømme“ i landsdommers sted. Han tilføjer, at det afsluttede forlig kun vedkom Morits P. og landsdommer

C. B., men her drejede det sig om, at få herredsfogedens domme kasserede. Claus H. synes at have stået uforstående overfor dette indgreb af regeringen i retsplejen, og landsdommer C. B. synes at have ladet ham i stikken; da han bliver påråbt, gør han ingen indvending overfor sagens genoptagelse. Herredsfogeden forlanger henstand julehelgen over, og dommen falder da først 12. Januar 1681. Imidlertid er der ført en del uoverensstemmende vidner, der stiller det tvivlsomt, om Morits P. ved den pågældende vold mod Morten Andersen af Udby har handlet af nødværge. Alle de indankede domme kasseres, og såvel herredsfogeden som viceherredsfogeden pålægges mulkt og sagens omkostninger. Hvem der i virkeligheden har havt rett, kan ikke nu opklares; men byfogeden havde fået oprejsning.

Få dage efter indtager Christen B. atter sit landsdommersæde, og det gælder atter en sag fra øster herredsting. En mand i Mandemarke havde sået og høstet på nogen øde jord i byen, hvortil kirkeværgen Ole Lassen i Stege havde givet ham tilladelse for den del af gården, der tilhørte Stege kirke. Forvalteren, Abraham Jakobsen, gjorde derimod gældende, at gården tilhørte kronen, idet han påberåbte sig den fortegnelse over krongodset, som kommissairerne Christoffer Lindenov og Jørgen Reedtz i 1664 havde affattet, medens kirkeværgen støtter sig til jordebogen af 1580. Den stakkels herredsfoged mener at have fældet en Salomonisk dom, idet han kun har forpligtet manden til at tilsvare, hvad kongens rettighed var, uden at præjudicere kirkens rett, „hvorudi han ydmygeligst formoder ingen urett at have gjort.“ Det ser ud til, at Claus Hansen er blevet så betuttet ved den hårde medfart, han havde lidt, at han nu hverken vidste ud eller ind. Sagens udfald for landstinget ses ikke i den foreliggende justitsprotokol. Men det ses siden, at Stege kirke har ejet jord i Mandemarke indtil 1685, da alt kirkegods blev inddraget til brug for garden.

På denne tid optræder consumptionsforvalteren *monsieur Jakob Ottesen*. Consumptionen eller accisen (som kælenavn sisen) var en forbrugsafgift, der var indført ved krigens begyndelse 1657 og vedvarede til 1850, da ældre folk endnu kan huske den. Den hvilede særlig på indførsel af varer fra land til by og opkrævedes ved indkørselen til byerne. Skönt den i længden ramte alle, kom den i første række til at ramme byerne og vakte derfor i disse den største harme. Man glemte, at god-

kendelsen i 1660 af denne afgift havde været prisen for opgivel-
 velsen af adelens skattefrihed. Efter tidens skik var consumptionen
 bortforpagtet, for Steges vedkommende til en forretningsmand
 Jens Ålborg i København, og denne havde ansat Jakob Ottesen
 som skatteopkræver. Men alle vilde gerne smugle sig forbi af-
 giften. Et par bønder fra Nøbølle og Koster var blevet grebne
 i et sådant forsøg, men forvalteren, Abraham Jakobsen, mødte
 som deres forsvarer og betalte, hvad det kostede. Toldsager
 synes at være bleven behandlede først for rådstueretten, hvor
 borgmesteren eller en rådmænd fældede dommen. Det synes
 imidlertid, at alle borgerne har været godt enige om at støtte
 hverandre imod den forhadte consumption, og der falder gang
 på gang rådstuedomme, der går Jakob Ottesen imod. En af de
 virksomste smuglere synes den foran omhandlede Peter Sørensen
 (tidligere forvalter) at have været. Han havde bosat sig i Stege
 og drev forretning mellem by og land; han sigtes blandt andet
 for ikke at have løst borgerskab. Flere rådstuedomme i told-
 sager indankes for landstthinget, hvor både Jens Ålborg og Jakob
 Ottesen var mødt. De vidtløftige forhandlinger karakteriseres
 måske bedst ved Peter Sørensens protest imod, at de mødte
 begge to; han vilde kun have med en af dem at gøre! Også
 borgmesteren, Rikard Villumsen, var blandt de tiltalte, fordi han
 i over 3 uger havde havt uklareret malt i sit hus. Da han und-
 skyldte sig med en søsters begravelse, havde rådstueretten ved
 rådmænd Peder Heggelund frikendt ham. Man får indtryk af,
 at her er en del udflugter på spil. Landsdommeren slår da
 også hårdt igennem det altsammen og dømmer 16. Februar 1681
 såvel Peter Sørensen som borgmesteren og rådmænd til bøder
 indtil 12 rdl. Desuden dømmes byfogeden, Therkel Sørensen
 Rexen, i sagsomkostninger, fordi han havde sinket rettens gang
 ved først at have modtaget stævning til bythinget, men derefter
 henvist sagen til rådstueretten, skønt borgmester og råd i sagen
 var interesserede.

Når vi således ser dommerne ligesom skiftevis dømme hver-
 andre, kan man jo næppe tvivle om, at rettergangen var kom-
 men i en skæv gænge, mens det heller ikke i disse tilfælde nu
 kan opklares, hvem der i de enkelte sager har havt rett. Men
 det synes at være tydeligt, på den ene side, at der i byen har
 været en almindelig sammensværgelse imod consumptionsforval-
 teren, og på den anden side, at landsdommeren C. B. har slået

til dem allesammen af hjertens lyst. Det er mærkværdigt, så ofte vi gennem tiderne møder den forbittrede krig mellem by og land.

Thingprotokollerne for årene 1681 til 85 burde efterses, da der formodentlig vil findes flere træk af den gamle rettergangs dødskamp. 15. April 1683 udkom Christian V's Danske lov, der dog ikke strax trådte i kraft. Den indeholdt en samling af den hidtil gældende lovgivning, tillempet efter enevældens fordringer; navnlig blev embedsmændene herefter mere kongens redskaber end folkets tjenere; i rettsplejen forsvandt grundlaget for de folkelige dommere derved, at nævningeordningen ophævedes. For Møns vedkommende blev forandringen end mere gennemgribende, da øen mistede sit særlige landsting og lagdes ind under Sællands landsting, ligesom også de to herreder sammenlagdes til ett, der fik sit thinghus i Lendemarke. Denne omvæltning iværksattes af den kommission, der 1685 ordnede øens overgang til garden. Om de to sidste herredsfogeder siger kommissionen da, at „den ene forstod ikke tjenesten, og den anden søgte at sætte sammen“. Den første er formodentlig Viktor Jensen i Skovhuse (ved Damsholte) og den anden den ovenfor omhandlede Claus Hansen i Stubberup, som ganske vist havde haft en del tvivlsomme rettssager. I den første protokol for det ny herredsting er på første blad skrevet:

„I den helle trefoldigheds navn er Møns herredsting efter kgl. allernådigste anordning og herredernes sammenføjelse først holdt i *Thostrup* by i herredsskrivergården, eftersom endda ingen thinghus opbyggt var, og da retten betjent af kgl. maj.s herredsfoged, ærlig, højagtbar, vis og velfornemme mand, seignør *Christen Willemsen*, forrige ridefoged her over amtet, tilligemed herredsskriveren *Albert Rasmussen* i Damme den 11. Maj 1685.“

Hermed forsvinder altså de to gamle herreder, og ridefogeden træder i stedet for de landlige dommere. Efter Danske lov skal herredsfoged og skriver fremdeles lønnes med fæstegårde, den første skulde have frit en gård på 10 tdr. gammelt hartkorn, skriveren en gård på 6 tdr. foruden en „skriver skæppe“ korn af hver bonde. Vi ser, at skrivergården lå i Thostrup*), og den synes senere at være overgået til herredsfogeden.

Christen Willemsen er måske broder til borgmesteren Rikard W.

*) Siges at være nuværende Fredrik Kristiansens gård.

Når han kaldes „forrige ridefoged“, skulde man nærmest antage, at han var Abraham Jakobsens (30. September 1678—20. Maj 1685) formand, så at Peter Sörensens tjenestetid har ligget længere tilbage. Navnet „ridefoged“ har en ond klang, men man må ikke glemme, at der har været både gode og onde ridefogeder; ofte ser vi ridefogeden optræde som værn for bønderne, og senere hører vi købstadsboerne klage over, at de ikke havde nogen forsvarer, således som bønderne havde i ridefogeden. Hvorledes Christen W. har været som ridefoged, forlyder der intet om; det ser dog ud til, at afløsningen med Abraham Jakobsen har været en forbedring. Da han nu udnævnes til herredsfoged for hele øen, udstyres han med en række fornemme betegnelser og navnlig med tittelen „seigneur“, der på denne tid netop dukker op som kendetegn for en borgerlig mand udenfor bondestanden.

Måske har Christen Baltersen fungeret som landsdommer til sin død, der må være indtruffet i disse år — årstallet kendes ikke. Noget senere træffer vi hans enke „Maren Baltsensens“, der en stund boede på en af Nygårdene.

Om denne Møns sidste landsdommer har vi fra anden side nogle oplysninger, der viser ham som en meget foretagsom mand. Da det drejer sig om betydelige ejendomshandler i Stege, vil det være af interesse at lære disse handler nærmere at kende.

Om Stege by, Christen Baltersen og slægten Hage.

Stege bys bog slutter ved begyndelsen af det 17. årh., da byens tilbagegang rigtig tog fart ved skibsfartens ophør. Endnu i det 16. århundredes begyndelse skal byen have haft 500 skatteborgere; 1645 havde den kun 747 indbyggere ialt! Dahlbergs kort fra 1659 viser store ubebyggede arealer indenfor voldene navnlig på begge sider af Skammestræde. Krigen har yderligere forværret tilstanden, og strax efter tales der om en mængde „øde byggesteder“. Det er vel næppe heller tilfældigt, at en række sådanne øde pladser ses at være gået ud af de menige borgeres besiddelse; de ejedes nu af borgmestre og rådmænd, byfoged og afgåede præster. Værdien af disse pladser var i øjeblikket ringe. Da fatter landsdommer *Christen Baltersen* i Hovedskov den plan at opkøbe alle de øde vænger og byggesteder i byen,

formodentlig i den håbefulde tanke, at disse arealer siden vilde stige i værdi, når byen atter kom på fode. Men den gamle landsdommer måtte i så fald have kunnet leve i over 200 år.

I løbet af 1665 foregik disse handler, hvorved C. B. samler vængerne, se kortet i Stege bys bog.

Den fra rigsdagen i 1660 kendte borgmester Mads Hansen går i spidsen, idet han 21. Febr. sælger to huse eller boder med tilliggende haverum i *Nørrestræde* nærmest Hans Bødkers husvåning og til Jens Hages boder næst norden op til.

Jens Hage var da kongelig byfoged. Han er farmoders fader til „gamle Christoffer Hage“, der atter er farfader til den tidligere finansminister af samme navn. Jens Hage sælger ligeledes sine to boder med haver og jord, næst til borgmesterens, samt et øde byggested.

Derefter følger en have tilhørende Peter Nielsen, kræmmer, som strækker sig fra Hages boder norden op til en stor havegrøft, der begrænder den store have, som ejedes af to tidligere præster i Elmelunde. Den ene Hans Jørgensen Smid († 1658) havde været gift med en datter af Hans Skomager, borgmester i Stege (altså ved den tid da bysbogen slutter); præsten har formodentlig fået dette vænge med konen. Hans anden kone, *Karen Mule*^{*)}, giftede sig med eftermanden i Elmelunde, Chr. Rosendahl, og denne har med hende fået halvdelen af vænget. Han blev afsat 1662 og boede formodentlig nu i Stege. Han sælger 7. Marts sin halvdel af vænget, der støder til Jens Hages øde byggested og strækker sig helt over til Skammestræde. Samme dag sælges også den anden halvdel med jord og fiskevand af vægerne for Hans Smids børn.

Samme dag sælger Jens Hage et andet øde byggested, der lå mellem det store vænge og Villers byggested. Dette sidste med haverum og jord lå helt ude ved Skammestrædes port og betegnes allerede som øde i Stege bys bog 1581 (kortet nr. 44). Det ejedes nu af de nævnte præster og arvinger og sælges ligeledes til C. B. Stedet siges at ligge næst op til „kirkens have“, og denne må da have ligget omtrent, hvor „klosteret“ nu er.

På den østre side af *Nørrestræde* sælger rådmand Peter Christensen ligeledes et jordstykke, som denne havde fået 1656 på skifte efter Jokum Slopmann.

*) Formodentlig af samme slægt som Iver Berthelsens hustru af en Fynsk adelslægt.

Den bekendte rådmand, *Gjerdt Træskov*,*) sælger sammensteds et øde byggested.

Den tidligere nævnte præst i Keldby, Hans Nielsen Stege, (han hørte altså hjemme i Stege) ejede også her et øde byggested med haverum og dertil hørende jordlod i bymarken. Stedet kaldes „læsekammeret“, og da Hans Nielsen var rektor i Stege indtil 1651, har han formodentlig brugt huset til at læse med nogle af drengene. I krigen er det da blevet ødelagt. Det kan ikke være den oftere omtalte sommerskole, der lå på præstegårdssavlingen udenfor Mølleporten. „Læsekammeret“ sælges nu også til C. B.

Alle disse handler, omfattende 13 byggepladser, ordnes samtidigt og må formodentlig være sket efter fælleds beslutning af parthaverne. Man skulde tro, at C. B. har henvist til, at han ønskede at foretage bebyggelsen efter en samlet plan. Til adskillige af stederne hørte jordlodder i bymarken, og flere af ejerne forbeholdt sig disse lodder i 3 eller 10 år, hvorefter de også skulde tilfalde C. B.

Ifølge optegnelse af Jan Jensen Hage (farbroder til gamle Christoffer H.) blev C. B. da også ejer af „Humlehaven“, som vi kender fra 1590 (Stege bys bog s. 38). Den omfattede det sydøstlige hjørne af det store vænge fra Nørrestræde til Mølleporten, som nu udgør købmand Nielsens have. I 1665 var det således lykkedes for C. B. at samle hele det store vænge mellem Skammestræde og volden. Men han forfulgte sin plan videre, og næste år tog han fat på det andet vænge mellem Skammestræde og Langgade. Den yderste plads med have langs volden mellem de to porttårne, hvor „Børnehjemmet“ nu ligger, ejedes af ovennævnte præst Hans Nielsen**) i Keldby. Den 27. Februar 1666 fremstod på bythinget Simon Weyell, borger i Stege, med fuldmagt for præsten og tilskødede C. B. nævnte ejendom. En tidligere borger i Stege, Hans Söffrensen, nu bosat i Ullemark, der havde part i haven, stadfæstede handelen.

Den følgende byggeplads, kaldet „Norbaggens“, nævnes ikke som solgt, men den er nok fulgt med de andre.

*) Mon ikke det store maleri af en rådmandsfamilie, der hænger i Stege kirke, skulde være Gert Træskov, om hvem senere mere.

**) Præsten må rimeligvis ikke have regnet disse ejendomme for nogen værdi, da han ikke nævner dem i sit klageskrift 1661 (s. 126).

Borgmester Mads Hansen sælger 21. August 1666 en haveplads ved siden af. Derefter følger en haveplads, der ejedes af Lavrids Hansen Stavnbø*) og (formodentlig) hans fætter Lavrids Andersen Stavnbø.

Ovennævnte Simon Weyell havde her ogsaa nogle steder, kaldet „Herremandshuset“, med plads og have, „Salpeterhusets“ øde grund og en haveplads, kaldet „Tæredis“, som Peder Madsen før havde ejet. Disse pladser, som ogsaa solgtes til C. B., lå mellem Laurids Stavnbø's øde byggeplads og den yderste bebyggede ejendom i gaden, der tilhørte Hemming Fikkese**). Alle disse tomter lå på østre side af Langgade, og haverne har formodentlig strakt sig over til Skammestræde. Måske har Svenskerne sprængt „Salpeterhuset“ i luften og derved ødelagt de omliggende huse.

Derefter siges der med en rund mundfuld: „Dersom flere pladser kunne befindes og navngives mellem Hemming Fikkese's ejendom og Lavrids Stavnbø's øde sted, og som ikke heri er nævnt, da skulle de være indbefattede i denne handel.“ En sådan form for et skøde kan næppe tænkes, medmindre sælgerne har haft et slags fælledseje af det hele vænge. Købeprisen nævnes desværre ikke, kun at sælgerne var tilfredsstillende. I disse skøder bruges endnu det fra Stege bys bog velkendte, men for Møn ejendommelige udtryk „uden vederskåring“ (indsigelse). Ligeledes bruges et andet sjældent udtryk, når det hedder, at handlerne bekræftedes af 8 navngivne dannemænd og thinghøringer, „som idag til stokke skrevet var“. På thingdagene skiftedes egnens mænd til at møde efter tilsigelse „inden de 4 thingstokke“.

Nu havde C. B. således fået samlet ogsaa det andet vænge. Af opgørelsen i hans bo senere ses, at han end ikke er blevet stående herved; han havde da ogsaa erhvervet det 3die vænge, strandvænget vestenfor Langgade, hvor nu sindssygeanstalten ligger, samt begge Møllerne***) østenfor byen.

Landsdommer C. B. havde fundet alle ejere villige til at

*) Navnet synes at være skrevet „Stambo“, men er sikkert det fra bysbogen og ledingsflåden kendte navn „Stavnbo“.

***) Navnet Hemming (skrives nu Henning) *Fikkese* har altså da endnu holdt sig i byen.

****) Da møllerne lå på slotsladegårdens jorde, der siden blev præstegårdsjord, har der vel kun være spørgsmål om bygningerne.

sælge; og han har sikkert fået de store arealer — ca. 20 tdr. land — til spotpriser; det var jo nødens tid. Men har han villet spekulere i byens genoprejsning og væxt, så har han sørgeligt forregnet sig. Først i vor tid er der taget alvorlig fat på at bygge de store åbne pladser indenfor voldene. C. B. måtte sidde med det store areal og dyrke det med korn, og hans enke efter ham. I hendes dødsbo blev 6. Maj 1701 alle disse herligheder solgte ved auktion. Man synes at have anset det for håbløst at forsøge salg i parceller til byggegrunde. De samlede ejendomme taxeres under ett og opråbes for — 500 rdl. Det højeste bud blev 501 rdl. + 8 rdl. 2 β for høsten; der menes vel høsten af det, der på den tid var sået i jorden. Pr. tønde land vilde det altså være ca. 25 rdl., der i nutids købeværdi omtrent vilde svare til 500 kr. Det vil således sige, at jorden blev solgt til billig pris som agerjord; enhver tanke om byens genopbyggelse er herved opgivet. Og dette gjaldt mere end trediedelen af byens oprindelige grundareal! Der kan næppe gives noget stærkere vidnesbyrd om byens nedgang og fattigdom, når man da ikke vil gribe til den nymodens teori, at velstand stiger, når grundværdierne falder!

Den mand, der købte trediedelen af Stege bys grundareal for 501 rdl., var provst *Morten Reenberg*. Til disse forhold vender vi tilbage i et senere afsnit.

Christen Baltersen har formodentlig lidt betydeligt tab ved denne omfattende spekulation og har således måttet bøde for sin gode tro til byens opkomst.

Folketal og statistik.

Vor tid er nær ved at overvældes af statistiske indberetninger og regnestykker. Således var det visselig ikke i fortiden; for at fyldestgøre statistiske hensyn foretoges slet intet. De tilfældige oplysninger, som af og til findes opbevarede, skyldes andre hensyn, som hærstyrke, skatter, jordebøger o. lg. For at finde *folketallet* i middelalderen har man især benyttet ledings-tjenesten, men historikerne er herved kommet til højst forskellige resultater. Man er dog nu nærmest tilbøjelig til at antage, hvad man på forhånd måtte formode, at folkemængden har været nogenlunde jævnt stigende med undtagelse af den sorte dødsperiode i det 14. årh. samt sidste halvdel af det 17. årh. Det laveste folketal fandtes omkring 1660, og først i det 19. årh. har tilvæksten taget stærkere fart.

Egentlig folketælling kender man først fra midten af det 18. årh.; men af forskellige skattelister kan man tilnærmelsesvis regne sig til folketallet noget længere tilbage i tiden.

Dr. *Edv. Ph. Mackeprang* har imidlertid nylig (*Nationaløk. tidsskrift* 1907 s. 248) i rigsarkivet fremdraget og benyttet formelige *mandtalslister fra Møn for året 1645*. Der pålagdes da den såkaldte *hovedskat*, og i den anledning skulde præsterne overalt affatte og indsende mandtalslister. Disse har formodentlig også tidligere været kendte og brugte, men Mackeprang har fortjenesten af at have gjort opmærksom på, at de Mønske præster har udført dette arbejde med så megen omhu, at disse lister praktisk talt indeholder omtrent de samme oplysninger, der kræves af nyere tids folketællinger.

Kun Fanefjord sogns lister mangler, men da forholdene dér sikkert har lignet de andre sognes, kan tallene udfyldes ved forholdsmæssig beregning. De flittige præster var: Magister Anders Hegelund i Stege (1638—55), Jakob Mehrn i Keldby (—1651), Hans Jörgensen Smid i Elmelunde (1630—58), mag. Engel Luciesen i Borre (1640—52), Niels Frandsen Brun i Magleby (1611—76). Præsten i Fanefjord Hans Andersen Schytte (1628—81) har formodentlig også udført sin part, skønt den nu ikke findes. Da det ellers var en kirkelig død tid, er det tilfredsstillende at kunne rose præsterne for andet dygtigt arbejde; det lededes formodentlig af magister Hegelund.

Med benyttelse af Mackeprangs behandling af disse lister, som han har udfyldt forholdsvis for Fanefjord sogn, meddeles her en sammenligning mellem årene:

Indbyggerantallet var da	1645	1769	1901
	(heraf over 15 år)		
Stege landsogn (med Damsholte)	1741 (942)	2132	5156
Keldby	530 (296)	643	1250
Elmelunde	365 (215)	453	846
Borre*)	633 (363)	643	1260
Magleby	745 (416)	820	1386
Fanefjord (beregnet)	759 (429)	955	2356
Landet ialt	4773 (2661)	5646	12,254
Stege by	767 (473)	791	2245
Møn ialt	5540 (3134)	6437	14,499

Fra 1645—1769 var tilvæksten kun 16 %.

„ 1769—1901 derimod 125 %.

Desværre haves ikke tilsvarende fortegnelser for tiden 1660—1700. Dog anfører Mackeprang nogle andre skattelister, hvoraf kan sluttes, at folketallet er sunket 30 % i tiden fra 1645 til 1684 og er 1699 kun steget ubetydeligt. Man ved jo også, at gårdmændenes antal efter krigen var svundet med omtrent halvdelen, da omtrent halvdelen af gårdene var øde.

Man forundres ved at se, at Borre og Stege næsten ikke er voxede fra 1645 til 1769; ja, fra 1672 har man endog oplysning om, at Stege var sunket til 656 indbyggere, skønt vi véd, at

*) Borre by særligt havde i 1645 kun 128 indbyggere. Derimod havde den 11 selvejendomme, hvorved der formentlig forstås købstadsjorde.

byen led mindre end landet ved krigsplyndringen. Tilbagegangen for købstæderne er så meget mere mærkelig, som de jo selv mente, at de skulde skumme fløden ved at tappe adelen. Også det blev en skuffelse. Det blev kun København, som enevoldsmagtens sæde, der høstede frugten. København antages i 1645 kun at have haft ca. 20 à 30,000 indbyggere, 1660 31,000, 1700 62,000 og 1769 92,000 (efter Erslev). Denne tilvæxt til det ca. 3 dobbelte er utvivlsomt de enevældige kongers værk. Fra den tid stammer riget med det overvættets store hoved.

De største landsbyer var i 1645: Vestud*) (Nørre- og Sønder) med 189 indbyggere, Budsemarke 182, Frenderup 180. Ialt var her 46 landsbyer, 5 enkeltgårde og 2 nybyggersteder; ialt 546 gårde, 254 huse og 10 ikke-landmænd (præster, degne og ridefogeden). I nogle sogne skelnes mellem husmænd og „gård-sæder“, der sidder på gårdenes grund.

En god målestok for den økonomiske tilstand er *kreaturholdet*; herom haves nogle oplysninger fra kreaturskatter i årene:

	1657	1660	1662	1684			
Heste.....	} 4313	624	} 724	801	} 1061	1642	} 2837
Kør.....		100		260		1195	
Får.....	} 9155	14	} 340	149	} 340	1151	} 1914
Svin.....		?		191		763	
Bistader.....	278	?	?	56			

Disse tal giver et tydeligt billede af tilstandene gennem nødens tid; i 1684 havde man endnu ikke nået halvdelen af kreaturholdet i 1657.

I 1645 havde kreaturholdet været fordelt således, at en bondegård i gennemsnit havde 5—6 heste, 3—4 kør, 10 får, 3—4 svin, 3—4 høns, 6—7 ænder, og udsæden var ikke mere end ca. 10 tdr. korn. Præstegårdene var større og havde gennemsnitlig over 20 kreaturer (c: heste og kør).

Listerne fra 1645 giver yderligere adskillige oplysninger, som er meget interessante. Særlig gælder dette børneantallet. Deler man folketallet efter aldersklasser over og under 15 år (voxne og børn), viser det sig at børnene udgjorde henimod halvdelen, medens de i nutiden kun udgør en trediedel. *Intet land i verden har nu så stor en fødselshyppighed som Møn i 1645.* Størsteparten af børnene blev hjemme og gjorde arbejdet

*) Dette navn misforstås jævnligt; her skrives det „Vestend“.

der, så der kun holdtes meget få tjenestefolk. Af gårdmandsbørnene var kun 17 %, af husmandsbørnene kun 35 % ude at tjene. Endnu mere overraskende virker dog den oplysning, at man dengang levede betydeligt længere end nu — trods pest og krig. I vore dage findes kun 1 % over 80 år gamle; i 1645 var der paa Møn 2,2 % over denne alder, altså mere end dobbelt så mange! Lægevidenskaben (hygiejnen) må nøjes med at trøste sig ved, at det nævnte forholdstal snart gik tilbage, det var sikkert langt nede inden århundredets udgang og var endnu 1769 lavt, men siden er det atter steget.

Disse to interessante kendsgerninger fra Møn i 1645: mange børn og høj levealder, tyder utvivlsomt på *almindelig velstand*, hvad vi forøvrigt også har kunnet slutte af andre kilder. Dette er et yderligere kraftigt bevis („argumentum ad hominem“) for, hvad ovenfor er udviklet, at lensmandstiden har været økonomisk lykkelig, mens nedgangen følger med enevælden.

Der kan endnu tilføjes, at kvindernes overvægt i antal var endnu større dengang end nu. Om end den Mønske statistik tilhører et frugtbart land, er der dog ingen grund til at tro, at forholdene skulde have stillet sig væsentligt anderledes i andre landsdele. Danmarks befolkning var overvejende landboere. Det samlede folketal anslås til henvend 700,000, og deraf boede ca. 600,000 på landet. Nu er dette forhold meget forandret.

Tidligere er omtalt den økonomiske forfatter *Arent Berntsens* „Danmarks og Norges frugtbare herlighed“ 1656, for såvidt Møn der er særlig beskrevet. Hans værk, der er den første sammenhængende statistik over landboforholdene i de to riger, indeholder en mængde interessante oplysninger, der som regel må antages også at gælde for Møn. Derfor göres heraf nogle uddrag. For tilnærmelsesvis at forstå værdimålet, skal forudskikkes: Det 17. århundrede havde fra fortiden arvet „daleren“ (Jochimsthaler), der siden kaldtes speciedaler, der bevarede sin sølvværdi (omtrent 4 kr.). Den deltes i 6 ʒ à 16 β (skillingen ca. 4 øre). Som mønt var den dog for stor og fuldvægtig, hvorfor den efterhånden forsvandt til udlandet. Den afløstes af den såkaldte „sletdaler“ der skulde gælde 4 ʒ; den kaldtes også kronemønt. I slutningen af århundredet trænger „courantmønten“

ind, der dog kun prægedes som småmønt; navnet courant betyder den „omløbende“. I courantomønt skulde en daler være ca. 5 sk ; men kursen var stadig dalende. Vanskeligheden for pengevæsenet var altid den, at god mønt ikke kunde stå sig i konkurrencen med den dårlige, når det kunde betale sig at indsmelte den gode og købe slet mønt i steden. Som oftest regnedes der med sletdalere, men tidt nævnes kun dalere; og man kan da være i tvivl om, hvad der menes. Endnu vanskeligere er det at bestemme dalerens pris som *købeværdi* i forhold til nutidens mønter. Kornprisen var i sidste halvdel af det 17. århundrede gennemsnitlig (med mange svingninger) ca. $1\frac{1}{2}$ daler for tønden (rug og byg). Dette er en meget høj pris i forhold til andre varer, navnlig kreaturer. En hest kostede kun 10—20 rdl., en ko 5—8 rdl.; altså henholdsvis kun ca. 10 tdr. og 4 tdr. korn, eller i vor mønt kun godt 100 kr. og 40 kr.

For småkreaturer var forholdet endnu mere grelt. For 1 tønne korn kunde man få 3 får eller 6 lam eller 12 gæs eller 24 høns, eller 24 snese æg o. s. v. Folkeløn var i penge ikke høj, 10 rdl. for en karl, 5 rdl. for en pige, men kosten var så meget dyrere. Danner man sig en værdimaaler ved gennemsnit af de høje *kornpriser* og de lave *kreaturpriser*, og sammenstiller den med nutidspriser for disse varer, vil man næppe fejle meget ved at anslå en datidens daler til en købeværdi af ca. 20 kr. i nutidsmønt^{*)} (1908). En tønne korn skulde da koste 30 kr., men en hest kun ca. 300 kr. og en ko 120 kr. o. s. v.

Prisen på jord var på Sælland og Møn 40—70 daler pr. tønne (gammelt) hartkorn; i Fyn og Jylland 55—75. Forskellen forklares af Arent Berntsen ved virkningen af vornedskabet, der ikke gjaldt i Fyn-Jylland. Hovedgårdsjord betaltes en halv gang højere. Det nuværende Danmark havde dengang ca. 570,000 tdr. (landgilde) hartkorn; det blev betydeligt nedsat i 1688 og er nu kun 385,000 tdr. (nyt) hartkorn. Anslås en td. hartkorn dengang til gennemsnitlig 60 daler, vilde al Danmarks jord have havt en værdi af knap 35 Mil. daler (nu i kroner ca. 100 gange så meget). Om hartkornsansættelsen er tidligere berettet.

Landgilden kunde som regel ikke ændres; der er fæstegårde, som endnu i vor tid har betalt samme landgilde som i

^{*)} Danner man sig en værdimaaler af prisen på *alle* varer og ydelser, vil tallet i nutids kroner dog ikke blive så højt som 20.

middelalderen; naar regelen var 1 td. korn af hver td. hartkorn (med senere tillæg for ovredrevet), var dette visselig ikke nogen høj afgift, og det er da heller ikke den, der volder klager.

Værre var *indfæstningen*, „stedsmål“, som var ubestemt. I regelen var det 4—6—8 rdl., men kunde også presses højere op, dog næppe så længe der var frygt for øde gårde.

Det værste var dog *hoveriet* og *ægterne*. Hovbønderne deltes i 3 klasser; de, som boede nærmest hovedgården (oprindelig kun i samme sogn), kaldtes ugedagstjenere og gjorde mindst en dags arbejde og en kort ægtkørsel på 2—4 mil om ugen. Til gengæld var de skattefri. De fjernest boende betalte 4—10 rdl. pr. helgård i arbejdspenge og skulde gøre en langægt indtil 16 mil hveranden måned. De melleumboende gjorde kun pløje- og høstarbejde, men betalte for det øvrige $\frac{1}{2}$ rdl. i arbejdspenge. De her anførte tal er gennemsnitstal af de virkelige forhold: men ulykken var, at arbejdspligten ikke var fastsat med bestemte grændser; den kunde altså vilkårligt forhøjes, og tilbøjeligheden i denne retning voxede under de borgerlige forpagtere og proprietairer efter 1660. Vilkaarligheden nåede det ubegrænsede under gardens regimente på Møn. Målet var da at gøre alle fæstere til tjenere, der til enhver tid stod til herskabets rådighed. Hvilken forskel fra ældre tider, da Møn så at sige ikke kendte til hoveri!

Af andre afgifter giver A. Berntsen forklaring om den tidligere nævnte afgift „forlov“, som egentlig skal hedde „*førlov*“: lov til at „føre“ løsøre bort fra fæstegårde. Afgiften var altid 3 sk , og skulde ydes i 3 tilfælde: 1) Efter en fæstebondes død skulde arvingerne betale „førlov“ for at føre arven bort. 2) Ligeså, når en fæster fik lov til at flytte. 3) Når en fæster havde lejet jord udenfor gården, skulde han betale „førlov“ for at føre det høstede bort. Denne afgift var gammel kendt på Møn (se Anders Billes regnskab i V). Denne indeholdt en spire til gods-ejerens delagtighed også i løsøret; men denne spire udviklede sig dog ikke videre.

For tilladelse til at slippe svin i godsets skove betaltes *oldengæld*, der som oftest udgjorde hvert tiende svin, undertiden det næstbedste svin på en helgård. Der var nemlig en stor forskel på værdien af et „skovsvin“ og et hjemmefødet „bolsvin“. Det sidste kostede 3 rdl., men et skovsvin kun 1 rdl. Olden-

føden kunde altså nok holde livet i svinene, men fedningen blev derefter.

Af priser for andre fødevarer nævnes pr. tønne: smør 14 rdl., svinefedt 10, ål 6, sild 4, torsk 3, Tydsk øl 2, Dansk herreøl $1\frac{1}{2}$, svendeøl $\frac{1}{2}$ rdl.

En malkeko kostede som sagt 5 rdl., men en landgildeko kun 3 rdl.; det har altså været udsætterkør, der leveredes i landgilde. Et læs hø kostede kun 24 β, men læsset var lille.

Af Arent Berntsens tabeller får vi et levende billede af den forvirring, der herskede mellem de mange forskellige systemer af mønt, vægt og mål. Det var en særlig kunst for godsforvaltere at omsætte værdierne fra det ene til det andet system. I slutningen af århundredet stræbte regeringen at indføre fælleds mål. I 1683 påbødtes det såkaldte Åbomål, hvorefter tønden deltes i 8 skæpper à 4 fjerdingkar à 3 album à 4 penge; det sidste mål udtrykkes nu i $\frac{1}{4}$ album. 40 tdr. vinterkorn udgjorde en læst, men i byg regnedes læsten til 48 tdr. = 12 pund, og i havre 80 tdr. 1 td. smør deltes i 16 lispund à 16 skålpund (omtrent vort pund).

Folkelønnen i penge var som sagt lav, men der ydedes gerne nogle gaver. Den lave løn opvejedes dog ganske af den overvældende spisning. Der spistes overordentlig meget i *alle* samfundsklasser. Taxten for udrustning med *folkekost* regnedes for en mand pr. måned: $\frac{1}{3}$ tønne brød, 1 td. øl, 8 \mathcal{R} flæsk, 15 \mathcal{R} kød, 60 sild, 8 \mathcal{R} torsk, 4 \mathcal{R} klipfisk, 3 \mathcal{R} smør, 8 \mathcal{R} ost, 1 otting ærter, 1 otting gryn o. s. v. Der var om ugen 4 køddage og 3 fiskedage. Alle disse fødevarer opgjorte i nutidspriser vilde svare til 40 kr. pr. måned, hvilket er omtrent dobbelt så meget, som nu (1908) beregnes til kosthold.

En stor rytterhest på 10 kvartér (!) skulde have 12 \mathcal{R} havre i døgnet, men af byg kun 6 \mathcal{R} . Byg regnedes altså også som foder dobbelt så godt som havre; men da denne sidste kun dyrkedes på ugødet ovredrev, var den næppe meget kærnesat. Derhos 12 \mathcal{R} hø samt halm eller tang til strøelse. En almindelig lille byhest nøjedes med det halve.

De kongelige skatter udgjorde 2—4 rdl. for en helgård, men selvejere („jordegne“) betalte dobbelt mod fæstere. Også tyende betalte ret betydelig skat.

Studehandelen var ved midten af århundredet fremdeles det

vigtigste erhverv til export; der udførtes vekslede mellem 50 og 100,000 stykker.

Kornavlén i Danmark beregnedes 1662 til 600,000 tdr. Noget rug udførtes fra Jylland, byg fra Sælland, hvede fra småøerne.

Handelsflåden bestod af en mængde småskibe. Danmark ejede kun 60 skibe på over 75 læster.

Et brev med posten til Norge kostede 10 β (svarende til et par kroner nutidsværdi).

Disse noget spredte statistiske oplysninger om økonomiske forhold i midten af det 17. årh. er uddraget af Arent Berntsens mærkelige værk med benyttelse af enkelte andre kilder.

I forrige bind (1536—1657) er omhandlet den store historiske strid om, hvem der høstede den største fordel af revolutionen i 1536. Kronen havde taget førstegrøden; men inden periodens udgang viste det sig, at adelen i det lange løb vandt stærkt ind på kronen. I den langvarige strid om nedlæggelse af bøndergårde og om godsejernes adgang til at gøre fæstere til skattefri ugedagstjenere såvel til gamle som til ny hovedgårde, havde kronen måttet bøje sig. 1651 var adelen nået til at besidde 42% af alt jordegods; ligesom den havde vundet politisk magt. Kronen havde forblødt sig i de ulykkelige krige under Chr. IV. Denne udvikling har professor *Fridericia* særligt belyst i sin undersøgelse (1890) om landboforholdene i det 17. århundrede. Han forklarer også, at et tilbageslag måtte komme; men det tog en ganske skæv retning. Man har tidligere ment, at herremandsvælden blev knust ved statskoupet i 1660. Men dette er en grel misforståelse. Reaktionen rettedes udelukkende mod de gamle *Danske* adelsslægter, der tilsidesattes og forarmedes. I stedet kom en mængde borgerlige forretningsmænd og en sværm af Tydske familier, og landet vandt ikke ved byttet, heller ikke kronen. Fra 1651 til 1690 steg herregårdens part af Dansk jordegods fra 42% til 59%. Af resten havde kronen 24%, præster og forskellige stiftelser 17%, og i de 24% er endda medregnet selvejerne, som dog kun var få; på hele Sælland 139 og 1 på Møn. Man havde i fanatisk iver troet at ramme adelen hårdest ved at afskaffe dens ugedags-

tjeneres skattefrihed. Ja, man ramte de gode godsejere, for såvidt disse søgte at skåne deres undergivne; men de rå bondeplagere toge intet hensyn, tværtimod forøgedes nu hoveriet til de yderste grændser. Landet sank i den dybeste fattigdom; jordegods blev så at sige værdiløst; ved udgangen af århundredet kunde 1 td. hartkorn købes for 5 rdl., og øde gårde vilde ingen have. Også i det store nederlag kom Møn til at danne spidsen; øen blev det blodigste offer for det ny regerings-system.

Den Skånske krig 1675—79.

Der gik kun en halv menneskealder, inden krigen atter stod for døren. Skönt det formelt igen var en angrebskrig fra Dansk side, var der dog denne gang bedre mening i den. Dansk nationalitet og sprog levede endnu i Skåne, hvor den Danske hær modtoges som befriere. Derhos kunde man nu bygge på en klar forbundstraktat med både Brandenburg og Holland; formålet var generhvervelse af Skåne. Ikke destomindre søgte *Griffenfeldt* at undgå krigen; men den blev fremtvungen af kongen og hans Tydske generaler. Karakteristisk er, at krigens skæbne blev afgjort ved en styrkeprøve mellem de to konger i slaget ved Lund; men Karl XI var Christian V lige så overlegen, som Karl X havde været overfor Fredrik III.

Ligevægten blev dog nogenlunde opretholdt ved den Danske flåde under *Niels Juel*. Da de Danske således overvejende var herrer på søen, blev Møn dennegang ikke direkte berørt af krigen.

Imidlertid har vi herfra et øjenvidnes mærkelige beretning om tildragelserne på søen. Det er præsten *Mogens Olufsen* i Elmelunde (1672—1690), der i kirkebogen har skrevet en beretning om, hvad han tildels selv havde set — måske fra den høje kirkebakke — i de mindeværdige dage Juni—Juli 1676 og 77, nedskrevet den 26. Juli 1677 (Folio 120). At han har havt levende interesse for flåden og også nogen indsigt i sølivet, forklares af, at han 1657 havde været skibspræst.

Sin beretning har han kendelig samlet af, hvad han selv har set, og af de efter kampene fremkomne rapporter. Fremstillingen er i det væsentligste rigtig, men den har en ejen-

dommelig interesse derved, at den hidrører fra et tilfældigt nogenlunde sagkyndigt öjenvidne. Beretningen meddeles derfor, forsåvidt den har kunnet læses af afskriveren.

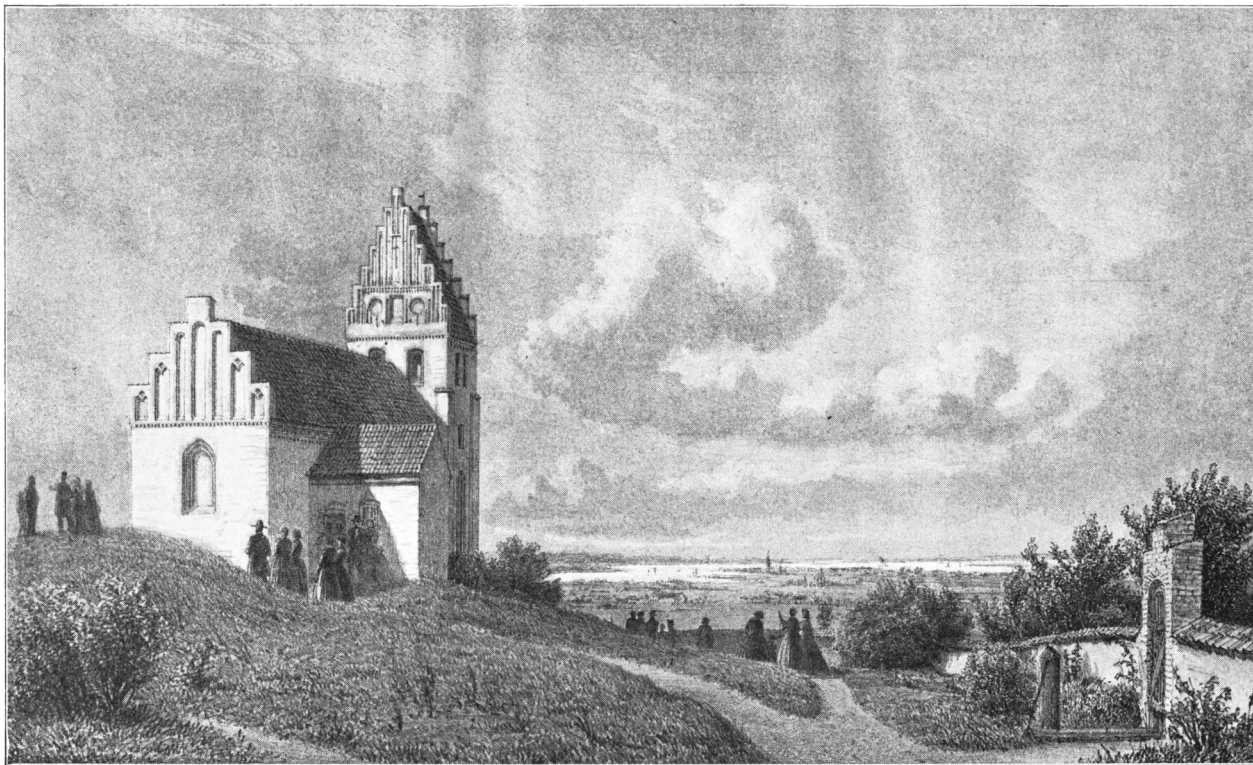
„Anno 1676 og 77 på hver første dag i 4 måneder haver Gud givet vor nådige herre og konge Christian 5. en lykkelig sejr og fremgang med sin skibsflåde, og er derfor værd at optegne i denne bog til en varende lovelse om Guds beskærmelse over dette land og rige midt i sådan en krigstid, som i andre lande da regerede.

Den 1. Maj (1676) indtog vores flåde Gulland fra de Svenske, og commanderede hr. Niels Juel i flåden som generaladmiral.

Den 1. Juni (1676) sloges begge flåderne, den Danske og den Svenske; og var da den Hollandske admiral Triumph (∴: *Tromp*) general både for den Danske og Hollandske flåde, som var kommen os til hjælp. I samme slag og fægtning, som begyndtes under de Svenske kyster om dagen kl. 11 og varede til aftenen, mistede de Svenske (foruden andre) to fornemme capitalskibe, nemlig den „store Crone“ og „Sværdet“. Crone, idet den første vending skete, vendte kølen i vejret, og i det samme sprang skibet i luften med folk og alt, så at af 1100 mand ingen blev reddet. Det andet skib, Sværdet kaldet, blev opbrændt af en Hollandsk brander, efter at det var så forskudt, at det havde givet sig i vore hænder, og samme brand skete uforvarende, og vidstes ikke af dem, som i branderen var ombord, at samme skib havde givet sig. Disse skibe var begge admiralskibe; på Sværdet var admiral Ugle. End strandløb nogle af den Svenske flåde på dens egne grunde og af dem selv forbrændt. Resten salverede sig udi skærene (skærgården), hvorhen hr. Niels Juel forfulgte dem.

Den 1. Juni (1677), Fredagen för pintsedag, træffede ikke langt fra Møn den Danske flåde, som bestod af nogle udkommanderede skibe, den Svenske flåde, som nogen tid tilforn var gangen fra Gottenburg ind i Østersøen igennem mare balticum (∴: Storebelt) til at conjungere sig med den store flåde, som skulde gå ud fra Stockholm til at grassere i søen. Den første træfning, som hørtes, var udi sydvest her fra højden*) (kunde være Elmelunde kirkebakke) — sø, og det var en Thorsdag aften kl. 9 indtil midnat, derefter ophørte det en halv times tid

*) Således har afskriveren læst ordet på dette sted.

Elmelunde kirkebakke.

eller mere. Men da den tid forløb, fyrede de påny igen, og da klokken var over halv syv, blev man vår langt ude i søen nogle få sejlere, som gik i øster med en sydost vind og blev på det sidste jo nærmere jo klarere (?); så at af alting kunde ses, at den ene flåde flyede for den anden, og i flugten fægtede nogle af dem på begge sider skarpt. Endelig var de Møn så digte (tæt), at høres kunde hvert skud, der blev givet, og kom de landet så nær i øster, at lettelig kunde høres, at den Danske flåde havde fået overhånd. Thi under klinten blev set et stykke-skud fra Brøndehøj skandse, at 2 af de Svenske skibe blev erobret.

Og så vidt siden af relationer erfarede, havde admiral Niels Juel, som commanderede den Danske flåde, bemægtiget sig to skibe, et på 50 stykker, item viceadmiral Christian Bjelke et på 70 stykker og nogle af kapitainerne 2 skibe à 40 stykker. Vores admiral hr. Niels Juel var på det skib „Christian 5.“; den Svenske admiral var på det skib „Admirante“, hvilket han måtte kvittere, og frelste sig på det Svenske skib „Rosen“.*)

Foran i kirkebogen (s. 3) er først skreven nogle optegnelser om samme søslag 1. Juni, som afviger noget fra foranstående, men er overstregne og tildels udrevne, så de er vanskelige at tyde. På det sted, hvor vi ovenfor læste „højden“, synes her at stå „denne træfning sydvest for „heyden Søe“; denne læsning kan betyde Hidden see, en ø ved Rygen (det gamle „Hedins ø“), skönt retningen måtte være vest og ikke sydvest, da skibene måtte passere nord om Darserort; men den forskel kunde naturligvis ikke ses fra Møn. Isåfald har der sikkert også stået „heyden Søe“ det andet sted, hvilket dog ikke udelukker, at præsten har stået på kirkebakken og iagttaget kampen om aftenen. At han har brugt både sine øjne og ører, fremgår af de følgende afbrudte ord: derefter så vi flåderne her af landet — sønder — søen, og var da den Danske flåde i jagt efter den

*) Præsten synes at have set slagets begyndelse om aftenen, måske fra kirkebakken; formodentlig er han i nattens løb ilet ud til klinten, hvorfra flere næste morgen har set afslutningen. Beretningen er rigtig nok, kun blev den Svenske admiral, Erik Sjøblad, taget tilfange. „Han spiste samme dag ved mit bord“, siger Niels Juel. Men denne havde håbet at tage hele flåden, 11 skibe, og bebrejdede flere skibschefer, at de ikke havde understøttet ham nok. Ved krigsrett blev 3 Danske og 2 Hollandske kapitainer dømt. Den Danske flåde bestod af 13 skibe, men de fleste kom bagefter.

Svenske — — og fægtede de tappert på begge sider, dog ikke alle, thi en del gik og i sydøster“. Det er formodentlig denne skarptsynede iagttagelse, der har ledet præsten til at kassere sin første optegnelse, fordi han ikke vilde udtale nogen sigtelse imod de forsømmelige Danske skibe. Den brave præst kunde dog godt have ladet sin første optegnelse stå, thi den stemmede, som vi ved, med virkeligheden. Om kampens slutning næste morgen^{*)} siges der, at „de Danske trængte så vidt de Svenske, at de retirerede sig op under Møn ved Brøndeshøje, hvor de to af fornævnte skibe af vores blev bestigede i mange menneskers påsyn af B—nes — (formodentlig: Busenes bakker).

Siden er tilføjet efter rapporten, at „admiral Juel var på Christ. 5. og — (kæmpede?) på en tid med 3 Svenske skibe og uden succurs (hjælp) drev — — “^{**})

*) At forfølgelsen varede hele natten, har sin forklaring i, at det var blikstille, så skibene måtte buxeres af rofartøjer. Først om morgenen kom der vind af sydost.

***) Glæden over Niels Juel, „vores admiral“, lyser gennem disse optegnelser. Han fremhæves endog på Christian IV's bekostning, thi denne konge drev vel de Svenske til søs, men erobrede ingen skibe, som det dennegang skete.

Slaget i Køgebugt.

Herom fortsætter optegnelsen således:

„29. Juni næsteften blev den Svenske flåde, som var fra Stockholm, set herunder Møn, 50 sejlere stærk, og lagde sig herunder landet for anker, hvorover landet blev rejst i gevær, og blev liggendes for landet natten over indtil op på dagen den 30. Juni. Samme dag, som vinden blæste af sydvest, drog de anker og lagde sig bedre op i øster og så nær under landet, at man vidste ej andet, end de vilde gøre landgang. Thi om eftermiddagen kom en stor båd til landet og derudi en trompeter, som blæste i trompeten, og for i båden var set et hvidt klæde på en stage; og med storbåden fulgte en jagt på nogle stykker. Men som han kom digt til landet, blev skudt af landet imod ham med en lang bøsse, hvorover han vendte tilbage igen og sagde, at efterdi de ikke vilde annamme hannem med det gode, vilde han med første komme igen dem til liden fromme. Imidlertid lå den Danske flåde ved Stevns og lod sig se med nogle skibe. De søgte den Svenske flåde, der det var over midaften, og kom så hinanden i syne om aftenen. Gik så begge flåderne under de små sejl natten igennem i den mening, at de vilde have luven (nærmest vinden). De Svenske havde den, men de Danske gik efter at få luven og mislingede (lykkedes ikke) den. Der over gik den Danske flåde endelig løs på den Svenske om morgenen derefter.“

Denne beretning om den Svenske flådes færd under Møn den 29. og 30. Juni haves næppe af nogen anden kilde. Men den passer godt ind i begivenhederne, som de fremstilles f. ex.

hos Tuxen: Den Danske og Norske sømagt S. 358—9. Den store Svenske flåde under *Evert Horn* passerede Bornholm den 28.—29.; den 29. kom den i sigte for østenvind, men gik mere sydlig og ankrede under Møn, sandsynligvis i Hjlemsbugten, som det ses af præstens beretning. Da vinden natten mellem den 29. og 30. Juni sprang om til sydvest, lettede flåden og gik bedre op i øster, hvor den atter ankrede i læ af Møn, sandsynligvis ved det nordøstlige hjørne, hvor der ved Pumlerende er gunstig lejlighed for en landgang. Flåden havde virkelig 3000 mand landgangstropper ombord, bestemte for Møn og Sælland. Men Møns landeværn var trådt „i gevær“ og afviste landgangsforsoget. Snart fik Svenskerne andet at tænke på. Sikkerlig har Mønboerne været på færde hele den lange sommernat og sammen med præsten iagttaget, hvorledes de to mægtige flåder krydsede frem og tilbage i Præstø bugt for at søge at tage luven fra hinanden. Spændingen har været stor, og man kan læse bekymringen i det ord, at det mislykkedes for Niels Juel at vinde luven. Men da oprandt den 1. Juli, den Danske flådes største hædersdag. Fra Møns højder har man kunnet se først, at den Svenske flåde splittedes ad, og dernæst, at den største del flygtede østerpå.

Forøvrigt har præsten også givet en udførlig beretning om selve slaget, men den er hentet af rapporterne og indeholder intet nyt. Kun begyndelsen er hans egen og lyder således:

„Det skete den 1. Juli, som var 3die Søndag efter trinitatis, ved kl. 4 morgen tidligt, uanset vore skibe over den lange og ofte vending natten tilforn for luven at få, dog forgæves, var en del kommen langt fra hverandre, og det fordi vinden og strømmen sinkede dem, dog frygtede sig ikke hr. admiral Juel at gå på fjenden, til de andre kom.“

Disse andre kan være de skibe, som var kommen for langt i læ; men der kan også være tænkt på Hollænderne, der ventedes hver dag, eller på de 8 Svenske skibe, der efter præstens beretning „lå i sk(ærgården?) og forfærdigtes til at conjungere sig med de udgangne 36“.

Beretningen slutter med, at der efter forordning fra kongen og biskop Bagger blev holdt takkegudstjeneste for sejren også i Elmelunde kirke den 15. Juli, og han tilføjer: „Det er billigt, at sådan Guds beskærmelse og almægtige regering optegnes til en hukommelse i sådanne bøger, som bør at gemmes og for-

vares, og har jeg derfor i denne bog opsat den ganske aktion, som den sandfærdigen er befunden.

Skrevet den 26. Juli 1677.

Mogens Olufsen.“

Forøvrigt synes der på den tid at have været en stor iver for historiske optegnelser både hos præst og degn (se nedenfor) i Elmelunde. Kirkebogen indeholder kort efter en længere betretning om — Tyrkekrigen 1686.

—

Degnen i Elmelunde Jens Jörgensen Fog.

I fortsættelse af præsten Mogens Olufsens optegnelser følger her degnens. Vel er disse meget vidtløftigere; men med nogen sympathy for de gamle lærde degne kan de her aftrykte dagbøger læses med interesse. Ikke alene giver de et karakteristisk billede af en af disse gamle degne, der i det 17de århundrede vistnok har havt vel så meget at sige hos menigmand som samtidens præster; men de indeholder tillige en mængde lokalhistoriske oplysninger, som fortjener at opbevares. (Manden er forøvrigt på en måde knyttet til den bekendte Mønske lægeslægt *Mackeprang*, idet Fogs datter *Annike* († 1746) var gift med Mackeprangernes Lollandske stamfader, *Jörgen M.*, barber i Rødby; dog i dennes andet barnløse ægteskab.)

Jens Jörgensen Fog var degn i Elmelunde i 38 år fra 1667 til 1705; boede først i Hjertebjerg, men byggede sig siden et hus ret nord for Elmelunde kirke, vistnok på tomten efter borggården, der blev nedrevet 1697. Han har i denne lange årække siddet i den endnu uforandrede degnestol ved opgangen til prædikestolen, lige overfor herskabsstolen i nordsiden. Blandt de kirkelige bøger, der skulde være lænkede fast til degnestolen, var også et „*gradual*“, udgivet af Niels Jespersen, superintendent i Fyns stift, København 1573, og påtegnet

Jens
Jörgensen
Fog.

Det er en stor kvartbog indeholdende melodier og delvis text til psalmebogen.

Den opbevares nu i det kongelige bibliotek.

Under datidens lange prædikener har degnen formodentlig fundet på at fordrive tiden med at gøre daglige optegnelser i marginen af gradualet, og han har endog illustreret bogen med tegninger, der øjensynligt skal være portraiter af personer, der har været i kirke, særligt i herskabsstolen. Han har haft en viss færdighed i at tegne. Nogle af disse tegninger er gengivet her. Både skrift og billeder har dog lidt en del beskadigelse derved, at bogen senere er bleven indbundet påny, og derved er marginen således beskåret, at enden af linierne er tabt; det manglende er her vist med — eller med en skarp parentes, hvor man kan slutte sig til de bortskårne eller ulæselige ord. En streg gennem nogle af tegningerne viser det samme for disses vedkommende.

Optegnelserne i gradualet har givet Fog lyst til at skrive en mere sammenhængende årbog, der er heftet ind bag i gradualet og gengives her tilsidst.

Det, der er skrevet i marginen, er indført tilfældig uden orden. Ved gengivelsen her er disse optegnelser ordnede i chronologisk rækkefølge såvidt muligt efter dateringerne, men med udelukkelse af sådanne stykker, der er gentagne i årbogen. Tegningernes plads er også tilfældig, men de er her indsat i teksten på de steder, hvor de personer nævnes, som de kan formodes at forestille.

Retskrivningen er kun undtagelsesvis bevaret.

Formodningen om, at billederne skal forestille bestemte personer, støtter sig til, at der er gjort flere forsøg på at tegne samme ansigt.

Optegnelser i gradualet.

Anno 1647 er min formand, *Henrik Madsen* (Wolf) på denne dag indsat at være sognedegn til denne menighed; af-takkede 1667 dom. trinitatis (Trinitatis Søndag), blev organist i Stege 1670, i Herren hensov 1678. Gud give ham en glædelig opstandelse.

J. J. F.

— Søndag prædikede Hr. *Hans* udi Keldby heri kirken. (Det er den ovenfor nævnte Hans Nielsen Stege.)

[Præsten S. Olufsen] indsat 24. Maj 1663.

— 13. Juni prædikede Peder Gregersen (formodentlig en ung mand, kaldes ikke „hr.“, og der kendes hellerikke nogen præst af dette navn på Møn).

[1667] — blev jeg indsat af hæderlige og vellærde mand hr. *Søffren Ollefsøn* (Brønderslev) at være degn her til sognet efter bispens confirmatz 1667. Jens Jörgensen Fog.

(Derefter følger begyndelsen af kaldsbrevet på Latin, udstedt af „erkebiskop Svanning“ — skal være *Svane* — og provst *Johannes Viborg*.)

Den 29. September 1667 fik jeg 14 rdl. til offers. (Mikkels-offeret var denengang meget stort, sagtens for at hjælpe den ny ansatte.)

[166]8 3. Maj (utydeligt skrevet af en Rasmus Christoffersen) hoc die in hoc loco (på denne dag og dette sted — han begynder på Latin, men opgiver det). Denne Søndag, som indfaldt den 3. Maj, sang jeg her udi Hjerte[bjerg] på degnens vegne, Jens Jörgensen Fog. [Denne] dag var han on[dskyldt] og kunde ikke selv synge; [denne] dag blev han viet med

ærlig, dydig og gudfrygtig pige [*Margre]te Madsdotter*. Gud give — —

[1672 1. Febr. døde] vor kære sognepræst, hæderlige og vel-lærde mand hr. Söfren Olufsön (Brønderslev), der han som en tro arbejder i Herrens vingård trolig og flittig havde forestået denne menighed i 9 år — Gud give ham en glædelig opstandelse.

Jens Jörgensen Fog.

Magister *Frederik Knop* [Viborgs vicarius] holdt ligprædikenen.

1672 den 3. Marts [kom] vor kære sognepræst, hr. *Mogens Olufsen*, her til denne menighed [indsat af den höj]lærde magister Hans Jensen [Viborg, provst] for Møn.

(Det er Mogens Olufsen, som har skrevet i kirkebogen om søslagene ved Møn. Hosstående billede skal måske forestille ham eller formanden.)

1675. Jörgen Prip sang i kirken.

— — Excellens hr. *baron Gylden[crone]* — [Gud give] hannem i samme sin bestilning nåde, lykke og velsignelse i Christo Jesu, Amen.

(Baron Vilhelm Gyldenkrone, Marselis' sön, overtog Møn ca. 1675. Han døde 1683. (Se ovenfor S. 139.) (Hosstående billeder skal måske forestille Marselis og baron Gyldenkrone. Sammenlign portraiter ovenfor S. 139). De er dog næppe samtidige.

Mogens Olufsen?
Præst.

Gabriel Marselis?
ca. 60 år.

Baron Vilhelm Gyldenkrone?
død 40 år gammel.

Anno 1678 den 8. Januari på Erhardi dag blev vor Danske armade på lante Rygen under generalmajor Rumor totaliter slagen og fangen af de Svenske under graf Kønigsmarck.

Anno 1679 den 6. efter — — visiterede provsten Da — — — og höjlærde magister [*Frederik*] *Knoph* i Elmelunde kirke.

(Paludan I 482 lader *Frederik Knoph* være broder til domprovst *Daniel K.* i Roskilde og giver begge brødre en alder af over 100 år! Domprovsten døde 1625 og *Frederik* fødtes 1633. Hvem den nævnte provst *Da* — har været, vides ikke. *Knophs* eftermand i Stege hed *Hans Daniel Gemzøe*, der kom fra Skåne; måske har det været dennes fader, der under et besøg har fungeret for provst *Viborg*.)

1680 — — gudfrygtig matrone *Mette Hansdatter* (*Viborgs* datter), höjlærde mag. *Frederik Knophs* dydigste hustru blev hæderlig nedsat i Stege kirke — —

23. Sept. 81 blev han med kongelig tilladelse copuleret med *Lapsia* (mon et øgenavn istedetfor *Sophia*?) *Funch* —

(Kgl. tilladelse måtte erhverves, fordi der næppe var gået et år efter den første kones død; eller har der været andet ivejen, som det antydes nedenfor under 7. Jan. 1687?)

Anno 1680 den 19. Dec. en Fredag aften lod sig tilsyne den allerforskrækkeligste *comet* i sydvest, hvis lige fra verdens begyndelse aldrig har været set, som af mathematicis beskrives.

Dens svants var så lang, at den syntes for mine øjne (altså på jordfladen) over 1000 alen; men da som himmelens og stjernernes løb er bekendt, beskrives den at være af en anden storhed og længde; på nogle steder er den set 27 grader lang, på andre steder 70 grader, sommesteder 80 grader, ja 90 grader, hvilket er forskrækkeligt at høre eller læse. Men den første aften den af mig blev set, blev den efter en kort tid af skyer bedækket, at den ej mere samme aften blev set. Men anden aften blev den atter set ved klart vejrlygt den ganske nat. Da den om morgenen ved 6 slet stod i nordost og lå schertz (skrås) hen ad himmelen, vendende sin lange svants ad sydvest, som den, der den om aftenen opgik, vendte den udi nordost. De tvende første aftener var svantzen af sin farve som en bleg røg eller tåge, og da havde stjernen en nidrig gang, men siden tog den aften efter aften jo højere og højere gang med kortere og kortere svantz, hvis skikkelse da var som et ris, indtil den den 6. Febr. om aftenen i vest-nordvest som en finger lang höjt på himmelen lod sig se, og siden er den ej mere set. Men der jeg så den første gang, stod der lige under den en anden stor klar stjerne, som derefter i nogle uger havde

gang bag efter den. Men om det var en naturlig stjerne eller ikke, må de vide, som derom haver forstand.

Hvad dens udtydning skal være, er den allerhøjeste Gud bekendt. Så vidt kan man slutte, efterdi den var den største comet, som har været, den stod i en usædvanlig tid på himmelen, den havde en overnaturlig hastig gang, så vil den og forkynde os en overmåde stor straf, enten det skal ske ved en af de plager, som Daniel blev befalet at udvælge sig en, eller ved verdens ødelæggelse, vil tiden vise. Gud lad os ved samme stjernes beskuelse påminde os vore synders afsigelse, hvortil forlen os Din Helliggands nåde for Jesu Christi skyld. (Senere tilføjet) — Dens udtydning — af den Tyrkiske krig udi — —

Abraham Jakobsen.

Judithe Mogensdatter.

og hvis straf, som i den krig ikke er fuldkommen, det fuldkommes i denne Franske krig, som 1688 er begyndt og med mord og brand fuldbringes. Gud trøste de bedrøvede, som skal tage imod sådan tyranni og —

(Degnen har været en god iagttager. Denne komét er vel kendt i astronomiens årbøger; den er en af de største, der har været set. Det er ikke Halleys komét, der viste sig 1682 og siden med mellemtid af 75—77 år (1759, 1835, 1910), men er langt fra så glimrende som den af 1680. Denne har ikke siden vist sig mere; har måske en omløbstid af 8800 år. Hastighed om solen af 63 mile i sekundet — halen var 30 mill. mile lang.)

1681 6. Marts — — vinter med frost og sne — — et middelmådigt kornår —

1681 — — blev — [i] hr. Mogens Olufsens hus copuleret og sammenviet det højfornemme og — brudepar *Abraham Jakobsen* og hans dydige kærreste *Judith Mo[gensdotter]* (præstens datter). Texten, som i samme copulation blev af mag. Frederik

Knoph — [brugt] og forklaret, findes beskrevet i Ordsprogenes bog 5. kap. 18—19*).

1681 1. Maj på den — Søndag blev Lavrids Hansens Christine døbt. Forvalterens kærreste, Judith Mogensdotter, bar barnet, og var det det første barn, hun bar, efterat hun i ægteskab var kommen. (Omstående billeder forestiller måske forvalteren Abraham Jakobsen og hans hustru (kærreste) Judith Mogensdatter. Om forvalteren se ovenfor S. 159.)

1682 27. Sept. om morgenen klokken var mellem 3 og 4 [hensov] i Herren den hæderlig höjlærde — Guds oplyste mand, mag. [Hans] *Jensen Viborg*, sognepræst i Stege, provst over Møn. En berømt [mand for] sin lærdom og forstand, vel kendt

∴: Janus Georgii Fogius, Diaconus istius loci.
(Dansk: Jens Jörgensen Fog, dette steds degn.)

både inden og uden landet og [for sin] fromhed vel afholden mand. Gud give ham en glædelig opstandelse!

Jens Fog m. p.

(med egen hånd).

Anno 1683 blev *Valdemars lovbog*, alle recesser og love her i dette rige ophævede, og igen *Christiani Quinti lov* indført. Hvilken lov er en kristelig lov og for hver mand tålig og lidelig. Gud give, at rettens betjente nu vilde handle redelig, som loven tilsteder.

Anno 1684 blev alt mål og vægt forandret i Danmark, så at Åbouskæppe skulde gælde over alt riget.

1684 — — — og da er Abraham Jakobsen bleven hans majestæts forvalter på landet.

*) Magister Knoph har valgt en brændende text, der lyder: Din kilde vorde velsignet og glæd Dig med Din ungdoms brud. Hun er den kærlige hind, den yndige stenged; hendes ømhed kvægne Dig i allen stund; i hendes kærlighed beruse Du Dig altid.

Præst og degn til Elmelunde sogn haver altid bekommet et reputerligt offer af Elmelundegårds proprietario på hver [höjtid] efter husbondens egen gode betænkende, enten han residerte på gården eller ej. Denne gode betænkende haver den højædle og velbårne herre hr. baron Gyldenchrone ejheller aflagt, men hver — — — det aldrig omstødes eller kom[me i for]fald. Men efter den højædle [barons død 1683] blev landet igen kongelig majestæt udlagt 1684, blev både præstens og

Christian d. 4.

Frederik d. 3.

Formodentlig efter titelbilleder i kirkebøger.

degnens [offer] slet forgæt, undtagen hvis (o: hvad) [for]valteren og hans kærreste og — — af egen liberalitet os fat[tige] — — vil meddele. Den gode mand A[braham] Ja[kobsen], som nu haver landet udi h[ævd], haver ikke forgæt os herudi — — [Gud give] ham aldrig fattes noget af alt det, som kan vorde gode. Det haver jeg underskrevet af mit inderste hjerte.

Jens Jörgensen Fog m. p.

1685 den 20. Maj om morgenen i dagningen er udi Herren hensovet høj- og velbårne*) og velfornemme mand hr. Abraham Jakobsen. hans majestæts forvalter over Møns land. Gud give hannem en glædelig og ærefuld opstandelse. Gud trøste og opholde hans efterladte enke og vær hendes og faderløse børns fader — —

*) Embedsringen opvejer nu borgerlig fødsel.

Formentlig en bonde.

Hans lig blev hæderlig nedsat i Elmelunde kirke mellem nogle stole vest for chordøren.

Anno 1685 den 28. Maj ankom til Møn den kongelig livgarde til hest og blev der indkvarteret.

— — — kirkeordinans udgivet, at gejstligheden overalt —

1686 — — kom kong Christian d. 5. her igennem landet ad København, kom til skibs fra Holstein, og hvor han sit folk haver mønstret. Anno 1686 den

30. Maj var vor allernådigste arveherre og konning her i kirke og den besigtiget. Herren velsigne hannem og lyksaliggøre hans reg[imente].

Jens J.

[1686?] 18. Juli var hans ærværdighed provsten, magister [Frederik Knoph] i denne kirke og overhørte ungdommen, med hvilken han var vel tilfreds, og det var hans sidste visitats på [landet].

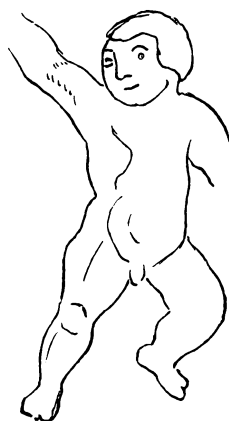
1687 7. Januar hensov vor kære provst mag. Frederik Knoph, en mand, som for sin ærlighed, oprigtighed og trofasthed må højlig beklages (!). Thi jeg underskrevne vil bona fide (i god tro) give hannem det [vidnesbyrd], at han vilde intet menneske ilde eller noget ondt. Gud give — —

(Provsten synes at have havt et mindre godt rygte; mon det er forholdet til „Lapsia“?)

Anno 1689 er fyrsten af Holstein kommen til sit regimente igen, hvorfor han for sin [for]trædeligheds skyld 1675 af hans maj. Christian d. 5. blev fordreven.

1689 den 8. Okt. blev indsat hæderlig og meget vellærde mand, hr. *Jakob Jakobsen Baden* til at være Guds ords medtjenere til denne menighed og efter hæderlig og vellærde mand hr. *Mogens Olufsens* dødelige afgang at være præst — — Gud give — —

[16]90 den 1. Juni — — da sov i

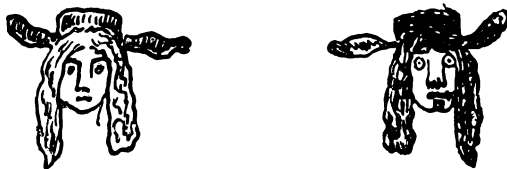
Rimeligvis tegnet efter en figur i kirken, engel eller djævel?

Herren den ærværdig, hæderlig — og Guds opljuste tro mand, hr. Olufsen, sognepræst her til Elmelunde sogn, der som en tro mand og et klart ljus både [i — og] levned haver skinnet for sin menighed i 18 år og 13 uger. Gud give ham en glædelig opstandelse.

(Af en tilføjelse i årbogen ses, at præst og degn — som så ofte — har været uvenner.)

Den 6. Aug. 1690 blev den ærværdige, hæderlige mand, hr. Jakob Baden [med sin] dydædle kærreste Judithe Mogensdatter, salig Abraham Jakobsens efter[leverske] trolovet.

Anno 1690 [Januar] blev en ny psalmebog forordnet at bruges i kirker — — i riget og de gamle ophævet. Den samme blev for sær årsager afskaffet [og kom] ikke udi brug.

Måske damer fra slottet.

(Den yderst loyale degn har aldrig dristet sig til at kritisere nogen regeringshandling, og dog ligger der i udtrykket „sær årsager“ vistnok en misbilligelse. Det er *Kingo*s store psalmeværk, det drejer sig om. I 7 år havde *Kingo* arbejdet derpå, og da første del var færdig, fik han enerett til udgivelsen; hver kirke skulde anskaffe bogen for 6 R (1 rdl. specie). Da dette vilde blive en glimrende forretning for *Kingo*, vakte det misundelse ved hoffet. Kongens yndling, den vittige Frederik Gersdorf, bad da, om der måtte blive tilstået 3 privilegier på lignende vilkår: et til ham selv på en ny katekismus, et til grev Reventlov (den senere kansler) på en abc og et til kongens halvbroder Gyldenløve på en Davids psalter. Så vilde de alle tre kunne få betalt sin gæld! Snærtten ramte. Privilegiet til *Kingo* var udstedt i Januar; i Februar blev det taget tilbage! Således virkede de kongelige luner. Ti år efter udkom den såkaldte *Kingo*s psalmebog, samlet af en kommission. Ikke at undres over, at den gamle degn i Elmelunde fandt disse årsager „sære“.)

Anno 1691 blev kong Jakobs krigsfolk af *Irland* udslagen, og beholdt kong Vilhelm efter en blodig krig en lykkelig [sejr] og blev konge over de tre kongeriger, England, Scotland og Irland. Hans maj. kongen af [Danmark] secunderet hannem med 9000 (skal være 7000) mand under den tapfre og mandhaft[ige] helt, hertugen af Wittenbergs (skal være Wyrtemberg) kommando, hvilken armade indlag[de sig] udødelig berømmelse.

1694 11. Februar udgik vor elskelig hr. biskop doctor Henrik Borne[manns] forklaring over de 5 parter i catechismus.

Desuden indeholder optegnelserne adskilligt, der har hensyn til kirketjenesten, epistler, prædiketexte, og psalmevers, undertiden skrevet på Latin. Hver Søndag anføres de psalmer, der blev sungne: Efter epistlen, efter troen, pro exitu (för udgangen).

Ligeledes findes meddelelser om höjtidsoffer, der ses at være steget fra 6 rdl. i 1673 til 12 rdl. i 1684, dengang et stort beløb.

Hvis der kan hentes noget vink med hensyn til mandens åndsretning ud af de opskrevne psalmevers, kan det bemærkes, at det første skrevne i bogen er den meget gamle psalme: „Fryd Dig Du Christi brud“, og derefter er den Lutherske tropsalme afskrevet i en gammel oversættelse, måske Claus Tøndebinders, sålydende:

Vi tro allesammen på én Gud,
 himlens skaber og jordens.
 Guds sön sin faders vilje gjorde,
 på det, vi hans börn skulde vorde.
 Han vil os forsé vor næring,
 liv og sjæl i hans bevaring.
 Altid han vil os bevare,
 intet ondt skal os vederfare.
 Han sørger for os dag og nat,
 thi han haver alting i sin magt.

2.

Vi tro og alle på Jesum Christ,
 som er guds sön og vor herre,
 som af den Helligånd undfangen var
 af ungdommelig kraft og ære,
 af Marie, den rene jomfru,

et sandt helligt menneske er vorden,
 pint under Pontio Pilato,
 korsfæstet, død og jordet,
 til helvede fór,
 på tredie dag af døde opstod.

3.

Vi tro og på den Helligånd,
 lig med Fader og med Sønnen,
 som alle bedrøvedes husvaler er
 med dyrebare gaver og nåder skønne.
 Al ganske Christenhed på jorden
 et samfund gjorde ved sine orde,
 med hannem vore synder tilgivne vorde.
 Vi mennesker skulle alle opstande
 efter dette elende;
 et nyt levned er os bered
 i evighed og til evig tid.

Efterat den gamle degn havde optegnet ovenstående i sin gradual, har han i sit sidste leveår 1705 (død 11. Maj) fået lyst til at forfatte en samlet årbog for sin embedstid 1667—1705, og denne årbog er så blevet indheftet i gradualen. Nogle af notitserne i denne er omskrevne, men det meste er nyt og har så megen lokalhistorisk interesse, at det fortjener at opbevares. Kostelig er især den måde, hvorpå han blander verdenshistoriske begivenheder ind mellem sine daglige oplevelser. Helt igennem ses det, at hvad han end har tænkt i sit stille sind, så har han været et ydmygt og troligt redskab for det ny regeringssystem's embedsværk, hvormeget end alle samfundsklasser led derunder.

Jens Jörgensen Fogs årbog 1667—1705

senere fortsat til 1724.

Opskrift på hvis som er sket — særdelis på Møn — siden dnc¹⁾ Trinitatis 1667, da jeg uværdig blev af højædle doctor Svane²⁾ konfirmeret til at være sognedegn her til Elmelunde sogn, efter min kære faders og provstis mag. Hans Viburgs gode recommendation og udstandne examen. Og var da samme tid her i sognet præst ærværdig, hæderlig og vellærde mand hr. Söfren Olufsön Brøndesløv, som tilforn havde været præst under hr. general Axel Urups regimente i den Skånske fejde, som begyndtes 1657.

Samme år blev den stormægtige herre prinds Christian den femte copuleret med højbårne prindsesse Charlotte Amalie på Nykøbing slot i Falster af föromrörte doctor, Hans Svane, erkebiskop i Danemark. På den tid var dette sogn i en meget slet stand og meget øde og ubebyggt for de Svenskes hårde medfart, som havde deres feltlejr ved Elmelundgård her i sognet.

Udi Østermark, som er 12 bønder, var de 11 besat³⁾ af:

Anders Rasmussen, som døde 1689 den 1. Febr. i sit alders 92 år,
Niels Andersen, som døde 14. Febr. 1697 i sit alders 72 år,
Hans Olufsön, som døde 12. Marts 1698 i sit alders 73 år,
Jens Eysön, som døde 8. Jan. 1671 i sit alders 77 år.
Niels Jensön, levede 1705⁴⁾,
Rasmus Nielsön, som døde den 2. April 1681 i sit alders 49 år,
Niels Nielsön, som døde den 12. Sept. 1703 i sit alders 72 år,
Laurids Hansön, som døde den 3. Jan. 1700 i sit alders 71 år,
Anders Nielsön, som døde den 16. Febr. 1690 i sit alders 47 år,
Jens Madsön, som døde den 4. Marts 1701 i sit alders 71 år,
Knud Rasmussön, som døde den 22. Nov. 1703 i sit alders 95 år⁵⁾.

Udi Torpe, som er 4 gårder, var 3 besat, hvor da boede:

Hans Rasmussön, som døde 30. Juni 1688 i sit alders 75 år,
Hans Naufr levde 1705, men var fra gården,
Anders Madsön, som døde 6. Maj 1673 i sit alders 74 år,

Udi Ofre, som er 2 gårder, var den ene beboet af Niels Rå⁶⁾, som døde 26. Febr. 1683 i sit alders 81 år.

Udi Råbylille, som da var regnet for 17 gårder, var 5⁷⁾ besat af: Mads Kuld, som døde den 28. Febr. 1681 i sit alders 64 år, Peder Hemmingsen levde 1705, Peder Rasmussen, som døde den 14. Sept. 1700 i sit alders 71 år, Rasmus Hansen, som levde 1705.

Hjerteberg, som er 10 gårder, var alle øde⁸⁾, og boede på den tid ingen uden præsten. Degnens bolig var tilforn 1666 afbrændt i Henrik Madsøns tid, med it af hans børn og al middel og formue. Der jeg Jens Jörgensøn kom til sognet, måtte jeg selv opbygge den degnebolig i Hjerteberg på egen bekostning, endog jeg efter ordinantsen søgte amtmanden Jörgen Reedtz⁹⁾ om hjælp, som blev mig afslagen for bøndernes armods skyld.

På samme tid var ridefoged her på Møn Jens Povelsøn Colding¹⁰⁾, en meget brav og redelig mand, der var hver ærlig mands ven, han afskedede 1668 den 1. Maj og drog til Jylland. Udi hans bestilning kom Christen Baltersøn, som og var landsdommer her på landet. 1670 9 Febr. hensov i Herren kong Friderich den tredie, Danmarkis første arvekonge. Udi den salig herres sted kom sønnen Christian den femte til regeringen, Danmarkis og Norgis fryd og glæde.

Appendix

(med Jens Jörgensøns håndskrift på et senere blad).

Anno 1671 den 11. Oktober er vor allernådigste arve herre og konge, kong Friderich den fjerde fød i København, på hvilken tid var sådant it værligt her på Møn, som det skulde have blevet den allersidste nat. Her var en overnaturlige torden, ej som en buldrende torden, men som skud af hele carthover. Ilden i luften var så forfærdelig som alting stod i lue, og det af alle 4 hjørner. Regnen, som kom för og fulgte tordenen, var beblandet med hagel, var ej som en naturlig regn, men som en wolchen-brud¹¹⁾. Stormen, som kom for tordenen, var overmåde stærk, så at mangfoldige træer i Møns skove blev nedkast. Hvad derpå vil følge, vil tiden lære — —. Gud give Hans May. al nåde, lykke og velsignelse til at føre et gudfrygtigt liv og levnet, velsigne hannem, O Gud af det høje, med gudfrygtige og forstandige rådgivere, og mandhaftige krigs-erfarne soldater, der således kan tordne, storme og blize i vore fienders lande, at det Danske rige under den fromme herris regering måtte nå sin fordums renomje . . . Udi Hans May.s unge år, var den gode herres informantor

(her standser håndskriften, med en andens hånd er tilföjet) geheimeråd Wibe¹²⁾.

(I bogen er ofte skreven Latin, navnlig indført Latinske psalmer.)

1672 den 1. Febr. hensov i Herren den hæderlige og vellærde mand hrr. Söfren Olufsøn Brøndesløv; hannem succedererede elskværdig, hæderlig og vellærde mand, hr. Mogens Olufsøn¹³⁾.

1673 den 10. Maj hensov i Herren elskværdig, hæderlig og vellærde mand hr. Hans Nielsön Stege, sognepræst i Kioldby sogn, en Guds mand i liv og levned. Hannem succederede elskværdig, hæderlig og vellærde mand hr. Niels Rasmussön Teglgardt, som för var rector i Stege skole.

Samme år¹⁴) begyndte kong Lodvig den 14. krigen med Holland, ved hvilken krig ganske Evropa er kommen in armis, og varer endnu 1705.

1674 blev den Svenske magt nedlagt ved Fehrbellin i de Brandenborgers lande den 18. Juli¹⁴).

Samme år den 4. Oktober rejsde jeg til Lund i Skåne, min velærværdige kære provstis mag. Hans Viburgs¹⁶) ærende at forrette, hvor jeg i Malmø af commandanten hr. generallieutenant Fabian von Fertzen stricte blev examineret.

Samme efterhøst gik vor Danske armade til Holsten at have et vågen øje på fyrsten Christian Albert, som på den tid praktiserede at ville med de Svenskes hjælp tvinge Danmark. 1675 den 20. Maj¹⁷) indtog de Danske Gulland.

Samme år¹⁸) indtog de Damgart, Anclam, Tribses etc. og mod julen Wismar med stormende hånd. 1676¹⁹) gjorde de Danske søslag under Øland, hvor den Svenske flåde blev afslagen.

Strax derefter gjorde de Danske landgang på Skåne 1) ved Ysted for at gøre de Svenske en blind alarm, 2) ved Råliung, hvor den ganske Danske magt uden modstand landede og strax derpå indtog Helsingborg, hvor vi miste den ypperlige mand gen.lieut. Rosencrantz²⁰). Gik så for Landskrone og indtog både stad og castel. Delede armaden og gik med den ene del for Christianstad og den uden nogen belejring 1. morgen med storm indtog og udplyndrede.

Den 2. part af armaden under Duncans kommando, 5000²¹) mand stærk, gik for Halmstad, hvor de uforvarende af den ganske Svenske magt blev overfalden og spolerede. Her bekom de Svenske kundskab og luft, og så tid efter anden bedre i Skåne nedrykte. Og der de fornåm, at fyrsten af Pløen var borterejst²²) og general Meyer²³) var død, er de ved Lund kommen den 4. Decemb. til træfning med de Danske, hvor de efter en ganske dagis fægtning beholdt marken og en blodig sejervinding, som de dyre betalte.

1677 tænkte de Svenske at revanchere det søslag, som de året tilforn tabte, udskikkede derfor den Gottenborgiske flåde under admiral Seblad²⁴), som hemmelig skulde practisere sig igennem Belt og conjungere sig med hovedflåden. Men de Danske, som derom fik kundskab, tog den 1. Juni²⁵) således mod dennem, at de blev allesammen slagen og fangen, undtagen ét skib, som under fremmed flag vilde practisere sig igennem Sundet og blev der opsnappit. Der de Svenske havde mist den flåde og vidste, at en del af de Hollandske skibe var i vente, tænkte de at gøre deris flid at ruinere den Danske flåde, som da lå ved Køgebugt, med hvilken de kom til træfning den 1. Juli, og blev — ved Guds hjælp — såledis afslagen, foruden Hollændernis hjælp, at den bedste del af deris flåde kom aldrig mere til Sverrig.

Der dette søslag var vundit, stormede de Danske Malmø og blev afslagen, rykte derfor op med armaden mod Landskrone, og kom ved Rønneberg²⁶) til træfning med Svenske, som var en opfrisket armade, og det år ingen travalie havde udstanden, og derfor beholdt marken.

1ste Septembri derefter indtog de Danske lante Rygen og besatte det med nogle 1000de mand under general Rumors commando.

1678 den 8. Januari førte den Svenske general Kønigsmark en sammen-samlet magt over til Rygen og afslog de Danske, hvor Rumor blev nedlagt²⁷⁾.

Den 2. Februari samme år druknede mellem Stege og Svensmark en gammel mand ved navn Hans Knudsön med sin gamle hustru og en anden gammel kvinde, som vilde gå fra kirken over isen til deres huser.

1679 blev freden sluttet i Lund i Skåne mellem Danmark og Sverig.

Den 22. Marti blev et drengbarn funden uskad, ved Niels Nielsöns svine-sti i Østermark hos 14 stykker svin, og blev siden af min hustru Margreta Madsdatter børen til dåben og efter månedets navn kaldet Thoer.

Den 27. ditto kom en hund på Mandemarke gade med et barnehoved. Forvalteren Abraham Jakobsön gjorde nok sin flid med process at få moderen opsgt, men rettens betjenter vare hannem contra²⁸⁾, endog de vidste bedre.

1680 den 19. December lod sig se i Sydvest en forfærdelig stor comete²⁹⁾ som brændte i luften moxen it fjerding år, hvis svantz beskrives af nogle at have været på 80 grader vide pag. 174 (se foran s. 185).

Anno 1672(?) den 2. Jan. blev de tvende mörderere af Nøbølle i Stege sogn N. Skytte Peder og Uldrik stejlet vesten for Stege³⁰⁾, fordi de forrædelige myrde gamle Jens, som tarsk for dennem.

Anno 1681 den 30. Martii blev en Amagerkvinde ved navn Karen greben på Bitzinge mark, havde fød i löndom 2 börn og dennem myrdt, hvorföre hendis hoved blev afhuggen og sat på en stage på Lændemarche mark³⁰⁾ hos de forrige morderere.

Nok blev på samme plads stejlet Christophor, en Sællandske karl, som om natten havde på Stege vej overfaldet sin forrige hosbonde, Knud Rasmus-ön i Bastenæs, og slagen hans hoved, så at han nogen tid derefter døde og beskyldte hannem for sin banemand.

Samme 1681 år den 4. Aprilis hensov i Herren dydædle matrone Catharina Nielsdatter, höjlærde mag. Hans Viburgs fromme hustru. Gud give hende en glædelig opstandelse.

1682 den 27. Sept. om morgenen mellem 3 og 4 bortkaldede Gud min allerkæreste fader og provst, mag. Hans Viburg, som var for sin lærdom en berömmelig mand og en from mand mod skolens betjenter og discipler: Hvorföre Gud være hans lön evindelig. Samme år var landmålingen³¹⁾ på Møn.

1683 den 12. Okt. holdtes det 1ste marked i Stege. Samme år udgik Chr. 5 lov.

Den 28. Maj 1685 ankom livgarden til Møn under Plessis³²⁾ commando og regerede her i 12 år etc.

Den 4. Nov. samme år hensov i Herren ærværdig, hæderlig og vellærde mand hr. Niels Rasmussen Teglgårdt, sognepræst i Kieldby. Hannem succederede den ærværdige, hæderlig og vellærde mand hr. Rasmus Gjordsön Træskoe³³⁾.

1686 udgik den ny ritual. Samme år den 30. Maj³⁴⁾ var vor allernådigste arvekonge, kong Christian den femte, i Elmelunde kirke og den besigtiget.

1687 den 7. Januaris bortkaldede Gud den velærværdig, hæderlig og höjlærde mand mag. Friderich Knoph, voris kære proust. Hvis sjæl Gud evindelig glæde. Hannem succederede velærværdig, hæderlig og höjlærde mand, hr. Hans Danielsön Hempse³⁵⁾, som blev kaldit hid fra Weesby i Skåne etc.

Den 4. Maj samme år kom Hans Majst. til Møn og münstrede garderne. Den 5. Maj var han i Stege kirke og hørte prædiken og rejste så om eftermiddagen herfra igen.

1688 den 17. Martii rejste jeg til Skåne for hans velærværdighed provsten hr. Hans Danielsön og kom til Helsingborg den 23. ditto om morgenen, rejste samme dag til Holtegård i Mørse sogn, kom den 24. tilbage til Helsingborg. Den 25. var jeg i kirken der, hvor jeg hørte en Svensk prædiken af en Dansk præst ved navn mag. Anders Schartou, som var autor til, at sproget blev forandret i Skåne imod naturen³⁹). Den 1. April kom jeg til mit hus igen.

Den 13. April blev dydædle Johanna Hansdatter, Henrik Pedersöns kæreste, begravet.

Den 30. Julii blev en livgarde af major Lützoes compagni — ved navn Regel Jessön — som havde hugget en bonde af Magleby ihjel, stejlet³⁷).

Den 4. Febr. 1689 afbrændte Christophors gård i Pollerup. Den 19. April skete den store ulykke i København, da Amalienborg afbrændte med 500 sjæle³⁸). Ulykken skete af comediantspillers uforsigtighed.

Den 12. Maj afbrændte i Råbymagle lieutenant Gjedis hus, cornet Becchers og 10 garders huse, item 4 bedste böndergårder, som var Peder Hansöns, Lavrids Helds, Hans Svendsöns og Rasmus Bjergs.

Den 6. Okt. blev ærværdig, hæderlig og vellærde mand hr. Jakob Baden indsat til at være medtjenere til denne menighed og efter sognepræstens dødelig afgang være i hans sted.

Den 20. post Trinit. messede hr. Jakob første gang her i kirken, hvor han da døbte det første barn her i sognet, som var Lavrids Hansöns Judith³⁹) i Østermark.

1690 den 1. Junii hensov i Herren min kære sognepræst, hr. Mogens Olufson, der som en trou sjælehyrde Elmelunde menighed i 18 år, 3 måneder og 6 dage havde forestanden. Gud give den sin løn, som satte fjendskab mellem hannem og mig⁴⁰). Hannem succederede min nuværende sognepræst hr. Jakob Baden, hvilken Gud styrke og bevare i mange år til sit navns ære.

1691 blev kong Jakobs krigsmagt i Irland nedlagt af kong Vilhelms armade, så at kong Jakob blev af sine 3 riger fordreven for kongens skyld af Frankrige, og døde i sin landflygtighed.

Den 9. Okt. afbrændte Oluf Lassens rådmandsgård i Stege, så og Anders Smeds, hvis skorsten nedfaldt og ihjelslog en ærlig bonde af Udby ved navn Henning Hansön, som var kommen at frelse så vidt han kunde, og havde været til skrifte.

1692 den 3. Januarii hensov i Herren ærværdig, hæderlig og vellærde mand, hr. Peder Olufson, sognepræst i Borrhe og vicepræpositus over Møn, en hjertens from mand mod alle, som havde hans hjælp fornøden. Gud give hannem en glædelig opstandelse. Hannem succederede ærværdig, hæderlig og vellærde mand hr. Peder Jakobsön Baden⁴¹), hvilken Gud velsigne til sit navns ære og hans egen salighed.

Imellem den 2. og 3. Junii om natten blev Peder Eysön af Råbymagle ihjelslagen af en skræddersvend ved navn Peder Bousön, som boledede med hans hustru. Samme mordere blev stejlet den 20. April 1693 og horen kagstrøgen.

Den 22. Juni skede en ulykkelig hændelse med hr. Jakobs liden stiftsön

Abraham Abrahamsön, som gik og legte med sine andre skolebrødre, som vare børn tilsammen, og i det samme faldt i en park og druknede.

Den 28. Oct. er Maximiliani Emanueli churfyrstens af Bajerns søn døbt og kaldet Josephus, Ferdinandus, Leopoldus, Anthonius, Franciscus, Cajetanus, Johannes, Adamus, Simon, Badeus, Ignatius, Joachimus og Gabriel.

1693 den 5. Februari afbrændte Rasmus Caspersøns gård i Ålebæk og et enkelt gardehus. Dette år var snart ingen vinter førend den 21. Febr., da kom en temmelig stærk vinter, som varede til den 21. Martii (gammel styl) med frost og sne; derpå fulgte et mådeligt kornår.

Den 21. Marts kl. 12 om formiddagen kom en farlig storm, hagel, sne, regn og nogen torden af tre slags vinde, såsom en liden orkan, og gjorde stor skade på hus og gærder; den afslog taget på vor kirkegårds mur på 8 favner, endog de var it nyt tag.

Den 19. Junii samme år rejste hans velærværdighed provsten hr. Hans Danielsön fra Stege til landmode i Roskilde og var samme tid hel svag, måtte derfra forføje sig til København en forfaren medicus at opsøge. Men som den salig mand fornam, at hos mennesken var liden hjælp at få, brugte han de midler, som for sjælen var bedst tjenlig, som var det højærværdige alterens sacramente, og derpå den 22. ditto om morgenen ved 8 slet i hr. biskop Baggers⁴²⁾ hus i Herren saligen hensov. Der han som en Guds mand Stege menighed med møje og fortræd udi 6 år og 4 måneder troligen havde forestanden. Gud give hannem en glædelig opstandelse. Hannem succederede velærværdig, hæderlig og höjlærde mand mag. Morten Renberg, som blev fra Flandern indkaldet, hvilken Gud evindeligen velsigne for meget godt, han mod os fattige degne haver bevist. (Med en anden hånd) Blev herfra kaldet til H. Gjestis menighed i Kbh. 1709.

Den 29. Aug. blev en kvinde ved navn Kirsten Pedersdatter med 2 hug neden for Gamleborg⁴³⁾ hovedet fraslagen, fordi hun sit foster havde ombragt. Hendes hoved blev sat på en stage.

Den 30. Aug. hensov i Herren velædle herre doctor Hans Bagger, der i 18 år havde været biskop i Siælland, og som en tro hyrde sit biskopsdom havde med berømmelse forestanden.

Den 19. Sept. blev den salig herres lig nedsat i hans begravelse i vor frue kirke. Ligsermonen blev holden af mag. Johan Adolph Borneman, pastor loci⁴⁴⁾. Texten var af 4. Mosisbog 11. cap. v. 14 Jeg kan ej alene bære alt dette folk, thi det er mig for svart. Hannem succederede velædle doctor Henrik Borneman episcopus Alburgensis⁴⁵⁾.

Den 22. Nov. blev hr. Gjort Andersön, Guds ords medtjenere til Saxkøbing og Majballe sogner i Lolland, copulerit ved Anna Margreta Rinche udi sin kære stiftfaders hr. Povel Olsöns⁴⁶⁾ hus i Stege af hans velærværdighed provsten mag. Renberg.

Den 24. ditto mellem 5 og 6 om morgenen blev en stor ild optændt i Stege, som afbrændte Oluf Hags⁴⁷⁾, Niels Stambois og en del af Jens Knudsöns gårder, hvilken lod sig farligen anse, men blev dog ved Guds bistand dæmpet.

Den 28. Nov. hensov i Herren dydædle matrone Anne Clavsdatter, salig hr. Peder Olsöns efterleverske, i Borrhe i sit alders 55 år.

1694 den 7. Juni druknede Ebbe Lydersön, færgemand ved Kallehav, strax udenfor sin egen færgebrou.

Den 9. Sept. hensov i Herren den hæderlige mand Hans Hansön Skytte sognedegn til Magleby sogn i sit alders 65 år og i sit embedes 26 år. Han-nem succederede Peder Jakobsen Bagger.

Den 4. Okt. drak en ung knægt af Ulemark ved navn Christen Rasmus-son (som var Margrete Boes søn i Kieldby) så meget brændeivin i Stege, at han på sin hjemrejse døde, og begravet uden sang og klang.

1695 den 17. Januarii faldt en livgarde ved navn Thomas Ibsön i Coert Jepsöns brönd i Tostrup og druknede, der han vilde vande sin hest.

Den 21. Jan. blev Hans Majest. brev oplæst, at Bogø skulde søge Møns ting⁴⁶).

Den 16. Martii sprang Oluf Handskemagers kvinde i Stege af vildelse i den brönd i Skamstræde og druknede sig.

Den 1. Julii var velædle doctor Henrik Borneman⁴⁹) her i kirken og ungdommen overhørte.

1696 den 21. Januarii kom en livgarde af hr. ritmester Kälcreyters compagnie fra sin ordinants i Stege, ved navn Alexander Hansön, meget beskænket, så han blev forvildet og blev druknet i en grøft ved Holmemose i Råby-lille skov og blev ej funden før den tredie dag.

Den 5. Maj blev ærværdig hæderlig og vellærde mand hr. Niels Jakob-son Sceldorp⁵⁰), sognepræst for Phanefjords menighed, begravet. Hannem succederede hr. Hans Nielsön Olivarius, som derefter tog magisterii grad.

1697 den 16. Januarii afbrændte Jens Bildis gård i Magleby. Ilden kom fra en snedker, som boede derhos, hvis hus og blev lagt i aske.

Den 5. April døde kong Carl den 11. af Sverrig.

Den 8. April døde den berömmelige søhelt Admiral Niels Juul.

Den 12. April blev Elmelundgård, som var amtmændenis residents, nedbrudt, hvor Hans Majet. igen lod opbygge 8 bøndergårde, som blev besat af efterskrevne bønder:

- Nr. 1 Christen Winter, som kom fra Ålebæk,
- „ 2 Hans Gumme, som kom fra Vestud,
- „ 3 Peder Hemmingsön af Råbylille,
- „ 4 Niels Pedersön fra Mandemark mølle,
- „ 5 Christophor Christophorsön af Vestud,
- „ 6 Rasmus Knudsön af Ofre,
- „ 7 Niels Nielsön af Råbylille,
- „ 8 Hans Lavridsen af Mandemark.

Degnen Jens Jörgensön Fog blev og samme tid formedelst provsten mag. Morthen Renbergs forbön bevilget den plads ved kirken⁵¹) med 12 fag hus af fæstalden i steden for den degnebolig i Hjerteberg, som bestod af 14 fag, som han på egen bekostning havde ladet opsætte. Hvad bekostning han på denne bolig, have og gårdsrum haver gjort, er på sin sted antegniet. Dette er kun sat, at efterkommeren skal ikke tænke, at den er funden således som nu er.

Nu blev Møn fri for det Plessiske åg⁵²), og i gardens sted kom matro-serne under Schönebøls commando, som til dato — den 20. Marts 1705 --

haver holdet alle ting i skikkelighed. Er for sådan sit gode forhold promoverit til schoutbynacht⁵³).

Den 7. Maj 1697 kl. 2 eftermiddag afbrændte i Stockholm i Sverrig slotterne, slotskirken, skibsholmen, reberbanen, biblioteket, stenhuggerbodene, alle små huse ved broen, så og ladegården, så ulykken var så stor, at det kongelige lig var i fare⁵⁴).

Den 10. Juni afbrændte Peder Spurris gård i Udby.

Den 17. Augustii var her på Møn en forskrækkelige torden, som ihjelslog en bådsmands kvinde af Butzemark, der var udgangen at malke sin kou. Samme kvinde var frugtsommelig; der blev og ihjelslagen samme tid for Mads Lavridsön i Ålebæk 2 hans bedste hester, som stod i tyr. Og 4 gamle svin for Maren salig landsdommers⁵⁵).

Anno 1698 den 6. Junii om eftermiddagen ved 7 slet afbrændte den hæderlige mands hr. Peder Badens præstegård⁵⁶) i Borre med megen Guds velsignelse.

Den 2. December kørte Anders Øster i Ulemark vel beskænket fra Stege og på hjemvejen omkaste vognen og brød sin hals i stykker.

Anno 1699 den 21. Aprilis skød Niclaj Beecher sig selv ihjæl i sit eget hus i København, fordi hans hustru forbittede hannem. Samme Niclaj var cornet under livgarden på Møn og var ingen bondeplagere, men skulde nu have været lieutenant under Numesöns regimente, hvilken bekostning (uden tvivl) haver været årsag til hans død, såsom hans hustru var et verdens barn⁵⁷).

Den 5. Junii afbrændte Mads Hansöns gård i Vindebæk her på landet.

Den 20. Augusti hensov i Herren den dydædle matrone Thale Hansdatter Viborg, den hæderlige mands hr. Rasmus Træskous kjæreste. Gud give hende en glædelig opstandelse.

Den 25. Augusti hedenkaldede den store himmelens konge voris allernådigste jordiske konge, kong Christian den fembte, til sit ævige himmelske rige, hvis legeme for verden er død, men hans sjæl og dyder altid levende, sjælen hos gud og dyderne hos hans undersætter, som i 29 år haver levet med største fornøjelse⁵⁸) under hans regimente — — Hans elskelige søn, Fridericus quartus, tråde strax i regeringen, Gud velsigne, opliuse, styrke og formere hannem i alle gode dyder til sit hellige navns ære, Hans Majestæt til berømmelse og undersätterne til trøst og glæde.

Udi samme år samlede fyrsten af Holsten temmelig krigsmagt af Svenske, Lyneborgske og andre, lod befæste allevegne, hvor fast kunde göris, og lod sig anse ligesom han ganske vilde tvinge Danmark. Hvorfore Hans Maj. måtte ej alene med sin salig hr. faders indsættelse i sin begravelse, med kroningen (udsætte), men endog med sin krigsmagt haste til Holsten fyrsten at føre i andre tanker, så at det om foråret

Anno 1700 udbrod til en offentlig fejde. Hans Maj. indtog skandser og fæstninger og dennem demolerede, belagde Tønning, som er fyrstens hovedstad. Der de Svenske som hovedet på dette værk fornam Hans Maj. alvor, vilde de gerne revangeret, men var tungt ved egen magt at gøre, fordi den Danske flåde var alt i søen dennem transporten at forhindre. Men som de formærkte Hans Maj. havde betagit den fordel, og de så, at fyrstens undergang uden hjælp var for døren, practiserede de ved Engelske, Hollandske og andre potentaters hjælp at bringe Hans Maj. til at gøre fred, som også skete samme

år. Videre om samme krig er på dette sted ej rum at skrive, men henvises liebhaveren til det fuldkomne opus, som er gjort derom⁵⁹).

Anno 1701 den 27. Maj opkom i forvalterens Hans Pedersöns⁶⁰) hus i Stege en stor ildebrand, som opbrændte en del af hans gård, Anders Baggers, Christen Ladefogeds, Henrik Söfrensön klokkers og andre.

Anno 1702 den 22. Martii hensov i Herren dydædle matrone, Christense hr. Peder Badens, i Borrhe i sit alders 37 år. Hun var en hjertens dydige kone, Gud give hende en glædelig opstandelse.

Den 29. Julii stod feltslaget ved Glinschou⁶¹) i Polen mellem den Svenske kong Carl den 12. og kong Friderich August⁶²) konge i Polen. De Svenske beholdt marken, de Polskes artilleri og en blodig sejer. Fyrsten af Holsten⁶³), som var hos den Svenske armade, måtte her miste sit liv.

Den 1. November kom Jörgen Foged af Ebildnæs og Niels Nöhr ibidem kørendis på Stege vindebro og vilde fare hjem. Men hestene de bleve forskrækkede og sprang i strømmen med mand og vogn, hvor Jörgen blev druknet, og Niels blev reddet af en Flensborger, som lå ved broen med sit skiberum.

Anno 1703 13. Febr. blev ærværdig, hæderlig og vellærde mand hr. Peder Baden copuleret ved dydædle mademoiselle Maria Herfort. Gud give et kærligt og langvarig ægteskab.

Den 8. Decemb. kom så forfærdelig en storm af Sydvest, hvis lige ej kan mindes. Den ej alene afblæste overdel og rygningen af mangfoldige huse på Møn, men endog ned slog så megen skov, at al østerherred og en del af vesterherred fik deris udvisning i vindfælder. Elmelunde kirke blev helt beskadiget både på tag og vindver.

Anno 1704 den 25. Januarii om natten afbrændte Henning Lavridsöns gård i Porluppe med korn og indehavende, så og alle hans bæster; mand og hustru var nær indebrændt.

Den 4. Maj nedfaldt Erik Ladefoged af Stubberup fra klinten på 80 favner og slogis til døde. NB. Ut vixit, ita mortuus est⁶⁴).

Den 24. Junii døde generallieutenant Pless, Møns og gardernes rette tugtemester.

Hidindtil fra anno 1673 og til dette år haver kong Lodvig den 14. af Frankrige fast dominium i Tyskland, men nu lader det sig anse, at Gud vil tage hånden i med, thi i dette haver han og churfyrsten af Bajern tabt tvende feltslagtinger med mangfoldig brav folk. Det første ved Schellenberg, det andet ved Høchstædt, hvor hans feltherre Tallard blev fangen og mange 1000 mand nedlagt.

Den 3die ørefigen kongen af Frankrige fik i dette år var ved Malaga, hvor hans flåde under admiral Toulouse ved den Engelske admiral Hoch (*Roch*) og den Hollandske Callenberg blev slagen den 24. Aug.⁶⁵).

Anno 1705 den 17. Martii opkom i Kieldby en stor ildebrand om dagen ved 10 slet i Christen Nielsöns gård ved bagning. Samme ild opbrændte Christen Nielsöns stuehus, Lavrids Hansöns indbyggt gård, Hans Pedersöns lade og fæhus, så og al Mads Kampis gård. (Med en anden hånd) Denne ildebrand antændte af ondskab en tjenestepige ved navn Anne Cathrine Elsner, som hun selv har bekendt.

Den 19. ditto opkom atter en ildebrand i Mandemark, som afbrændte it

dobbelt bådmandshus i en farlig storm. Men blev ved Guds nådige hjælp dæmpit uden videre skade. (Her slutter Jens Jörgensens håndskrift; kort efter dør han 11. Maj 1705.)

(Dårligere håndskrift) Den 11. Maii hensov udi Herren salig Jens Jörgensen Fogh i sit alders 59 år, efter at han havde været en tro og meget vindskibelig sognedegn for denne Elmelunde menighed udi 38 år. Gud give hannem en ærefuld og glædelig opstandelse. Hannem succederede jeg, Jens Munch, og blev indsat i embedet 2den pintsedag, som var den anden Junii.

Anno 1707 den 5. Jan. blev en soldat ved navn Jens Mogesen af Ebildnæs greben i en stor ugerning (med en kone) (dette ord næsten udraderet).

Den 28. ditto hensov salig udi Herren den meget bedagede og hæderlige matrone salig Sophie hr. Mogens Olufsens i Hbjerg i sit alders 88de år. Gud give hende en glædelig opstandelse.

(Ny hånd, dårlig) Anno 1713 den 1. Martii ved 9 slet formiddag hensov salig i Herren den hæderbårne matrone Judithe sl. Jakob Badens i Hjertebjerg.

1718 den 5. Martii hensov salig i Herren Margrethe sl. Jens Jörgensens Foghs efterleverske i hendes alders 72 år.

Den 30. Maj samme år døde salig Maren Jensdatter Fogh, for dum sl. Jens Munchis hustru⁶⁾.

Den 22. Julij hensov udi Herren salig Jens Munch i sit alders 51 år, efter at have været en tro og kær sognedegn for denne Elmelunde menighed på 14e år.

1721 den 31. Julij om morgenen ved 5 slet hensov salig udi Herren den velærværdig, hæderlig og vellærde mand hr. Jakob Baden, efter at han havde været en meget tro og vindskibelig sjælesörger for denne Elmelunde menighed udi 33 år i hans alders 57 år 1 måned 2 uger og 3 dage.

(Ny hånd) Anno 1722 den 11. Februarij blev hr. Nicolaj Jæger indsat af provsten Magister Huulbæk til sognepræst i Elmelunde sogn. Gud give hannem lykke og fremgang i sit embede.

Samme år den 12. Maj blev Elmelunde kirke overalt repareret.

(Ny hånd) 1724 den 12. Februarij afbrændte Elmelunde degnebolig ved ulykkelig ildebrand. Hvorfra ilden kom, kan ingen vide. Gud ved det.

Samme år lod degnen Hans Busk den igen opbygge på sin egen bekostning og lod sætte 14 fag hus, da den tilforn ikkun bestod af 12 fag, og kostede det at bygge 200 rdler foruden øl og mad.

Nogle forklaringer til årbogen:

¹⁾ dominica = Søndag.

²⁾ „Erkebiskop“ Svane.

³⁾ Dette synes at skulle gælde ved år 1667 (dog måske lidt senere). Fremgangen er da meget betydelig fra 1661, da hele byen sagdes at være øde. Da de fleste mænd ses at være gamle, har det vel været de samme, der er vendt tilbage til gårdene, efterat disse en stund havde været øde.

⁴⁾ Dette årstal viser årbogens affattelsestid.

⁵⁾ Den gennemgående høje alder — se folketællingen fra 1645 — viser, at den gamle seje slægt endnu levede trods alle ulykker.

⁶⁾ Navnet „Rå“ er i lange tider knyttet til Ovregården, det burde genoptages.

⁷⁾ Det meste af Råbylille var da endnu øde. Af de 4 nævnte mænd må en altså have havt to gårde.

⁸⁾ I 1661 nævnes 1 gård ved magt; det var altså præstegården; i de mellem-liggende år er altså ingen gårde genopbyggede.

⁹⁾ Jörgen Reedtz på Tryggevælde var egentlig ikke amtmand, men tilsynshavende med panteereren. Elmelunde by nævnes ikke ved denne tid, da den først opstod 1697 ved Elmelundegaards nedlæggelse.

¹⁰⁾ Herved oplyses rækkefølgen af forvaltere under Marselis: Mathias Ratken, Jens Povlsen Colding (til 1668), Christen Baltersen, der tillige var landsdommer, Peder Sørensen, Abraham Jakobsen. Christen B. er måske afgået som forvalter 1673, da herredstingbogen viser, at han da „skød sit skudsmål“ på thinge, og fik af alle tilstedeværende et godt vidnesbyrd.

¹¹⁾ ☉: skybrudd. Degnen har sikkert opfattet dette uvejr som et varsel om megen krig under Frederik IV, men han har ikke turdet sige det, og han kom da heller ikke til at opleve den store Nordiske krig.

¹²⁾ Michael Vibe, der bærer hovedansvaret for Fredr. IV's dårlige opdragelse og undervisning. Skönt selv Dansk født, ledede han undervisningen på Tydsk.

¹³⁾ Om disse og følgende præster er ovenfor fortalt.

¹⁴⁾ Egentlig 1672.

¹⁵⁾ Det var 18. Juni 1675.

¹⁶⁾ Som ovennævnt var Viborg kommen fra Skåne.

¹⁷⁾ Landgangen skete 29. April 1676.

¹⁸⁾ ☉: 1675.

¹⁹⁾ 1. Juni.

²⁰⁾ Den dygtigste af de *Danske* førere.

²¹⁾ Skal være 3000.

²²⁾ Den hidtidige overgeneral, den krigserfarne og dygtige Johan Adolf af Pløn, var ikke „bortrejst“, men afskediget ved hofintriger, og kongen havde ulykkeligtvis selv taget overkommandoen. Man skulde næsten tro, at degnen i sit stille sind nok har forstået, hvor ansvaret hvilede, men har villet dække der over.

²³⁾ Her sigtes vel til krigssekretæren Herman Meyer, men han var ikke død; er dette også en undskyldning?

²⁴⁾ ☉: Sjøblad, som degnen gengiver på Tydsk.

²⁵⁾ Forfatteren fortæller her intet selvsyn. Han har øjensynligt ikke, som præsten, været ude at spejde denne sommernat; men de var jo også uvenner. Hans beretning er da også urigtig, da halvdelen af Sjøblads skibe undkom.

²⁶⁾ Slaget ved Landskrone 14. Juli foregik nok egentlig ved Rønneberg, 1 mil fra byen.

²⁷⁾ Rygen blev atter i Sept. 1678 tilbageerobret af vor ven Hans Schrøder Løvenhjelms.

²⁸⁾ Denne bemærkning, der vistnok stammer fra forvalteren, er meget talende med hensyn til forholdet mellem ham og de hidtidige domstole på øen.

²⁹⁾ Kometen er beskrevet i de foregående optegnelser s. 185 f.

³⁰⁾ „Vesten for Stege“ og „på Lændemærke mark“ betyder bakken udenfor det tidligere thinghus; den har navn af „ørnebjerg“, formodentlig fordi rovfugle holdt til ved stjerterne og galgen. Hører til Rødkilde.

³¹⁾ Til den ny matrikulering.

³²⁾ „Pless“ var den ældste form for navnet Plessen, og han kaldes således endnu på Møn.

³³⁾ Navnet Treschow har her endnu sin oprindelige form „Træsko“.

³⁴⁾ Årbogen lader Chr. V komme til Møn 30. Maj 1686 og atter 4. Maj 1687. Efter optegnelserne i gradualen skulde man tro, at begge besøg var i 1686, måske på ud- og hjem-rejse fra Holsten.

³⁵⁾ Fejlskrift for Gemzøe.

³⁶⁾ Dette stemmer med erfaringerne fra den Skånske krig 1675—79, at de Dansk fødte præster og borgere snart sluttede sig til den Svenske regering, medens

bønderne rejste en befrielseskamp. Først da det viste sig, at den Danske krigsmagt ikke formåede at værgе dem mod følgerne af snaphanekrigen, udslykkedes efterhånden den Danske nationalitet i Skåne.

³⁷⁾ Rettsplejen var da ikke ganske kvalt under gardens regimente.

³⁸⁾ Det var nok 300.

³⁹⁾ Åbenbart opkaldt efter forvalterens enke, nu gift med hjælpepræsten.

⁴⁰⁾ Fjendskabet mellem præst og degn dukker kun frem paa denne undskyldende måde.

⁴¹⁾ De to præster Baden i Elmelunde og Borre var brødre, sønner af præsten i Holbæk, der kaldte sig v. Baden og altså regnede sig til den adelige slægt B. Sønnerne synes at have aflagt „von“

⁴²⁾ Gemzøe var gift med biskoppens søster.

⁴³⁾ Når retterstedet for østerherred var ved Gammelborg, har thingstedet formentlig også været der. Lidt nord for voldstedet har ligget en høj, kaldet thinghøj.

⁴⁴⁾ ∴: stedets præst.

⁴⁵⁾ ∴: Biskop i Ålborg.

⁴⁶⁾ Kappelan i Stege.

⁴⁷⁾ Slægten Hage er kendt i Stege fra midt i det 17. årh.

⁴⁸⁾ Bogø havde tidligere hørt til Falsters nørreherred. 1689 blev øen lagt til Møn for at deltage i gardens underhold; 1695 er den da også bleven underlagt Møns herredsting.

⁴⁹⁾ Sællands biskop.

⁵⁰⁾ Skrivfejl for Cheldorph; han var født i Kieldby, og navnet er Tydsk forfinelse af Keldby.

⁵¹⁾ Når vi ovenfor har antaget, at borggården lå tæt nord for kirkegården, og ladegården længere mod nord, synes dette at stride mod degnens ord her, hvorefter læstalden måtte antages at ligge nærmest kirken. Da dette i sig selv er usandsynligt, må ordene her formentlig forstås således, at degnen har fået byggeplads på tomten af den nedbrudte borggård og derhos materialer af 12 fag af ladegårdens bygninger, som altså skulde flyttes. At han ligefrem skulde have indrettet kostalden til degnebolig er næppe troligt. Huset brændte 1724, men blev atter opført og ligger der endnu. Derimod lod Fred. IV bygge skolehus igen i Hjertebjerg.

⁵²⁾ I de 12 år, gardens regimente varede, har degnen ikke tilladt sig nogen kritik eller beklagelse; men såsnart det havde ende, letter han sit sind for „det Plessiske åg“.

⁵³⁾ Svarer til kontreadmiral.

⁵⁴⁾ Karl XI var nylig død.

⁵⁵⁾ Christen Baltzersens enke.

⁵⁶⁾ Den var også brændt netop 100 år tidligere.

⁵⁷⁾ Dette må vel forstås således, at udnævnelsen til lieutenant krævede en udrustning, som hustruens fordringer forøgede.

⁵⁸⁾ Højere kunde underdanigheden næppe drives kort efter det „Plessiske åg“.

⁵⁹⁾ Om denne ulykkelige krig, der hos degnen har fundet en så skånsom omtale, hører vi nærmere i Morten Reenbergers historie.

⁶⁰⁾ Den tidligere omtalte sagfører, Hans Pedersen, var efter Plessens fald blevet forvalter på Møn, hvor vi siden lærer ham at kende som en brav mand.

⁶¹⁾ Navnet skrives ellers Klissow.

⁶²⁾ Mere kendt under navnet August d. 2den.

⁶³⁾ Hertug Frederik d. 4de.

⁶⁴⁾ ∴: som han har levet, så er han og død.

⁶⁵⁾ De nævnte slag var 2. Juli, 13. Aug., 4. Aug. 1704.

⁶⁶⁾ Jens Munch var altså gift med Fogs datter Maren; men datoerne stemmer ikke, da Munch døde 2 måneder senere.

Bogø og Farø.

Som ovennævnt blev Bogø i 1689 lagt til Møn for at hjælpe at bære underholdet af garden. Man kan deraf se, at øen var kongsgods, og det har den formodentlig været langt tilbage i middelalderen. Den findes på ølisten i kong Valdemars jordebog; men deraf kan dog næppe (med dr. O. Nielsen) sluttes, at alle de nævnte øer tilhørte kronen; kongen har ialfald havt jagtretten. På Bogø fandtes hjorte og „hus“. Dette sidste opfatter dr. Nielsen overalt som befæstede borge eller tårne; men det kan heller næppe gælde alle de øer, hvor „hus“ nævnes, f. ex. både Tærø og Langø. Sandsynligvis betyder hus, at der kunde være natteleje for jagtselskabet. Imidlertid er det rigtigt nok, at „hus“ i snævrere forstand betegner en kongelig borg eller tårn, og dette har vistnok netop været tilfældet på Bogø, hvor levningerne af „hovgården“ ved Skåningsbro formentlig viser stedet. At der på Bogø virkelig har været en betydelig kongsgård, kan sluttes af, at der (se Møns historie II, s. 181) 13.—14. Juli 1326 holdtes et stort fyrstemøde, hvortil øen næppe vilde blevet valgt, når der ikke havde været passende husrum (se også Valdemar Atterdags historie III, s. 9). Det er således sandsynligt, at øen har været fæstegods under kongsgården. Af begivenhederne i 1347 kan ses, at Bogø regnedes til Falster, der hørte til Fyns bispedømme. Forbindelsen med Møn hidrører først fra 1689. Senere er øen atter knyttet til Falster såvel i kirkelig som i rettslig henseende, men har dog bevaret fælleds amtstue med Møn såvelsom også rigsdagsvalg. Vi antager altså, at Bogø lige fra oldtiden har været kongsgods indtil domainsalget i 1769.

Også *Farø* er opført på ølisten, men den er tillige indført i jordebogen med en afgift af 1 mark sølv (svarende til en nutidsværdi af 2 à 300 kr.). Det vides altså udtrykkeligt, at *Farø* var krongods, og den har sandsynligvis ligget under Stensveds kongsgård.

Dette kan også sluttes af, at øen i 1513 hørte til Vordingborgs len, i hvis jordebog den findes. Øens to fæstere hed da Rasmus Mortensøn og Lasse Hemmingsøn; hver af dem svarede da en afgift af 6 skilling grot, tilsammen 12 skilling, hvilket skulde være lig med $2\frac{2}{5}$ mark; men da dette har været i „penge“, har værdien deraf været meget ringere end mark sølv. Formodentlig har afgiften skullet svare til en mark sølv i 1231. Den (nedenfor) anførte afgift i 1684 af over 10 rdl. har formentlig også været udtryk for samme værdi, dog vistnok lidt nedsat i de onde tider.

Blandt de mange gårde, der fra adelen efter 1660 kom i borgelig besiddelse, var også Strandegård på Sælland, der ejedes af *Jockum Ernst Volcker*, formodentlig en Tydsker, der har havt fordring på statskassen. Til dækning har han så fået øen *Farø*. Men det gik *Volcker*, som det gik så mange af de ny proprietairer; de blev snart forgældede, og 15. Oktober 1672 må han sælge øen til rådmænd *Lyder Gjerkens* i Nykøbing for 472 rdl. Det endelige skøde på pergament er først udstedt 4. Juli 1684. Overdragelsen gælder øen med alt tilliggende, vornede sønner, fødte og ufødte (!), sådan som sælgeren dette ved kongl. maj.'s skøde har bekommet. På øen var to fæstegårde; fæsterne var *Oluf* og *Jørgen Nielsen*, måske brødre, der hver „skylder“, 3: betaler i landgilde $4\frac{1}{2}$ mark og en fjerding smør, tilsammen en værdi af over 10 rdl. Købesummen er altså høj i forhold til renten. Formodentlig har købmanden måttet tage øen for den pådragne gæld.

Senere er øen atter kommet i kronens besiddelse. Ved godsets salg i 1769 købte de to beboere øen for 994 rdl. 21 β. Øen blev dog ved at høre til Sælland, indtil den i 1805 blev lagt til Bogø sogn.

Her kan være plads til at nævne en snurrig rejsebeskrivelse, der også berører Møn. *Holger Jakobæus*, professor ved Københavns universitet, var læremester for en søn af den berømte

Ole Worm, grundlæggeren af videnskaben om de nordiske oldsager. I året 1671 foretog han med sin lærling en rejse gennem Danmark og det halve Evropa og har derom givet en beretning. Til denne har han (eller den unge Worm) føjet en afskrift af, hvad de rejsende i hver landsdel eller købstad har lagt mest mærke til; altså flygtige indtryk på en gennemrejse.

Om Møn hedder det, at den udmærker sig ved: ærter, hvede, klint, oxekød, stene; Stege ved sin bro; Næstved ved piger og klammerhoveder; Holbæk ved drankere og korn; Vordingborg — bryllup; Nakskov ved lygtmænd, knive, synkebøsser (kendes ikke); Kærteminde: godt øl og skidne kvinder o. s. v. Rejsebeskrivelsen er nylig udgivet i trykken.

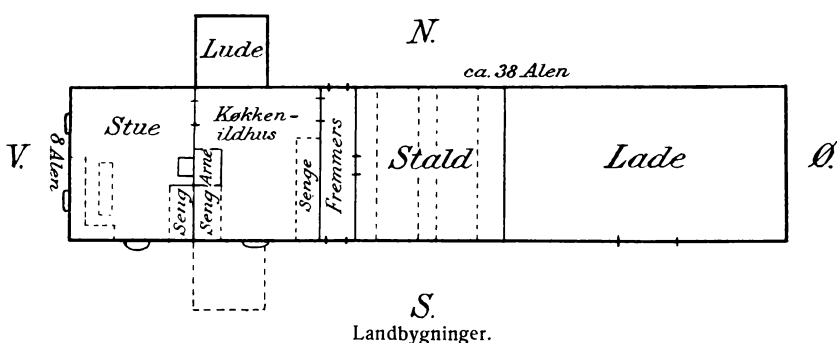
Landbygningernes art i det 17. århundrede.

Det er ovenfor berettet, at kronen i 1684 vandt Møn tilbage, og at afleveringen skete til en kommission, der herom afgav betænkning af 22. Okt. 1684. Da kommissionen tillige havde den opgave at lægge plan for gardens indkvartering på Møn, fik den derved anledning til at undersøge boligforholdene på øen, og herom har den givet en meget interessant beretning, der afviger betydeligt fra den gængse opfattelse af renaissance-tidens huse og indretninger. Almindelig kendt er de forholdsvis stilfulde bondestuer fra denne periode, der findes afbildede eller beskrevne. Den her omhandlede betænkning giver for Møns vedkommende som ved et lynblik et ret forskelligt billede, der viser os tilbage til en *endnu ældre tids* skikke. Den nyere tids gengivelser er formodentlig hentede fra mere fremskredne egne eller fra enkelte velhavende bønder, der have optaget mere eller mindre af købstads- eller herregårdsskik, sådanne eksempler, som den Mønske betænkning formentlig sigter til, når den siger, at kun *få steder* findes lejlighed til, at garderne overhovedet kunde logere hos bonden. Den store mængde har kun *én stue*, hvor mand og kone ligger, og et køkken, hvor alle folkene ligger, og dette er mere et røgested *uden skorsten*, altså uden loft og med røgehul (lyr) gennem taget, altsammen i *ett hus sammen med stald og laderum*. Efter denne beskrivelse må den Mønske bondegårds grundtegning omtrent have været som hosstående skitse viser.

Køkkenet er altså et oldtids „ildhus“, hvorfra røgen går op gennem lyren i taget, og som tillige er soverum for husets

ungdom af begge køn, samt vinteropholdssted for småkreaturer m. m. På skitsen er tilføjet en forstue (fremmers), som dog er af noget yngre oprindelse.

Denne bygningsmåde er den ældgamle Danske, der rådede netop ned til Dannevirke (som P. Lauridsen har påvist). Dens karaktærmærke er, at bygningen ligger i øst til vest, og at alle skillerum går på tværs gennem huset med indgang på midten. Syd for landegrænsen begynder den Saxiske bygningsmåde uden tværskillerum og med indgang i gavlen til det store fælledsrum for mennesker og kreaturer (Dielen).

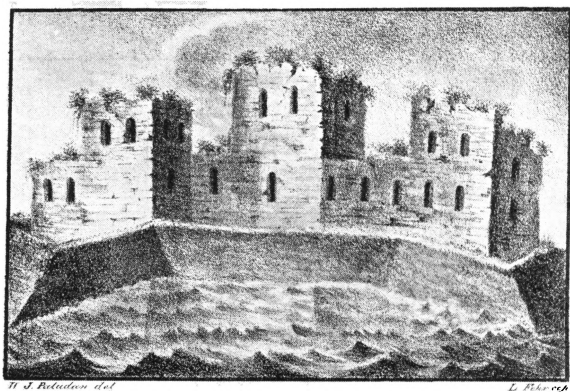

Det er mærkeligt, at den gamle Danske bygningsform har været almindelig („de fleste steder“) bevaret på Møn indtil 1684 og enkeltvis senere. Når der trængtes til mere plads, skete det i begyndelsen ved tilbygning af en eller flere „luder“ (⋮: halvtagskur*), som siden voxede til korshuse og karnapper. Feilberg oplyser i „Danmarks folk“, at der på Møn endnu i det attende årh. fandtes en tolænget gård med korshus og karnapper. Imidlertid fremgår det af de forskellige kommissionsberetninger fra det 17. årh., at man allerede da begyndte at føje flere længer til gården, hvoraf efterhånden udviklede sig den firlængede sammenbyggede gård, der nu er bygningstypen på Møn.

Mod den her givne fremstilling kunde der måske indvendes, at så tarvelige hjem, som kommissionsbetænkningen af 1684 skildrer på Møn, måtte hidrøre fra den herskende fattigdom i slutningen af det 17. årh., medens man tidligere her må have

*) Øen Ludeholm ved Ulshale har formentlig sit navn af, at der har været en lude ⋮: et skur for kreaturer.

havt bedre boliger i renaissancens smag. Dette kan vel gælde det rigere eller fattigere indre udstyr, men næppe husets hele indretning og stil; man vender sikkert ikke tilbage til en engang aflagt skik, og navnlig ikke til de gamle røgstuer, når disse engang har været forladt, om end det forsikres, at disse ikke er så brandfarlige, som kommissionen mener, eftersom stråtaget ikke lett fænger, når det først er gennemtrukket af røg og sod. Vi må altså antage, at det gamle ildhus med alting under samme tag har været almindelig skik på Møn lige til det 18. årh.; men at man allerede en stund forinden har begyndt enkeltvis at op-

H. J. Petersen del

L. Riber og

RUINER af STEGEBORG.

føre huse med loft og skorsten i korsform eller flerlænget. At man imidlertid netop da var ved et vendepunkt, ses også af samme kommissions betænkning, idet den ganske kasserer bønderhusene som bolig for garderne. Til disse skulde der bygges ny huse, enkelte eller dobbelte, med 450 lejligheder; da kompagnierne dog aldrig var fuldtallige, nøjedes man i virkeligheden med henvend 400 lejligheder. Disse huse skulde bygges med egestolper, som skulde tages fra klinteskoven; væggene skulde utvivlsomt klines af ler; men alle skulde forsynes med skorsten, hvortil regnedes 300 brændte mursten til hver. Disse mursten mener kommissionen at kunne tage fra to gamle ruiner, Stege slot og Spejlsby kloster, hvor der endnu stod et tårn, „dersom de ikke vil falde for besværlige at brække“. Da man regner at kunne få „mesten 135000“ mursten, må disse ruiner endnu på

den tid have været meget betydelige. Men det allermeste er altså forsvunden til garderhusenes skorstene. Af tårnet i Spejlsby, der formodentlig har ligget på det endnu ikke undersøgte voldsted, haves intet billede. Derimod var Stege slots ruin afbildet på en rytterfane, der meddeles her efter tegning hos Paludan. Denne rytterfane er dog måske lidt yngre, og billedet er da nærmest støttet til erindringen om den mægtige ruin med de 3 tårne, hvoraf der senere kun var en lille rest tilbage, der solgtes med krongodset i 1769 for 15 rdl. (se Jakob Sunesön s. 129).

Kongens hestgarde på Møn.

I det foregående har vi set, at tilstanden på Møn havde begyndt at bedre sig i slutningen af Marselisernes pantetid, hvad enten man vil tilskrive dette, at sønnen, baron *Vilhelm Gyldenkrone*, havde overtaget pantet, eller at *Abraham Jakobsen* var blevet ansat som forvalter (fra 1678). At bønderne begyndte at rejse hovedet, har vi set i Hemming Christoffersens strid med den afgæede forvalter Sørensen. Forsåvidt var det en ulykke for Møn, at Gyldenkrone mistede pantet 1684, og at Abraham Jakobsen, der fortsatte som kongelig forvalter, døde allerede 1685. Da var banen åben for ny indfald og eksperimenter fra enevoldsregeringens side, og de udeblev desværre hellerikke.

Kongen havde strax efter enevoldsmagtens indførelse skaffet sig en livgarde til hest i strålende uniformer. På grund af det store landetab og ødelagte finanser, måtte hæren nødvendigvis betydeligt indskrænkes. Men af de mange overflødige officerer og underofficerer dannedes 1661 en kgl. livgarde på 120 mand. Dens første chef blev oberst *Fr. Arenstorff*, hvis skiftende stillinger er typisk for mange af datidens krigsmænd. Født Meklenborger var han først i Holsten-Gottorpsk tjeneste, derefter i Dansk og blev taget til fange af Svenskerne i 1645. Så tjente han disse i mange år, var Wrangels hjælper (adjutant) ved overgangen over belterne 1658, og derefter generaladjutant hos Karl Gustav ved Københavns belejring. Efter freden gik han atter i Dansk tjeneste og blev strax chef for kongens livgarde; som sådan arresterede han Griffenfeldt. Garden kæmpede tappert,

men forgæves i slaget ved Lund 1676. Siden blev han endog overgeneral, men viste sig så uduelig, at han endog blev dømt fra livet. Kongen tog ham dog til nåde igen, og han døde 1689 som gehejmeråd og — overgeneral! Ved hoffet så vel som ved hæren drejede alt sig om kongens gunst.

Ved udbruddet af den Skånske krig var hestgarden blevet betydeligt udvidet ved hvervning; den udgjorde da 3 eskadroner i 2 kompagnier à 65 mand; ialt altså henved 400 mand. Da Arenstorff blev general, afløstes han ved garden af oberstlieutenant *Samuel Christoff v. Plessen*, hidtil ritmester ved et af kompagnierne. N. Krabbe var major. Plessen var ligeledes fra Meklenborg og vedblev alle dage at være Tydsk. I anledning af krigen var han gået i Dansk tjeneste og vandt snart kongens særdeles gunst, fik strax kompagni, kæmpede tappert ved Lund, blev 1677 næstkommanderende og 1678 chef for hestgarden. Skönt han i krigen havde gjort sig skyldig i plyndringer, forfremmedes han 1689 til generallieutenant og fik 1693 (!) storkorset.

Men garden kostede ca. 50,000 rdl. årlig, og der skulde spares. Da kongen netop var blevet rådig over Møn, fandt man på den fortvivlede idé at lægge garden derover, dog således at to kompagnier skiftevis skulde være i København og betjene de kongelige vagter, medens de øvrige 4 kompagnier skulde have kvartér på Møn. Alene den tanke at lade kompagnierne skifte mellem København og Møn hver fjerde måned, vilde give anledning til uendelige ægtkørseler og store bekostninger. Det skete formodentlig for ikke at vække misundelse mellem kompagnierne indbyrdes; det var jo kongens kæledægger!

Den kommission, der skulde ordne gardens indkvartering på Møn, bestod af stiftamtmand over Sælland *Otto Krabbe* til Holmegård ved Næstved, oberst *Plessen* og højesterettsassessor *Jörgen Elers*. Men snart bristede forståelsen mellem medlemmerne, idet obersten allerede i November 1684 nægter at underskrive med de andre; formodentlig har disse villet skaffe Mønboerne nogen beskyttelse.

Ovenfor er meddelt, at forvalteren Abraham Jakobsen 30. April 1684 indberettede, at de kgl. skatter for 1683—84 var indgået med 4080 rdl. Men af øens 3530 tdr. gl. hartkorn måtte ca. 732 tdr. endnu i 4 år fritages for afgifter; og dette attesteres

af Otto Krabbe. Beregningen ses også i det væsentlige at være lagt til grund for byrdernes fordeling. Kommissionen går altså ud fra, at efter 4 års forløb skulde al den tidligere lidte skade være forsvunden; men det kom ganske anderledes. Opgaven var nu at udfinde, hvormeget øen kunde afstå til garden uden atter at ruineres. Hovedindstillingen herom er af 22. Oktober 1684, og i denne har Plessen endnu deltaget.

Det sværeste var at skaffe græsgang, hør og halm til gardens ca. 500 heste; Møn har aldrig været rig på græsgange*). I dette øjemed udlagdes rundt om på øen de siden såkaldte „kobler“, der bestod af de til landsbyerne hørende jorde, der bedst egnede sig til græsning. Disse kobler skulde indhegnes og anses som hovedgårdstaxt, fri for afgifter. „Bønderne formenes at kunne subsistere, uagtet afgangen til græsning for garden, da de kunne græsse på ovre drev og andre småsteder“. Der sigtes formodentlig til de mange små enge og moser i markerne. Foruden græsningskoblerne skulde bønderne levere 1800 læs hør og 900 læs halm, hvilket „er det dyreste på landet, og som bonden allermindst kan miste“.

Man kunde spørge: Var kronens fæstebønder virkelig så rettsløse, at en sådan omkalfatring af jorden kunde foretages så at sige uden varsel? Danske lov, der netop var udkommen året forud, fastslår livsfæste for mand og hustru og forbyder at kræve mere af bonden, end der står i jordebogen. Men den har en regel (3—13—12), der kunde gives en farlig anvendelse, skönt det vistnok er ment til værn for bonden. Der siges, at når ejeren fratager bonden noget af fæstegårdens tilliggende, skal en tilsvarende værdi fradrages i landgilden. Ja, selvfølgelig. Men har det været meningen at fastslå almindelig adgang til sådan fratagelse? Isåfald vilde bondens stilling jo være prisgivet en fuldstændig vilkårlighed. Formodentlig har der kun været tænkt på særlige undtagelser. Men i dette tilfælde var det jo den enevældige konge, som tillige var godsejer, og han lod sig ikke binde af hensyn til andet end sin egen vilje. Der vides hellerikke, at der er rejst nogensomhelst indvending, skönt det her gjaldt en almindelig omlægning af en stor del af fæstegodset. Kommissionen synes hellerikke at have næret anden

*) Hvilket også taler imod forklaringen af navnet Møn som Movin : græsgang på kridt.

betænkelighed end ytringerne om „det sværeste og det dyreste for bonden at miste“.

Kobbeltjordene, hvis navn og hovedgårds taxt er bevaret endnu, er altså gammel bondejord, der er taget fra landsbyernes fælledsskab.

Dernæst indstillede kommissionen, at der skulde bygges 450 ny huse eller rettere lejligheder, idet nogle huse havde 2 lejligheder, andre kun en på 5 fag hus. Det er ved dette forslag, at kommissionen kommer ind på at beskrive de Mønske bønderhuse, hvor garderne aldeles ikke kunde indkvarteres. „Kun få bøndersteder har skorsten, og rummene er så lave, at næppe mennesker, men ingen stor hest kan stå skikkelig med sit hoved under loftet“; man erindre, at rytterhestene regnedes for 10 kvarter. Til hver skorsten regnedes 3 tdr. kalk til 300 mursten; se ovenfor.

For at skaffe så meget bidragydende jordegods som muligt, indstillede kommissionen dernæst at inddrage alt det gods, der hidtil var anvendt i forskelligt øjemed til hospitaler, kirker og skoler^{*)}, hvorfor der skulde gives vederlag i kongetiender. Vederlaget beregnedes således, at der ydedes tiendekorn lige imod landgilden af godset. De pågældende stiftelser fik altså i øjeblikket samme indtægt som hidtil; men det var dog for disse en meget dårlig forretning. Tienden var, som vi siden skal se, yderst vanskelig at inddrive; havde stiftelserne beholdt deres betydelige jordegods, vilde de i vore dage have været mindst 20 gange så rige! Vartov vilde f. ex. have ejet Mønsk gods for over 1½ mill. kr. (nu 1921 dobbelt).

Som *bilag* (nr. 1) meddeles disse magelægsskøder med fortegnelse over det pågældende jordegods. Foruden dette inddroges også mod erstatning resten af det benådningsgods, som ritmester Dannefers og landsdommer Baltzersens enker endnu sad inde med, ligeså de afgåede herredsfogeders gårde m. m. Undtaget fra inddelingen var herefter kun de to ladegårde, en gård for den ny herredsfoged, for thingskriveren, for skovrideren samt Koster færgegård, mod at færgemanden frit skulde overføre garderne og bønderne til Sælland.

Side 158 ovenfor er der gjort rede for, hvorledes samme kommission gjorde indstilling om den endelige ordning af retts-

*) Roskilde latinskole ejede også noget jordegods på Møn.

væsenet på Møn, hvis landsting afskaffedes, medens herrederne forenedes til ett. Da så ridefogeden blev herredsfoged for hele øen, var også i denne henseende forholdene lagt til rette for gardens regimente.

Når således al Møns jord var stillet til rådighed, blev efter kommissionens indstilling øens hartkorn delt i 450 gardeportioner. Efter gammel matrikel af 1662 udgjorde hartkornet 3530 tdr.; når derfra droges ladegårdenes 75 tdr. og det fritagne bøndergods og embedsgårde, regnede kommissionen, at der kunde blive 6 tdr. 2 skp. hartkorn til hver gardeportion, hvilket vilde udgøre 2812½ tdr. fuldt ydende hartkorn.

Indtægt heraf i skatter og afgifter beregnedes til skatter 7057 rdl., landgilde til 5182½ rdl., tilsammen 12,239½ rdl., som fordelt på 450 portioner blev for hver godt 27 rdl. 1 ½. Der skulde leveres garden kvartér med lys og varme og foder til en hest. Disse ydelser beregnes til årlig værdi: kvarter 2 rdl., 12 læs brænde 2 rdl., 6 ⅞ lys 2 ½ 4 β, 12 tdr. havre 8 rdl, 6 læs hø 5 rdl., 3 læs halm 1 rdl., græsning 2 rdl. 3 ½; græsnings-tiden regnedes fra 1. Maj til 1. Nov. (Dette må dog have været en foreløbig ordning, indtil garderhusene var byggede og græskoblerne indrettede). Sammenlægges disse værdier, får man 20 rdl. 5 ½ 4 β, for hvilket beløb ydelserne til garden altså kunde leveres pr. portion af 6 tdr. 2 skp. hartkorn.

Kommissionen indstiller da til kongen, at man skulde nøjes med dette beløb og således nedsætte byrden på hver portion med over 6 rdl. Denne lettelse har sagtens været begrundet dels i landets fattige tilstand fra før, dels i at kommissionens flertal har haft en følelse af, at gardeindkvarteringen indirekte vilde blive byrdefuldere end beregnet. Desuden vilde der så til andre udgifter kunne rådes over de 1000 rdl., der udgjorde forpagtningen af ladegårdene.

Indstillingen af 22. Okt. er underskrevet af alle 3 medlemmer; men kort efter bryder Plessen ud og nægter at underskrive den følgende indstilling af 22. Nov. Formodentlig har han allerede været misfornøjet med de 6 rdl. lettelse. Han opholdt sig i regelen i København i kongens nærmeste omgivelser; han ejede den gård, som nu er hotel Fønix. Han havde i særdeles grad kongens øre, og det er utvivlsomt ham, der har foranlediget kongens brev til kommissionen af 6. December 1684 sålydende:

„Vi lade det ved dette Eders allerunderdanigste forslag med gardens forplejning i alle måder forblive, og ville vi endda desforuden på enhver portion, som på landet således inddelt vorder, både vinter og sommer *månedlig endnu en rigsort* ($\frac{1}{4}$ rigsdaler) *allernådigst tillægge*. I det øvrige, hvad denne kommission og inddeling videre kan angå, både om bygningen såvelsom ellers administrationen på landet, derom skal I os et projekt til allernådigst approbation tilstille.

Christian.“

Forhøjelsen af byrden på hartkornet var således 3 rdl.; man kan tænke sig, at Plessen har forlangt de 6 rdl., og at kongen for at forlige parterne har valgt halvdelen, men forøvrigt uden at bestemme noget om disse penges anvendelse. Man hører intet nærmere derom.

I skrivelsen af 22. Nov., som Plessen ikke har underskrevet, gøres først indstilling om ansættelse af ridefoged *Christian Wil-lumsen* som ene herredsfoged og af amtsforvalter *Abraham Jakobsen* „til bondens forsvar“. Dernæst hedder det: „Som vi har fornummet, at det er Eders maj.'s vilje, at 3 ritmestre, 6 underlieutenanter, 6 cornetter, 6 trompetere, 3 mynsterskrivere, 2 feltskrivere og 1 stykknægt skulle indlægges i Stege, så foredrages allerunderdanigst, at samme bys tilstand er så slet, at deri ikke findes 4 personer, mægtige til at tage imod dem, medmindre de måtte overlade dem deres egne stuer eller sengkamre, og tilmed vanskeligt skulde kunne forskaffe dem seng, lys og varme uden at ruineres. Endvidere foreslås at istandsætte Ermelunde ladegård og derimod nedlægge Stege ladegård.“ Når Plessen ikke har villet underskrive, er grunden*) formodentlig den, at det er ham, der har udvirket den kongelige „vilje“, at alle officerer og ligestillede (undtagen dem ved Plessens eget kompagni) skulde indkvarteres i Stege; de pågældende har formodentlig derved tænkt at få bedre kvarterer eller ialfald være sammen. De andre to medlemmer har da søgt at værgе byen imod sådan indkvartering; de synes at have tænkt på Elmelundegård som officerskaserne. Det synes, at obersten ialfald tildels har fået sin vilje.

*) Som grund synes Plessen at have angivet, at skrivelsen også angik ting, der ikke vedkom ham eller regimentet.

Denne uenighed i kommissionen synes at have givet stødet til, at Plessen 11. Marts 1685 henvender det spørgsmål til kongen, om han som oberst kun skulde have den militaire kommando og, hvorvidt hans myndighed og ansvarlighed gik, om bønderne skulde gå ind under hans kommando eller overlades forvalteren på ladegården alene at skalte og valte med efter behag. Dersom kongen skulde betro ham opsigten med hele landet, da bad han, at dette måtte blive avtoriseret, og vilde han, som han altid havde gjort, som en ærlig mand gøre sit bedste for det ham anbettede; og skulde han ikke antage, at nogen af hs. maj.'s livgarde vilde understå sig at handle imod et klart reglements bogstav. Hs. maj. anmodedes derfor om, at lade udgå en allernådigst forordning for at forhindre al strid og klage, og havde han den tillid til hs. maj., at intet krænkende for ham selv eller for regimentet vilde blive forordnet.“

Slutningen lyder næsten truende, og hele skrivelsen vidner om, at han var sig sin magt over kongen vel bevidst, og det må utvivlsomt hentyde til en forudgående mundlig samtale. Det for ham „krænkende“ har sikkert været, om han skulde være nødt til at forhandle med den civile øvrighed, navnlig med stiftamtmanden Otto Krabbe, der allerede havde vist, at han ikke vilde gå ind på alle oberstens fordringer. At Plessen har forberedt sin plan forud, fremgår også af, at kongens svar følger umiddelbart efter uden forhandling med kommissionen. Allerede 14. Marts udstedes et kongeligt reskript til Plessen, der netop rammer dennes ønske. Kongens brev er skrevet på Tydsk og lyder i oversættelse således:

„For at øen Møn og de til garden udlagte bønder desto bedre kan blive konserveret og holdt i god stand (!), også alle klager desto hurtigere kan blive rettet, og alle frækheder (insolentsen), som der måtte forekomme, desto snarere kan blive afhjulpet og straffet, vil vi herved allernådigst have overdraget obersten *inspektionen med landet som amtmand*, kun har han at påse, at bønderne bliver behørig beskyttet i alt, medens han da, når noget måtte være at forebringe angående landet, indberetter os sådant lige så vel som angående garden og får allernådigst resolution derom.“ Når Plessen har klaget over „insolentsen“, har han vel også tænkt på den civile øvrighed. Udtrykket „inspektion med landet som amtmand“ synes rettet

direkte mod Krabbe, som netop havde denne stilling; han var stiftamtmand i Sælland, tillige amtmand over Tryggevælde amt og tilsynshavende med Møn i pantetiden. Fra 1671 amtmand på Møn.

Forøvrigt kan man kende den stakkels konges svaghed mellem linierne, hvori han bruger hensynet til bønderne som undskyldning for dette uhørte skridt at lægge al magt over øen i en enkelt mands hånd, og det endda en ganske fremmed Tydsk officer. Men man nåede i Krabbe at sparke til den gamle Danske adel.

Brevet til Plessen efterfulgtes 31. Marts af ordre til Krabbe og Elers sålydende:

„Eftersom vi allernådigst have for godt befundet at indkvartere og forlægge vores livgarde til hest på vort land Møn, og derfor at anbetro os elskelige Samuel Christof v. Plessen, vores oberst over bemeldte vores livgarde, inspektionen som amtmand over samme land, da er vores allernådigste vilje og befaling, at I landet til ham med allerforderligste efter den af Eder gjorte commissionsforretning under inspektion tilbørligen levere. Og på det det i sin tid vides kunde, hvad han måtte komme at svare til, så ville vi allernådigst, at I strax derpå tilstiller ham rigtig kopi af forretningen, som han haver at underskrive og forsegle og Eder igen at give til at levere i forvaring på vores rentekammer ved Eders tilbagekomst. Dermed sker vor vilje.
Christian.“

Man ser, at Plessen er bleven utålmodig; nu skal det ske i en fart, at han kan have det hele i sin magt, inden garden holder sit indtog på øen.

Som oven nævnt havde kongen ved brevet af 6. December 1684 pålagt kommissionen at gøre indstilling om ordningen af den civile administration på øen. Dette hverv har kommissionen — altså Krabbe og Elers — også udført og derved søgt at råde bod på den enevældige ordning, hvis farer de vel har forudset. Et sådant forslag er opbevaret, men det er ikke kommet videre. Oberst Plessen havde imidlertid fået hånds- og halsrett over Møn, og kongen har i sin blindhed pådraget sig direkte ansvar derfor. Vi har her det tydelige billede af en indskrænket „uindskrænket“ konge, der fuldstændig er faldet i en hensyns-

løs stræbers vold, og som siden næppe under nogen omstændighed vil erkende sin vildfarelse. Svaghed og stivsind følges ofte ad.

Kongen mente det sikkert selv godt; men mon han dog ikke har næret nogen frygt? Den 21. Marts 1685 udstedtes et kongeligt „reglement“ med de skarpeste forbud mod ethvert overgreb fra gardens side og mange detaljerede regler. Heri bestemtes også, at hver garde foruden sin portion, 20 rdl. 5 $\frac{1}{2}$ 4 β , skulde have af kongens kasse årlig ialt 95 rdl. 5 $\frac{1}{2}$ 5 β (i nutidsværdi henimod 2000 kr., nu meget mere); men det var også folk med kone og børn, og selv skulde de skaffe sig hest og nogen udrustning. Den kostbare uniform blev dog leveret. Det var altså et meget dyrt korps. Obersten begyndte med en løn af 2000 rdl. (ca. 40,000 kr.), og denne blev snart stærkt forhøjet; han skulde jo føre stort hus så vel i København som på Nygård. Mærkeligt er, at de 3 rdl., som kongen havde lagt på portionerne, ikke nævnes i reglementet. Mon Krabbe dog har fået kongen til at frafalde denne tanke? eller har Plessen indkasseret disse penge extra?

Atter 3. Oktober 1685 kommer en særlig kongelig forordning, der pålægger bønderne at forrette hoveri til de to ladegårde og deres anpart i broer og alfarveje, men „udi det øvrige for *al anden ægt, arbejde og hoveri*, ved hvad navn det nævnes kan, *være fri og forskånet*.“ Så mente kongen, at han havde værget godt for bønderne!

Nu var alt forberedt til indrykningen. Regimentet lå i foråret i Tønderegnen, hvorfra det afmarscherede den 17. Maj, først til København, hvorfra så de 4 kompagnier drog til Møn, hvor de ankom den 28. Maj. Det er som et ondt varsel, at netop få dage forinden var „bondens forsvar“, forvalter *Abraham Jakobsen*, død 20. Maj. Plessen ansatte i hans sted som ridefoged en mand ved Navn Colding*), og denne har formodentlig været ham tilstrækkelig hørig og lydlig. Siden afløstes han af *Christian Arentsen*.

Så begynder da disse 12 års voldsregimente, hvortil der næppe findes sidestykke i Danmarks historie, næppe nok, når fjenden var i landet. Derfor er obersten kendt på øen under

*) Formodentlig den samme, der 20 år tidligere havde været forvalter under Marselis.

navnet „den onde Pless“. Den lovlige afgift, som af kommissionen var pålagt bonden, knap 21 rdl. af godt 6 tdr. hartkorn, var ingenlunde høj, endog lavere end tidligere, og indbefattede både skatter og afgifter. Nu omstunder udgør de tilsvarende byrder, skatter og renter på en helgård adskillige gange mere, selv om man regner 1 rdl. for 20 kr. I gamle dage var det ikke den egentlige landgilde, der trykkede mest; så meget mere de uvisse afgifter, og fremfor alt hoveriet, der voxede udover alle grændser i det 17de årh. Kongens forordning af 3. Okt. 1685, der kun hjemlede et ganske ubetydeligt hoveri og ægt, satte Plessen sig strax udover. Bønderne var jo givet under hans kommando, og de skulde lyde som „tjenere“; dette har åbenbart været hans rettesnor. Selv boede han i regelen i København, hvor de to kompagnier gjorde tjeneste, og hvor han var således i kongens umiddelbare nærhed, så han lett kunde afbøde enhver fare. Men på Møn indrettede han sig en sommerresidens, hvortil han valgte sig „Nygårdene“, som i sin tid blev skænket Jakob Dannefer. Nu var de — som nævnt — igen inddraget til kronen mod vederlag til Dannefers enke. Det var på en af disse gårde, at vor gamle bekendt, *Hemming Christoffersen*, sad som fæster, eller måske som fæsterens søn og gårdbestyrer; thi faderen, Christoffer Carstensen, levede endnu 1697 og klagede da over at være bleven sat fra gården og kun fået en brøsfældig gård i erstatning, skønt han havde givet 74 rdl. i indfæstning af Nygården. Dog er det også muligt, at Hemming C. har havt den anden af Nygårdene. Kender vi Hemming C. rett, har han ikke godvillig ladet sig sætte fra gården; formodentlig har han fået erstatning, og vi skal siden se, hvorledes han får gården tilbage. Efterat de to Nygårde var slået sammen, blev der taget fat på at opføre et lystslot på 150 fag hus, 68 fag vinduer og 8 skorstene, samt et ridehus. Til dette har han sikkerlig skaffet sig kongens mundtlige samtykke. Gardens chef måtte jo have en passende bolig, hvor han kunde modtage kongen. Men Nygårde lå dengang i et morads, og dette blev dels udgravet til fiskedamme, dels opfyldt til have og dyrehave med meget kunstige hegn, som beskrives siden under sagførelsen. Til alt dette samt de mange gardehuses opførelse tvang han bønderne fra hele øen til at gøre ægt og arbejde under gardernes opsig. Så længe det

gjaldt indretningen for garden, har Plessen formodentlig kunnet få kongens mundtlige samtykke, og dermed var systemet igang.

Det er indlysende, at chefens eksempel blev fulgt af hans officerer. At have et kompagni at administrere var en væsentlig indtægtskilde, idet besparelser af forskellig art gik i kompagnichefens lomme. Derfor havde selv stabsofficerer hver sit kompagni. I 1690 indehavdes gardens 6 kompagnier således:

Livkompagniet af *Plessen* selv med ritmester *Hofmejer* som underchef; det lå i og om Nygårde med græskobler i Ebelnæs og Hjelm.

2det kompagni af næstkommanderende, oberstlieutenant *Krabbe*, der vistnok lå i Søndersogn, hvor 3 kobler endnu har bevaret navnet.

3die kompagni af major *Rantzau*, der senere afløstes af ritmester *Kalkreuter*; det lå vistnok omkring Stege, og har da haft sine græskobler i Hegnede og Ulfshale.

4de kompagni af ritmester *Wackerbarth*, hvis navn er knyttet til 2 kobler i Søndersogn, hvor kompagniet altså har skiftet med 2det kompagni. Senere fik den unge *Plessen* 4de kompagni.

5te kompagni af ritmester, *grev Holck*, hvis navn er bevaret i store og lille kobbel ved Pollerup med Holme mose. *Holck* afløstes af ritmester *Georg Mohr*, der skænkede en sølvvinkande til Stege kirke.

6te kompagni af major *Lützow*, der boede i Mandemarke, hvor han byggede sig en bolig i to etager med 63 fag vinduer. Hertil hørte koblerne på Højemøn. En del af de øvrige officerer har formentlig boet i Stege. Kompagniernes standkvarterer skiftede imidlertid hver 4de måned; samtidig var kun 4 af kompagnierne på Møn, fordelt med 2 på Vestmøn og 2 på Østmøn.

Plessen har særlig tilegnet sig de senere anlagte græskobler i Gammelsø, Tagholm og formodentlig også Budsemarke sø. Han besad nemlig en betydelig arbejdsfilid og virksomhedstrang, forbundet med megen fantasi. Da han først havde fået tag i hoveriet, fortsatte han med tørlægning af Gammelsø, Tagholm og derved tildels Maglemose samt Budsemarke sø med sluseanlæg i Nyhåndsbæk, hvilket sidste anlæg dog atter blev ødelagt ved en stormflod et par år efter. Næsten endnu mere end alle disse store arbejder synes det at have krænket bønderne, at Plessen optrådte som formynder for dem i deres eget land-

brug og kommanderede dem snart til en, snart til en anden reform. Han befalede dem således at harve deres nysåede marker om foråret, endog når kornet var en finger højt, naturligvis for at ødelægge ukrudtet, som alle landmænd har lært i vor tid. Men vi vil ikke undres over, at bønderne dengang var overbevist om, at det vilde være deres sikke ruin. Ligeledes befalede han efter en „klog“ garderkes anvisning „at drage dugg over marken“ i den sædvanlige tørre forsommertid. Tidligt om morgenen skulde alt mandskab ud at trække lange udspændte snore over græs og kornmarker, hvorved den stærke nattedugg rystedes ned på jorden, inden den fordampede i solen. Dette middel kunde jo prøves endnu! men dengang vakte befalingen megen harme.

Med hensyn til den store mængde af misbrug under det Plessenske regimente henvises til nedenstående uddrag af den senere mod ham rettede anklage, der er bygget på de ved forhør og thingsvidner tilvejebragte oplysninger; om der end deri kan findes overdrivelser, må de i hovedtrækkene anses for rigtige, om end adskilligt lyder rent utroligt.

Når sådanne tilstande har kunnet udvikle sig, må man se dem i forbindelse med rigets tilstand i almindelighed. Da man levede under en stadig pengenød, gik regeringen selv i spidsen med uefterrettelighed. Navnlig i den nærmest forudgående periode var det almindeligt, at embeds- og bestillingsmænd måtte vente længe på deres løn og undertiden nøjes med afdrag derpå. Når alle pågældende endda levede, måtte regeringen vide, at det kun var muligt ved ulovlige midler. Statsmaskinen vår engang kommen ind i dette spor, og ingen havde kraft til at løfte den ud deraf. Derfor har medaillen også en anden side*).

Møn blev ødelagt under dette regimente, men soldaterne led ofte lige så meget som deres værter. 1691 giver Plessen selv en beretning til kongen, hvori han skildrer tilstanden som fortvivlet; han siger, at flere gardere ligefrem er døde af sult, fordi de ingen penge har fået et helt år, og intet kan fås på Møn. Der trues med oprør, og de ulykkelige bønder må holde vagt om natten for ikke at blive overfaldne og udplyndrede.

Plessen havde jævnlgt søgt kongen om allehånde be-

*) Er her ikke et fingerpeg for nutiden?

gunstigelser, og således var hans gage efterhånden steget til 5250 rdl. (ca. 100,000 kr. nutidsværdi); men i 1693 havde heller ikke han fået nogen gage i et helt år. Da han skulde bruge penge til en baderejse, søgte han kongen om at få gagen betalt. Men penge kunde ikke skaffes, og han anvistes da at tage dem midlertidigt af regimentets kasse. Til ham med den kolossale løn skulde der altså skaffes penge endog ved et slet eksempel, mens man — efter hans eget sigende — lod gardere dø af sult eller leve ved plyndring!

I 1689 blev Bogø lagt til Møn for at hjælpe de ulykkelige bønder, men Plessen skriver, at det er langtfra tilstrækkeligt. Der fandtes ikke brødkorn, hvorfor han forlanger korn sendt andensteds fra.

Samme år blev han generallieutenant med inspektion af alle de nationale rytterregimenter. Som sådan havde han 16 tjenstheste, af hvilke de fleste var i København. Han ansøgte da kongen, om han måtte lade Møns bønder køre i ægt med hø til disse heste i København. Kongen svarer, at skönt det var imod reglementet, vilde han dog af „høj kongelig nåde“ tillade dette, når det skete med moderation! Et læs hø kostede omtrent 1 rdl., og det skulde køres 15 mil. Vi ser således, at skridt for skridt har kongen selv anvist sin yndling adgangen til flere arter af misbrug. Og dette var en ukrudtsæd, der bar hundredefold frugt.

Når man har læst generalfiskalens skildring af Plessens regimente på Møn, standser man uvilkårlig med det spørgsmål, hvorledes har alt dette i så lang tid *upåttalt* kunnet gå for sig? Den befolkning, der en menneskealder tidligere havde holdt stand i krigen mod overmægtige fjender, var nu bastet og bundet, som lamslået af rædsel. Engang havde bønderne dog fået skrevet — ikke en klage, men et bønsskrift. Men ingen turde indlevere det.

Imidlertid havde præsten i Stege, *Hans Danielsen Gemzoe*, nogle gange benyttet sig af prædikestolens frihed til at lægge et godt ord ind for de undertrykte, og bønderne har formentlig bedet ham tage sig af deres bønsskrift. Præsten benyttede da lejligheden, da Plessen en Søndag var i kirken, til at oplæse bønsskriftet fra prædikestolen. Det var meget beskedent og gik ud på at, om bøndernes trældom iøvrigt ikke kunde lettes, at de så dog ialfald kunde fritages for Søndagsarbejde; det var i loven

strengt forbudt. Men Plessen kom ikke mere i kirke i den præsts tid. Gemzøe havde forresten også taget sig af de forpinte gardere, som han besøgte i fængslerne. I den anledning klagede Plessen 1690 over ham til kongen, fordi præsten kom i stokhuset og modtog fangernes forklaring, hvad endog biskoppen havde pålagt ham (han var gift med biskop Baggers søster). Kongens svar kendes ikke; men præsten har jo havt et godt rygstød i Sællands biskop.

Utænkeligt er det også, at kongen skulde have været helt ukendt med forholdene på Møn, som han hyppigt besøgte, mønstrede garden og boede hos Plessen på Nygårde. Han var her ialfald 1686, 87, 89, 90 og 92, undertiden både på henrejse til og hjemrejse fra Holsten. 18. Juli 1689 kom han ombord på flåden, der lagde sig ved nordkysten og satte kongen iland i både ved Borre sømose. Han kom vel således uventet til Elmelunde gård, hvor ridefogeden, Christian Arentsen, boede; men han rejste videre over Grönsund til Nykøbing. Det er formodentlig heraf, at der på Møn er opstået et sagn, der dog henføres til kronprindsen (*Fredrik IV*), da det jo siden viste sig, at denne havde gennemskuet Plessen. Der fortælles da, at kronprindsen i forklædning var gået iland på nordkysten, hvor han traf en bonde kørende i hoveriarbejde. Den fremmede overtaler bonden til at køre sig til Elmelunde gård. Da de kommer ind på gården, møder de ridefogeden, der slår bonden med ridepidsken, fordi han havde forladt sit arbejde. Den fremmede vilde forsvare bonden og tog skylden på sig, men ridefogeden svarer, at så kan han få noget med af pidsken. Da gav prindsen sig tilkende, og piben fik en anden lyd; men det var grunden til Fredrik IV's senere indgriben.

I et følgende afsnit gör vi bekendtskab med den bekendte *Marie Grubbe*, hvis 3die mand, Sören Møller, i 90erne tjente hos Plessen på Nygård; hun spillede på lire og har oftere underholdt generalens gæster dermed. Det kunde vel være plasér for den ny tids herrer at se en så fornem dame af den gamle Danske adel så dybt nedværdiget. Dog er det vel næppe sandsynligt, at Plessen har dristet sig til at fremvise hende for hendes kongelige svoger, når denne besøgte Nygård.

Noget må dog kongen have set eller fået at vide; fra 1693 begynder hans breve at antage en køligere tone. Plessen mærker det også og skriver da i Oktober 93 et meget ydmygt

brev til kongen, hvori han forsikrer om sin tro tjeneste. „Gud var hans vidne, at han altid havde udført sin tjeneste med al troskab og redelighed, og han vilde være det ulykkeligste menneske, hvis kongen nærede den ringeste mistanke til ham.“ Dette brev gjorde strax sin virkning; få dage efter fik han storkorset af Danebrog.

Og dog må ialfald regeringen have haft en tvivl; thi 1694 blev der givet kommissionen ordre til at undersøge forholdene. Men hermed var Plessen naturligvis misfornøjet; han beklagede sig til kongen, og virkelig lykkedes det ham atter at genvinde kongens gunst. Måske har dertil bidraget, at han ved denne tid skaffede garden flunkende ny uniformer, hvortil pengene, 19.000 rdl. — med kongens samtykke — „låntes“ af andre regimenters kasser. Formodentlig er det ved denne lejlighed, at de gamle gule uniformer ombyttedes med røde, som atter skiftedes med gule et halvt hundrede år senere, og som bevarede, indtil hestgarden ophævedes i 1867.

Imidlertid blev tilstanden på Møn snart så fortvivlet, at selv kongen måtte erkende nødvendigheden af at flytte garden tilbage til København. Der blev da i 1696 nedsat en ny kommission, bestående af geheimeråd, baron *Juel* *), geheimeråd *Harboe* og etatsråd *Mejer*. Måske var det endnu en indrømmelse til Plessen, at han fritoges for at forhandle med den gamle kommissions medlemmer. Men trods hans fortsatte modstand erkendte den ny kommission flytningens nødvendighed, om end den måtte udsættes til April 1697. Dog afgik allerede 1. Februar en afdeling udtagen af alle kompagnier under ritmester *Kalckreuter*, der overnattede i Bårse og Bekkeskov, hvor *Peter Klim* var ladefoged og skulde ordne indkvarteringen. Ritmesteren har formodentlig været misfornøjet med ordningen, han gav sin stemning udtryk ved at prygle ladefogeden med sin ridepisk, skönt eller *måske fordi* samme Peter Klim var gift med Kalkreuters cousine, den bekendte adelsdame Dorthe Urne (Se Severin Kær: Dorete Urne). Den 25. April foregik afmarschen af de øvrige, første dag til Kallehave, Mern og

*) Baron *Jens Juel* † 1700, Niels Juels broder, var en af Danmarks ypperste statsmænd. Det blev dog således en mand af gammel dansk slægt, der stoppede Plessens regimente, ligesom også dommeren *Knud Thott* og amtmanden *Otto Krabbe*.

Allerslev, anden dag til Dalby og Thureby. Den 28. kom de til København.

Toget bestod af staben og 4 kompagnier: Livkompagniet, Krabbes, Lützows og unge Plessens kompagnier, tilsammen henved 250 mand. Af bagage medførtes kun det nødvendigeste for de 4 marschdage, men hertil brugtes dog 23 tospændige vogne og to sexspændige vogne til generalen. Men al den øvrige bagage samt kvinder og børn — til gardens 4 kompagnier hørte ialt *1500 personer* — blev sendt tilsøs fra Stege skibsbro. For transporten fra kvartererne til Stege brugtes ca. 800 ægtvogne, foruden 82 vogne til generalens flytning fra Nygårde til Grönsund. Alle disse vogne blev tilsagte på ægt af ridefogeden; men da det nu gjaldt den endelige befrielse fra tyranniet, er denne kørsel formodentlig udført med glæde.

Dødsens tavshed havde rådet, så længe garden var på øen; men aldrig så snart var den borte, før klager strømmede ind i hundredevis. I rigsarkivet findes en stor protokol, der alene indeholder disse „Klager og besværinger fra bønderne på Møn og Bogø om det, som de af amtmanden, ridefogeden, herredsfogeden og forpagterne eller andre skal være graveret med, imod forordningen og reglementet, indleverede i året 1697.“

Med benyttelse af Krogh: hestgardens historie 1886, meddeles her et par eksempler. Under 4. Juni skriver nogle Udby-mænd således: — — „Omtrent for 4 eller 5 års forløb kom jeg ind til min svoger, Rasmus Spoer i Udby, og imidlertid kom livgarde Storrs Johan Thommesen og tog en sengestolpe og vilde slå mig i hovedet, og jeg i slaget undløb. Imidlertid blev jeg for vores øvrighed, Christian Arentsen, anklaget, blev jeg tilligemed min søn og svoger om nattetider greben og henført til gevaldigeren her i Stege, og bleve vi alle tre krydsvis ved hænder og fødder sluttet i bolt og jern, og der vi af jernets fængsel blev afløst, måtte jeg give gevaldigeren 1 rdl. for os alle 3, og strax derefter blev vi alle 3 indbragt i ridefogedens gård, og blev kommanderet af ridefogeden tvende mænd af Udby, navnlig Hans Christensen og Sören Skov, at måtte prygle og slå os så længe, til vi styrtede alle 3, og end den (endda?) ved vores jordfald blev os ikke forskånet, mens ridefogeden i sit onde forsæt truede begge bønderne af Udby og befalede dem fremdeles at slå os så længe, de så liv og ånde i os. Da dette nu var over, og vi til os igen kom, måtte vi ned på

Stege torv og alle 3 at ride på træhesten, indtil Kgl. Maj.'s tolder, hr. Bertel Gamst, os hos ridefogeden løs bad. Endog tildrog det sig forleden år, at min søn, *Jens Moridtsen*, var nede i en bæk, som er vores egen fæstegrund^{*)}, og han havde bekommet tvende gedder, overfaldt „rechmester mord“ (ritmester Mohr) ham på vejen og tog bemeldte tvende gedder fra ham, hvilken ulovlig medhandling jeg for vores øvrighed, Christian Arentsen, androg, og der jeg min klage ham tilkende gav, blev han udi hastighed forivret og tog min egen stok og slog mig, mens han kunde röre sig, og slog tænderne af min mund, som det skete på Elmelunde gård, og jeg med levendes røst kan bevise med efterskrevne mænd.“

At slutte af sönnens navn, Jens Moridtsen, træffer vi her formodentlig vor gamle bekendt med det sjeldne navn, *Morits Pedersen* af Hovedskov, der havde så megen strid med den tidligere landsdommer, Christen Baltersen, og som endog en tid var dømt fredløs 1680. Han har næppe været uden skyld, hvad han dog ikke fortæller, ligesom han heller ikke forklarer, at ferskvandsfiskeriet var forbeholdt kongen. Imidlertid er klagen et livligt vidnesbyrd om voldsregimentets art.

Der er en anden klage med et rett ejendommeligt indhold. Den er fra færgemanden Peder Pedersen i Koster; som ovennævnt havde han færgegården frit for at besørge færgen. Ikke destomindre havde Plessen til indløsning afnødt ham 3 stude, som han måtte købe af ridefogeden for 10 rdl. stykket og siden årlig levere en stud. Derefter beretter han, at der engang kom en fremmed express, der skulde til København for at melde en Tydsk fyrstes død; færgemanden turde ikke sætte ham over, for der var sat en garde, Christian Kruse, som vagt i færgegården for at hindre, at nogen blev befordret uden pass fra gardechefen. Den fremmede viste da kongens ordre om fri befordring, samt en passerseddel fra ridefogeden, Chr. Arentsen. Vagten turde da ikke gøre indvending, og den fremmede blev da færgen over til Kallehave. Dagen efter kom Plessen selv på rejse til København, og ritmester Gedde ledsagede ham til Kallehave. Da denne kom tilbage derfra, arresterede han færgemanden, fordi han havde færgen over sundet. Den gamle mand blev ført til Stege som fange og sluttet i jern

*) Formodentlig vandløbet fra Hovedskov gennem Hegneden.

hos gevaldigeren trods hans 80 års alder. Sådant tort var ikke bleven budt ham, selv da fjenden var i landet, og han beråber sig på at have tjent kongen tro både i krig og fred, ligesom han også nu havde handlet efter kongens ordre.

Denne begivenhed får en egen belysning, når vi lægger mærke til, at den fremmede kaldes *Hagedorn*, og formodentlig var den daværende Danske resident i Hamborg, Hans Statius Hagedorn († 1722). Når han har lagt rejsen fra Hamborg til København om ad Møn, har han formodentlig havt andet ærende her. Sandsynligvis har han været i slægt med den gamle skovrider Hagedorn i Frenderup og har villet benytte lejligheden til at besøge denne eller hans familie. Han kan da have fået artige ting at høre om regimentet på Møn, og dermed var han så rejst lige ind til kongen. Ingen forbindelse kunde være farligere end gennem sådan en Tydsk diplomat. Det er vel endog sandsynligt, at Plessen, såsnart han fik dette at vide, er ilet til København for at afbøde følgerne hos kongen. I hvert fald vilde man da forstå hans rasende forbittrelse på færgemanden.

Blandt de mange klagende var også den tidligere fæstebonde på Nygård, Christoffer Carstensen (se ovenfor). Sandsynligvis var sønnen, *Hemming C.*, hans ordfører. Klagen går ud på, at han blev sat fra gården, som han havde givet 74 rdl. for i indfæstning, og fik isteden en brøstfældig gård; en vandmølle blev taget fra ham uden nogen erstatning, og han blev desuden tvunget til at opføre et gardehus, der kostede 9 rdl. i arbejds løn (materialerne blev leverede) o. s. v. i det uendelige.

Alle disse klager, som naturligvis kan indeholde mange overdrivelser og misforståelser, blev i Christian V's tid henlagte uden nærmere undersøgelser. Om generalfiskalen senere har benyttet dem, kan ikke ses; han havde stof nok endda.

Med mærkværdig troskab vedblev kongen at holde på Plessen, som fremdeles var chef for garden i København såvel som for de 10 nationale regimenter. Han var kongens ven, så længe denne levede.

Men da kongen døde 25. August 1699*), brød uvejret ud over hans ven. Den nye konge, *Fredrik IV*, afskedigede ham

*) Den stakkels konges lidenskab for jagten havde hævnnet sig; en anskudt hjort slog ham til jorden, og dette medførte siden hans død.

allerede den 16. September. Den næstkommanderende, *Krabbe*, blev chef. Efteråret gik med foreløbige undersøgelser og Plessens selvforsvar i henvendelse til kongen. Men juleaften måtte *Krabbe* arrestere ham og fratage ham storkorset. Han fik dog lov at bo i sit eget hus, bevogtet af soldater. Generalfiskal *Brügmann* ledede sagen, og til dommere udnævntes geheimeråd *Knud Thott*, etatsråd *Mejer* og justitsråd *Worm*. Samtidig var der nedsat en ny kommission, der skulde „istandsætte“ Møn efter ødelæggelsen; i spidsen for denne måtte den gamle stiftamtmand *Otto Krabbe* atter træde samt *Bram*, *Rasmussen* og *Ågård*. Denne kommission, som vi senere skal beskæftige os mere med, har tilvejebragt størstedelen af det materiale, som generalfiskalen har benyttet; men undersøgelserne var så omfattende, at de varede 4—5 år. 24. Juni 1704 døde Plessen i arresten; men enken, den Tydske dame Cathrine Margrethe v. Dalwig († 1726), blev holdt i samme husarrest til sikkerhed for betaling ifølge dommen. Det kan ikke ses, om dommen er falden før eller efter Plessens død, og man har end ikke kunnet finde dommens hele ordlyd. Straffen faldt jo bort ved Plessens død, men boet synes ikke at være pålagt mere end 40,000 rdl. i erstatning, skønt anklagen ialt lød på en halv million. Måske har man indskrænket sig til at idømme erstatning for kontant forbrugte penge. — Måske har også anklagen indeholdt overdrivelser, skønt den synes at være fuldt dokumenteret. Måske har man ladet døden sone noget*). Erstatningen synes at være tilvejebragt ved salg af Plessens gård i København i 1705. Enken drog til sit gods i Meklenborg.

Som bilag (nr. 2) følger uddrag af generalfiskalens anklage, Man vilde næppe undres over, om selve dommerne har anset adskilligt deri som helt utroligt. Møn og dens befolkning fik ialfald ingen anden erstatning end den, som istandsættelseskommissionen kunde skaffe ved en ny og bedre ordning i fremtiden. Herved har stiftbefalingsmanden, den gode *Otto Krabbe*, indlagt sig stor fortjeneste.

*) Det slør, der hviler over dommen og sagens endelige udfald, hidrører formentlig fra, at Plessen i stort omfang har kunnet beråbe sig på den afdøde konges skriftlige eller mundtlige samtykke, hvorpå enkelte eksempler er anført i det foregående. I en anden bemærkning til Christian V's dagbøger siger *Molbech*, at dommen blev forkyndt for Plessen 16. Juni, altså 8 dage før hans død.

Bilag nr. 1 til side 215.

Til redegørelse for det Mønske jordegods, som i 1684 blev inddraget under kronen fra forskellige stiftelser, meddeles her de pågældende gavebreve og magelæg.

„Vi Christian IV o. s. v. gøre alle vitterligt:

Eftersom på vort land Møn til 8 fattige hospitalslemmer, der sammesteds deres underholdning er lagt og perpetueret dette efterskrevne gods, kaldes Spejlby klostergods, som er først i *Udby* efterskrevne gårde:“

Peder Skov	}	Hver af disse 10 gårdmænd skyldte årlig:
Niels Pedersen		
Las Hammer og Jens Olsen		
Hans Mortensen		
Hans Olesen		
Hans Hemmingsen		
Peder Jensen		
Laurs Rasmussen Bjerg		
Hans Larsen		
Rasmus Clausen		
		2 mark 4 alb.
		1 pund byg
		2 skæpper havre
		1 svin
		4 höns
		20 æg

I *Spejlsby*:

Peder Hansen Skov	3 mark 2 pund byg, ellers som Udby	
Peder Jørgensen og Jens Pedersen	3 mark 3 höns, ellers som Udby	
Anders Sture	3 mark 2 pund byg 3 höns, ellers som Udby	
Björn Olesen	4 tdr. rug, 4 tdr. byg, 2 fd. smör	
Husmand Mads Hansen	}	Hver af disse: 4 skilling, 4 skp. havre
„ Hemming Lavrsen		
„ Hans Höyer		
„ Niels Fiksen		
„ Oluf Fiksen		

I *Ullemark*:

Morten Pedersen og Oluf Rød	}	Hver af disse 2 gårde: 4 mk. 4 sk., 10 tdr.
Villumb Jensen		byg, 2 skp. havre, 1 svin, 4 höns, 20 æg.
Lars Hansen Skov	}	Hver af disse: 2 mk. 6 sk., 5 tdr. byg, 2
Rasmus Pedersen		skp. havre, 1 svin, 2 höns, 20 æg
Rasmus Hansen		
Rasmus Olesen Tærsker giver årlig 6 skilling		
(Ialt 19 gårde og 6 huse.)		

„Hvilke fornævnte gårde og gods med al deres tilliggende, ejendom, herlighed, visse og uvisse rente, aldeles intet undertaget, Vi af synderlig betænkende nådigst haver for godt anset, at lægge, perpetuere til *hospitalshuset* udenfor vor købstad København, som nu kaldes *Vartov**), og vil det hermed til fornævnte hospital for Os og vore efterkommere konninger udi Dannemark til evig tid**) have lagt og aldeles perpetueret; dog skal der af fornævnte Møns lands fattige vedtørvende mennesker udi fornævnte hospital altid være og blive underholdt *otte personer*, de som ret hospitalslemmer ere, og skulle de 8 fattige, som nu på vort land Møn af fornævnte gods rente underholdes, nu strax på foråret hid ned til fornævnte Vartov forskikkes, der sammesteds lige ved de andre hospitalslemmer at bekomme deres underholdning. Og når nogen af samme personer ved døden afgår, skal hospitalforstanderen udi fornævnte Vartov, den som nu er eller efterkommendes vorder, strax det *provsten på vort land Møn*, den som nu er eller efterkommendes vorder, det tilkendegive, at han de andre vedtørvende mennesker i det sted kan hannem tilskikke.“

(Slutningen er gentagelser og befaling.)

Givet på vort slot København, den 12. Dec. 1618

Under vort signet

Christian.

De heri nævnte naturalier m. m. vilde efter nutidens (1905) lave priser på fødemidler udgøre en værdi af ca. 2200 kr., og hver af de 8 fattiges underhold vilde altså blive henved 300 kr. Men efter datidens forholdsvis højere priser vilde der fremkomme et betydeligt overskud, som tidligere var tilfaldet dem, der havde klosteret til len. Nu fik Vartov fortjenesten indtil 1684.

*) Dengang beliggende på Østerbro.

**) 3: 66 år!

Samme hospital (tidligere Helligåndskloster) ejede forud en del andet Mønsk gods, væsentligst stammende fra Elsebe Hartvigsdatters gave i 1490 (se M. H. III, 248—250). Disse gårde var følgende:

Et bol i <i>Søndervestud</i>	skylder 4 pund korn 2 β grot
Et bol sammesteds	” 4 ” ” 2 ” ”
En gård sammesteds	” 2 ” ” 1 lødemark
En otting jord sammesteds	” 2 ” ” ”
En gårdsæde sammesteds	” ” ” 2 β grot
Holmevænge mellem Borre og Ålebæk — (afgift?)	
En gård i <i>Thorstenæs</i>	skylder 2 β grot
En øde gård sammesteds	” 2 ” ”
En gård i <i>Koxeby</i>	” 2 ” ”
En øde gård sammesteds	” 3 ” ”

Desuden er nævnt andensteds enkelte andre ejendomme, som klosteret har havt, men som det atter har afhændet inden 1685. I dette år inddrages klostergodset ved følgende kgl. åbne brev af 16. Marts 1685:

„Vi Christian V o. s. v. gör alle vitterligt, at såsom vi til magelæg haver antaget efterskrevne bøndergods, som vores hr. farfader salig højlovlig ihukommelse kong Christian IV den 12. Dec. anno 1618 haver henlagt til Københavns hospital, så vel som hvis (hvad) bøndergods tilforn dertil ligget haver på vort land Møn, nemlig“:

De 10 *Udbygårde**) , som nu var sat for hartkorn hver 5 tdr. 4 skp. 1 fd. 2 alb. med ganske de samme afgifter som i 1618, idet 4 album penge nu skrives som 1 fd. 1 alb. courant.

De daværende besiddere var: Corfits***) Hansen, Niels Hansen, Niels Christensen, Peder Svendsen, Lavrids Jensen, Hemming Hansen (og Jens Nielsen), Hemming Hansen, Jens Pedersen, Niels Hansen, Hans Christensen, Peder Andersen.

De 4 *Spejlsbygårde* har ligeledes uforandrede afgifter, idet dog Jakob Øster har fået en fjerding smør nedsat til en otting. Fæsterne hed da:

Lavrids Andersen	med 10 tdr. ” skp. 3 fd. hartkorn
Anders Hansen	” 10 ” ” ” 3 ” ”
Peder Hansen Øster	” 10 ” ” ” 2 ” ”
Jakob Øster	” 9 ” 3 ” ” ” ”

*) Udby regnes her til Østerherred, hvis grændse var meget vakkende.

**) Manden er formodentlig født i Corfits Ulfelds regeringstid og opkaldt efter ham.

De 5 husmænd (gårdsæder) har formodentlig fået tillagt mere jord, da deres afgifter synes at være betydeligt forhøjede til 1 mark og 2 β og 8 skp. byg; dog er det muligt, at afskriften i herredsbogen er misforstået, så 1 \times 2 β , der står på hartkornets plads, skal betyde 1 tde. og 2 alb. Af det jordløse hus giver Per Væver nu 20 β . Husmændene hed Rasmus Rasmussen, Peder Hansen Øster, And. Andersen, Rasm. Andersen. Navnet Fiksen var da forsvundet.

De 5 *Ullemarkgårdes* afgifter er også *uforandrede*. Hartkornet er nu ansat:

Anders Hansen	6	tdr.	4	skp.	2	fd.
Niels Skov.....	6	"	3	"	2	"
Anders Villumsen.....	6	"	4	"	2	"
Samme og Rasmus Jensen	12	"	3	"	3	"
Rasmus Øster.....	12	"	3	"	3	"

Det i 1618 nævnte hus til 6 skil. penge havde nu Niels Ottesen, men huset var øde.

Desuden var der opstået 3 huse, som alle var i Anders Lavridsens besiddelse; det største til 18 β penge var dog øde, de to mindre gav 2 $\frac{1}{2}$ β penge.

Derhos havde borgmester Christensen *) i Stege et vejr-møllestade, der gav 1 rdl. penge**).

Endvidere det gods, som hospitalet ejede fra middelalderen, nemlig:

Borre sogn *Vestud*:

Christoffer Christensen.....	af hartkorn	12	tdr.	3	skp.	1	fd.
afgift 3 pund byg 1 mark 6 skil. courant.							
Lavrids Christoffersen og Niels Skov.....	—	12	"	2	"	2 $\frac{1}{2}$	"
afgift 3 pund byg 1 mark 5 skil.							
Jens Trane	—	10	"	1	"	3 $\frac{1}{2}$	"
afgift 2 $\frac{1}{2}$ pund byg 13 skil.							
Lavrids Fynbo.....	—	4	"	"	"	3	"
afgift 1 pund byg 6 skil.							
Jens Thrane	—	2	"	2	"	2	"
afgift $\frac{1}{2}$ pund byg 1 mark.							
Af et vænge (Holmevænge).....	—	"	"	2	"	2	"
afgift 1 mark courant.							

(De 3 første gårde er utvivlsomt de i M. H. III, s. 248 omhandlede gamle herregårde.)

*) Er tidligere nævnt som rådmand.

***) Det ses, at den høje taxering af møllernæringen vedvarer fremdeles (se M. H. III og V).

Søndersogn *Thostenæs*:

Niels Nielsen	af hartkorn	2 tdr.	4 skp.	3 fd.
afgift 6½ mark rigs 4 skil.				
Steffen Christensen.....	—	1 „	1 „	2 „
afgift 3 mark rigs.				

Koxeby:

Lavrids Hansen.....	—	2 „	3 „	„ „
afgift 6 mark rigs.				

(Her savnes en gård i Koxeby, som klosteret forinden må have afhændet. Afgifterne af klosterets ældre gods er nedsatte ikke ubetydeligt fra 1490, og det må formodentlig være sket før 1618, da Spejlsbygodsets afgifter ikke er nedsat. 2 skil. *grot* var nemlig $\frac{2}{5}$ af en gammel mark sølv og altså en betydelig afgift; i nutidsværdi ca. 100 kr.)

— „da have vi derimod for os og vore kongelige arve-successorer udi regeringen udi fornævnte vores arveriger Danmark og Norge fornævnte Københavns hospital til fyllist vederlag igen udlagt efterskrevne vores anpart tiender, nemlig:

Stege sogns tiende, giver årlig afgift 40 tdr. rug, 72 tdr. byg og 16 tdr. havre; nok af Borre sogns tiende 4 tdr. 3 skp. byg.

(Desuden 3 kongetiender fra Sælland, tilsammen 72 tdr. byg, 2 tdr. havre og 2 tdr. gryn), hvilke tienders afgift forbemeldte Københavns hospital for os og vores efterkommere successorer udi regeringen skal have, nyde og beholde med lige frihed, rett og retlighed, som hospitalet forskrevne jordegods nydt og havt haver. Og som bemeldte *Stege og Borre sognes tienders afgift af bønderne årligen ydes udi skæppen*, så ville vi og hermed allernådigst bevilge, at al den stund tienden ikke på ageren udi negen oppeberges, da skulle samme tiender være fri for alle ordinaire og extraordinaire skatter og påbud i hvad navn de have eller bekomme kunde, så hospitalet intet skulde afgå udi fornævnte tienders årlig afgift. Hvad de andre (Sæl-landske) tiender angår, som på ageren udi negen oppeberges,“ forbeholdes derimod al kongelig retlighed o. s. v.

Anslår man værdien af det i tiender givne vederlag i nutidspriser ligesom klosterets jordegodsafgifter, da slår det knap nok til (ca. 100 kr. mindre); men tabet for klosteret viste sig navnlig siden i vanskeligheden ved at opkræve tienden, ikke at tale om godsets stigende værdi i langt senere tider.

Dette kongelige brev af 1685 bekræfter den i det foregående fremsatte opfattelse, at Møn virkelig har indtaget en særstilling med hensyn til tiendeydelsen, idet tienderne her ifølge gamle overenskomster — i det mindste fra Peder Munks tid — men i strid med den almindelige lovgivning (Christian III's ordinans), blev ydet i skæppen og ikke i negen på ageren. Man ser tillige, at den daværende regering har søgt at undgå en afgørelse af det gamle stridsspørgsmål. Den vilde ikke kunne hindre tiendetageren i at kræve sin fulde rett efter loven, skönt den synes at have forstået, at optællingen på ageren var en stor plage for bonden, der ofte hindredes i at få sin høst bjerget i rette tid. Regeringen griber da til det mærkelige middel at sætte en præmie på — ikke at overholde loven, idet den lover skattefrihed, dog kun på Møn, for den tiende, der modtages i skæppen; thi hvad der indrømmes hospitalet, vilde jo ikke kunde nægtes kirker og præster under samme vilkår. Regeringen støttede således underhånden bøndernes vel begrundede modstand; men man kan også vel forstå tiendetagerens indvending, at de, som forholdene havde udviklet sig siden midten af århundredet, ofte sletingen tiende kunde få, når de skulde vente til andre fordringshavere havde gjort sig betalt i det indhøstede korn. Den gamle Mønske praxis hvilede på et tillidsforhold, der forudsatte en velstående bondestand fra den gode gamle tid. Men nu?

Også resten af det Mønske kirkegods blev inddraget ved lignende Magelæg, hvorom haves følgende kongebrev af 4. April 1685:

„Vi Christian V o. s. v. gör alle vitterligt, at såsom vi til magelav haver antaget efterskrevne vores kirkers øde jorde og bøndergods på vort land Møn, navnlig *Magleby kirkes* gods udi Magleby sogn, *Stubberup* Casper Povelsen skylder 4 tønder byg, Rasmus Rasmussen 12 skilling, *Sømarke* Erik Rasmussen 12 skil., *Mandemarke* Oluf Mortensen 12 skil., Mads Ibsen af tvende gårdsæder hver 12 skil., er 24 skil., Isak Hansen 12 skil. *Borre* sogn: Kirkeværgen af en ager med nogen eng beliggende udi Nyborre marker ved St. Larsis ris^{*)} skylder årlig 8 skilling.

Borre kirkes gods: Borre sogn, *Ålebæk*: Jens Pedersen Grothe af et stykke jord 2 skp. byg, Rasmus Jörgensen og

*) ☞: skovkrat. St. Lars er helgenen Laurentius.

Hans Skrædder af et stykke jord udi Ålebæk mark 2 skp. byg, Niels Rasmussen af en fjerding*) kirkejord 3 tdr. 3 skp. byg, Peder Bosen af 2 fjerdinge jord 6 tdr. byg, Jens Råsgård 9 skil. penge, Peder Terkelsen udi Borre af en løs kirkejord 2 fjerdinge, liggende i *Nyborre* marker 5 tdr. 2 skp. byg, Bodil Christens i Borre haver en otting jord i *Søndervestud* mark 2 tdr. byg, Jens Sørensen i *Vestud* af 2 fjerdinge jord 6 tdr. byg.

Elmelunde kirkes gods: Elmelunde sogn, *Råbylille*: Lars Smed af en kirkejord udi Råbylille mark 2 tdr. byg, 30 skilling i penge, Niels Lavridsen Fynbo af en gård i Søndervestud mark med to fjerdinge jord 8 tdr. byg, Knud Larsen Fynbo**) i *Nørrevestud* af 2 fjerdinge jord i samme bys marker 6 tdr. byg, Niels Hansen Ruus af en fjerding jord 4 tdr. byg.

Keldbymagle kirkes gods: Keldbymagle sogn, *Pollerup* by af nogen ager og eng 30 skilling.

Stege kirkes gods: Magleby sogn, *Mandemarke*: Christen Hjortes gård 4 tdr. byg, Borre sogn, *Ålebæk*: Jens Pedersen Grothes gård skylder 4 tdr. byg, Casper Pedersen Grothes gård 7 tdr. byg. *Borre*: Hans Jespersen af en ejendom 2 tdr. byg. Elmelunde sogn, *Hjertebjerg*: *Jens Jörgensen degn****) en gård af to fjerdinge jord 5 tdr. byg.

Søndersogns kirkes sogn: *Vollerup* hr. Niels Jakobsen †) af et gårdsæde 12 skilling

— da haver vi o. s. v. til fyldist vederlag igen udlagt efterskrevne vores anpart korntiende, nemlig:

Magleby sogns tiende giver til årlig afgift 24 tdr. rug, 32 tdr. byg og 6 tdr. havre. Nok af *Borre sogns tiende* 17 tdr. 2 fd. rug og byg, hvoraf kirkerne årlig skulle annamme af dem, som tiender i fæste haver, nemlig:

Magleby sogns kirke	5 tdr. 1 skp. „	fd. korn
Borre „ „	27 „ 4 „ „ „	„
Elmelunde „ „	20 „ 3 „ „ „	„
Keldby „ „	1 „ 2 „ „	„
Stege „ „	22 „ 2 „ „ „	„
Søndersogns „ „	1 „ „ „ „	„

*) = 1/4 bol, en almindelig gård.

**) Familienavnet Fynbo træffes ofte i Borre sogn.

***) Vor vel bekendte Jens Jörgensen Fog, som altså har havt en gård i Hjertebjerg i fæste fra Stege kirke.

†) †: præsten Niels Jakobsen „Kjeldorf“, født i Keldby.

hvilke tienders afgift kirkerne fremdeles for os vores efterkommere successorer udi regeringen skal nyde og beholde med lige frihed, rett og rettighed, som kirkerne forskrevne jordegods nydt og havt haver, og skulle provsten på kirkernes og de interesseres vegne have magt tienderne til kirkernes og de interesseres bedste at bortfæste til vederhæftige sognemænd, i hvis sogn tienden falder, når de ledig bliver, som og skulle have indseende med, at enhver kirke sin andel årlig i rette tid nyder og bekommer. Og som forbemeldte tienders afgift af bønderne årligen ydes udi skæppen, så ville vi og hermed allernådigst bevilge, at al den stund tienden ikke på ageren udi negen oppeberges, da skulle samme tiende være fri for alle ordinaire og extraordinare skatter og påbud, i hvad navn det have eller bekomme kunde, så kirkerne intet skulle afgå udi forskrevne årlig afgift, hvorefter alle og enhver vedkommende sig haver at rette“ o. s. v.

Af dette magelæg ses, at 4 af de Mønske kirker har ejet hver 4 à 5 bøndergårde; tænk, om de havde havt dem endnu!

Vederlaget stemmer rigtigt med jordafgiften, er snarere lidt rundeligere end overfor hospitalet, dog er regnestykket lidt usikkert, da man ikke ved, hvad slags „skilling“ der er regnet med. Men kirkerne fik snart at mærke, ved opkrævning af tienden, at de havde gjort en dårlig forretning; hvorom mere siden. Keldby og Søndersogn havde næsten intet kirkegods tilbage; hvorledes det tidligere er mistet, vides ikke. Der synes at være regnet med en pris af ca. 1 rdl. for en tde. korn.

Da det heraf ses, at både konge- og kirketienderne på Møn fremdeles ydedes i skæppen, forstås det bedre, at præsterne ikke kunde sætte igennem at få deres tiender i kærven. Se striden herom i forrige bind M. H. V. og senere.

Bilag nr. 2 til side 230.

Generallieutenant Samuel Christoffer v. Plessens sag.^{*)}

I henhold til undersøgelseskommissionens indberetning og talrige thingsvidner fremlagde generalfiskalen *Hjeronymus Brygmann* et meget omfattende aktionsindlæg, hvoraf følgende er et uddrag.

Tidligere havde hr. *Gyldencron* havt øen, og da han afleverede den, kunde den udføre henved 14,000 tdr. korn. Amtmand, geheimeråd *Krabbe* afleverede den i Maj 1685 til oberst *S. C. v. Plessen*, der tillige blev amtmand og under sit ophold på Møn blev generallieutenant.

Aktionen gælder først underslæb med hensyn til gardens løn og forplejning. Han havde således akkorderet med alle om, at han skulde afkorte dem en viss del af gagerne, mod at han sikrede dem regelmæssig betaling af resten: han beholdt afkortningen, men alligevel fik vedkommende ikke det øvrige ved forfaldstid. Ligeledes bedrog han ved uddeling af munderingspenge m. m. Herover er foretaget udførlige beregninger; og herpå synes de vedlagte kongelige skrivelser at lægge hovedvægten.

Men tiltalen omfatter alle grene af hans bestyrelse.

Først omhandles forpagtningen af ladegårdene Stege og Elmelunde, der var overdraget ham for årlig afgift af 1000 rbd.

*) Ved at gennemgå akterne i sagen fandt jeg deri indlagt et dokument, udstedt af rigsrådet med Corfits Ulfeld i spidsen lige efter Christian IV's død 1648, hvori påbydes, at den kriminelle rettergang standses, indtil den ny konge er valgt. Formodentlig har Plessens forsvarer fremdraget dette for at standse processen mod P. i anledning af Christian V's død. Det er da blevet liggende mellem sagens akter.

Forpagtningskontrakten indeholdt udførlige regler og instruxer, der navnlig indskærpede, at hoveri må ikke kræves af bønder og husmænd undtagen til ladegårdenes drift, og ægtrejser kun til at besøge gårdenes produkter til stranden eller færgstederne. Til tærskning måtte kun kræves en dag af hver mand, og tærskpenge ikke pålægges.

Fiskerierne måtte P. bruge, men på sin egen bekostning.

Han skulde også lønne alt ladegårdenes tyende og for øvrigt tilsvare al forvoldt skade.

Plessen overdrog strax forpagtningerne til *Abraham Jakobsen* for det beløb, han selv skulde svare kongen, men dertil nogle „kleinigkeiten“ til generalinden (!), hvilket i årenes løb udgjorde: 255 tdr. rug, 50 tdr. malt, 21 tdr. ærter, 29 tdr. gryn, 29 tdr. små gryn, 21 lpd. smör, 34 fede stude, 89 fede svin, 27 fede kalve, 57 fede får og 405 par fede kapuner, ialt til værdi 2207 rbd. 3 $\frac{1}{2}$ 10 $\frac{1}{2}$.

A. Jakobsen døde en måned efter forpagtningens overtagelse, og Plessen overtalede da enken *Judithe* til (imod loven) at blive siddende i uskiftet bo og beholde forpagtningen af Elmelunde mod at fordoble afgiften af kleinigkeiten — og forhøje selve afgiften med 50 rbd.

I løbet af 6 år blev hun derved ruineret, og børnenes væрге kræver derfor en erstatning af 1250 rbd. Præsten i Hjertebjerg *Jakob Baden*, der 1690 blev gift med enken, overtog derefter forpagtningen, men det gik ham ikke bedre, og så fik ridefogeden *Christian Arentsen* Elmelundegård mod yderligere forhøjelse af afgiften.

Efter Jakobsens død havde Plessen selv brugt Stege gård i nogen tid, men derefter pånødedes den herredsfogeden *Christen Villumsen* sammen med skovrideren og derefter atter den ny herredsfoged *Henrik Pedersen Istrup* imod stadig forhøjede afgifter. Herved havde Plessen en fortjeneste af ialt 1686 rbd.

For at skaffe alle disse ydelser fik forpagterne tilladelse til at opkræve tærskpenge af alle bønder på øen, 2 skp. gammelt mål (= 4 skp. nyt mål) korn af hver helgård, samt 30—40 ægtrejser til København (eller 5 à 6 rbd. pr. rejse) samt 12 gående og 8 ridende bud. Af hoveripligten skaffede man sig en extra indtægt. Borreby (formodenlig Vestud) besad fra ældgammel tid

deres jorde som fri købstadsejendom og havde aldrig vidst af hoveri at sige. Ligeledes var der en del „kannike- og hospitalsbønder“ (Spejlsby klostres gods m. m.), som kongen havde til-mageskiftet sig for at komplettere gardeportionerne. Alle disse pålagdes nu hoveri til ladegårdene, og da de vægrede sig, blev de sat til 4 à 8 rbd. hver i hoveripenge. Til lignende afgift sættes så mange andre bønder, at afgiften ialt blev 200 rbd. årlig. Selve arbejdet på ladegårdene blev da pålagt de øvrige bønder og husmænd.

Borremændene — 10 ialt — nægter at betale, og da tredingsfogeden *Niels Fynbo* efter ordre foretager eksekution for pengene, sagsøger de ham på herredstinget for vold (1689). Niels Fynbo forlanger udsættelse til næste thingdag, og imidlertid lader Plessen (ved ridefogeden Chr. Arentsen) klagerne fængsle. 5 af dem var sengeliggende, og lederen *Hans Knudsen Væver* blev advaret på vejen og flygtede ud i skoven, hvor han i vinterkulde (Februar 1690) måtte holde sig skjult. De øvrige 4 blev ført til Stege, hvor der ovenpå i *Molletårnet* var indrettet 2 mørke og 2 lyse fangehuller (et synderlig hårdt fængsel, som Plessen strax ved sin ankomst havde ladet indrette til bonden). Her blev de sat i bolt og jern. Kvinderne fortsætter imidlertid rettergangen, og 24. Februar får de ved herredstinget dom over Niels Fynbo. Da Hans Knudsen Væver erfarer dette, tror han faren overstået, og da han ikke længere kan holde livet i skoven, vender han tilbage til sit hjem. Her bliver han grebet af korporal Johan Zakariasen og garden Peder Skåning, ført til Stege og sat i det mørke hul, krumsluttet i jern; hans fattige kone måtte bringe ham mad, som gevaldigeren måtte række ham.

Efter 5 ugers forløb kommer de 4 mænd i forhør hos Chr. Arentsen, der ved løfte om frigivelse formår dem til at underskrive et bönskrift, hvori de siger at være bleven forførte af herredsfogeden. Denne havde Plessen imidlertid ladet afsætte, og han var flygtet fra landet. *Povl Garb* indsattes som herredsfoged, og efter skriftlig ordre af Plessen kasserede han dommen over Niels Fynbo, og endelig 8. Septbr. 1690 dømte han Borremændene til at betale hoveripengene, samt som oprørere at være i øvrighedens nåde eller unåde. Hans Knudsen Væver, der ikke vilde pålyve herredsfogeden, blev siddende i 10 uger; da blev han syg og lovede da at underskrive som de andre. Han føres så til thinget for at vedstå sin erklæring, men der fragår

han atter denne; han bringes så påny til gevaldigeren og holdes i bolt og jern yderligere i 22 uger. Først da kongen ventedes til øen, blev han 3 dage forud løsladt, men havde endnu 10 år derefter mærker i fødderne af jernet.

Ritmester *Hofmejer* inddriver hoveripengene, der for samtlige 11 år udgør 2200 rbd., som Plessen sagsøges for.

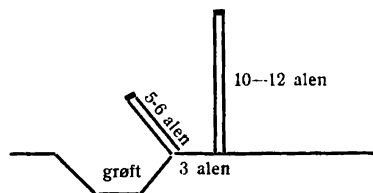
For at hindre, at nogen klage skal fremkomme, afspærres alle adgange til øen, alle både ødelægges eller trækkes på land. Garderne gør vagt langs stranden, og når bønderne gøre ægtrejser til Sælland eller København, medfølger vagt, der hindrer bonden i at tale med nogen; i København holdes bonden fangen hos gevaldigeren til hjemrejsen, der altid sker under vagt. Ingen turde kny; kun engang, da Plessen var i Stege kirke, benyttede provsten, Hans Gemzø, lejligheden til fra prædikestolen at oplæse et bönskrift, hvori der siges, at om bondens trældom ikke iøvrigt kunde lettes, om han dog ialfald kunde fritages for søndagsarbejde. Plessen kom ikke mere i kirke i den præsts tid.

De ulovlig udpressede tærskpenge beregnes til henved 2000 rbd.

Men endnu langt værre blev hoveriet til *Nygård*, skönt instruxen forbød alt hoveri undtagen til ladegårdene.

Nygård var en bondegård på 6 tdr. hartkorn, som Plessen valgte til sommerkvartér; om vinteren boede han mest i København.

Her byggedes en stor firkantet gård med pladser og brolægning, stalde, lader og et dobbelt ridehus. Alle disse bygninger blev gentagne gange atter ombyggede. Hertil anlagdes en meget stor lysthave, der beskyttedes med et mægtigt dobbelt hegn mod dyrene, således anlagt i tværsnit:

Over det inderste risgærde var sat et rækværk af bøgelægter på egepæle. Alle disse hegn måtte tildels fornys hvert forår.

Desuden indhegnedes særlig køkkenhave, kohave, kalvehave, folehave, svinehave, høhave, vedhave og materialgården. Alt anlagt i morads.

Fiskedamme anlagedes ved Nygård og i koblerne.

Særlig vidløftig var anlæget af „møledammen“ ved Nygård i et mægtigt stort morads, hvor hestene sank i mudder, og hvoraf opstod en svær pest blandt disse. Dammen opgravedes i 8 fods dybde, og bunden lagdes af stampet ler på faskiner. Ved dæmninger og sluser deltes dammen i 3 afdelinger. Det opgravede mudder kørtes som gødning på de hosliggende jorde, der hørte til en ødegård, der kaldtes „*Damsholt*“.

Desuden alt mark- og havearbejde og endog husholdningsarbejde, hvortil piger leveredes fra Bogø. Endvidere al slags hjemmearbejde, spinning og lignende, levering af træ og blomster, der indsamledes i kornmarkerne, o. s. v.

Endvidere lod Plessen udgrave og tørlægge *Gammelsø* mellem Hovedskov og Spejlsby. Derved fremkom 56 tdr. agerland og eng til flere hundrede læs hø, der alt høstedes til Nygård, undtagen en ringe del, der „for et ords skyld“ er ført kongen til indtægt.

Ved *Budsemarke* var et engdrag, skilt fra havet ved en sandbanke. Gennem denne blev gravet et vandløb, 3 favne bredt og 30 favne langt med fornødne stigsbord, for at fisken kunde gå ind og vandet holdes frisk. Efter 4 års forløb blev hele dette anlæg ødelagt af stormflod, havet gik ind og dækkede engen med sand, så at den ødelagdes.

Også indhegningen af „koblerne“ var et stort arbejde, der skulde fornys hvert forår i den travleste tid. Dertil kom, at Plessen lod koblerne med særlige hegn inddele i 3 dele, hvoraf garderne kun fik den ene del til deres heste, medens $\frac{1}{3}$ brugtes til græsning for folerne og stodhestene, $\frac{1}{3}$ indbjergedes til Nygård. Garderne havde derfor ikke tilstrækkelig græsning, og slog deres heste løs i bondens bedste vange.

Foruden disse store arbejder nævnes en del andre af forskellig art, hvoriblandt det „at drage dugg af græs og væde landet igennem“, hvorved bonden måtte lade sit korn og græs nedtræde i årets bedste tid, 1.—8. Maj og St. Hans nat, under anførsel af en gardekvinde, kaldet „*Bremersken*“. Også måtte bønderne ise ved færgebroerne, skönt de betalte færgemanden i Kallehave en kornskæppe derfor.

Var isen usikker, og en garde skulde over, dreves en bonde foran for at prøve isen.

Alt mandskab måtte i en måned deltage i klapjagt, sneppe- og svanejagt. Navnlig om vinteren måtte meget mandskab møde og drage våd i søerne, og tillige en mængde vogne for at transportere garn og fisk.

Værst af alt synes de uendelige *ægtrejser* at have været. De galdt nemlig Vindbyholt, Køge og København, adskillige gange Giselfeldt, for at hente fisk til dammene. En besynderlig rejse er gjort til Korsør med 3 vogne for at afhente 2 små grise og 3 par kalkuner, der kom fra Fyn. Generalen kørte med forspand af 6—8 heste, og der jagedes stærkt. „Polakken“ (formodenlig en ridende lakaj) pryglede forrideren på den første hest, kudskén hug den anden med svøben, og lakajerne slog med sten, som de havde lommerne fulde af.

Der var fremskaffet hele 12 pakker af tilsigelses sedler til sådanne rejser, udstedte af kvartérmester Rhode og ridefogeden Arentsen, foruden alle de rejser, som tredingsfogederne udskrev. I aktionsregnskabet er opført ikke mindre end 1454 Københavns rejser, der lavt blev anslået til 4 rdl., ialt 5816 rdl., og 361 gående bud à 8 g = 481 rdl. 2 g *).

Alt dette ulovlige arbejde blev pålagt under det vilkårlige navn af „kongelig tjeneste“.

Da underdommerne ikke vilde være behjælpelige med inddrivningen heraf, men henviste til reglementerne af 1685, der forbød alt sligt, så befalede Plessen exekution ved gardernes hjælp under straf af træhesten og hullet. Herom foreligger talrige skriftlige ordrer til ridefogden, ritmesterne Hofmejer og Gedde, kvartérmester Rohde og garderne Ditlef Zinck og Gert Hülpers. Ordrene har i regelen denne form: Die Guarde muss die bauern austreiben o. s. v. Generalfiskalen skildrer tilstanden levende. Folket lå ligesom i et stadigt opbud, og landet var som i fjendevold, og det betones særligt, at Plessen „har misbrugt kongens egen livgarde til at tvinge bonden til sådan trældom“.

300 mand ad gangen kommanderedes til at skove bygnings-tømmer til Nygård. Alene i året 1690 styrtede — efter ride-

*) I dette indlæg regnes med daler à 6 g .

fogedens eget opgivende — 732 bønderheste under arbejde eller kørsel.

Bønderne dreves til arbejde af gardere med spændt karabin. Under arbejdet sattes en garder over hver 4—5 mand, og han slog løs med en prygl, som lavedes af kirsebærtræ med store stubber af grene, for at de bedre kunde trænge ind i kødet. Den garder var flinkest, der kunde fremvise de fleste således opslidte prygl. Foruden de ovennævnte nævnes her også en korporal Frederik Bygom. Undertiden blev bønder tvungne til at prygle hinanden indbyrdes. I tilfælde af nogen modstand galdt det krumslutning i Mølletårnet, „som for Møns bonde, sålænge tårnet står, bliver til en forskrækkelig amindelse“. Fremdeles „Spanske krave“, en krans om halsen, der vejede 3 $L\pi$ med pigge både på over- og underside, og endelig træhesten, hvorved synderen blev sat ridende på et skarpt bræt med sten bunden ved fødderne i 3, 6, 9 og 12 timer; nogle kunde udstå det, men andre faldt af og blev hængende ved benene“.

Ved *Lützows* kompagni dreves det så vidt, at gardereren selv udøvede „eksekution“ over den bonde, han var indkvarteret hos.

Endogså Østerherreds mandskab dreves til arbejde på Nygård og måtte da ligge ude på marken om natten under opsigt af gardere og fik ikke engang lov at søge husly i nabogårdene. Selv i kirkerne blev bønderne grebne og drevet til arbejde; der føjes til, at mange mistede livet ved livsfarligt arbejde.

Ordren lød på, at bonden ved tilsigelse skulde møde med alt sit mandskab. Følgende skete i Plessens eget påsyn. Ebelnæs bymænd blev tilsagt til Nygård. En mand på 60 år mødte med sin voxne karl, men lod sin søn blive hjemme. På vejen mønstredes mandskabet af gardereren Hans Dorn; han savner bondens søn, og da han rider tilbage, finder han ham tærskende i laden; han nægter at følge med, og gardereren kan ikke drive ham ud. Dorn rider da atter til mønstringsstedet, hvor han først prygl den gamle fader, og melder det til Plessen. En korporal og 2 mand sendes til Ebelnæs og fører sønnen med sig mellem hestene. Plessen samlede alle bønderne, der må se på, at både fader og søn prygles, så længe de kan røre sig. Derefter føres de til hullet i Stege, hvor de krumsluttes i 4 døgn. Sønnen blev deraf krøbling og må fødes på sengen. Faderen forvandt det heller ikke; håndjernene måtte files af ham, fordi kødet var opsvulmet af de mange hug.

For at gøre exekutionerne end mere byrdefulde, udstykkedes de i mange særskilte forretninger, der hver krævede afgift. Sådanne forretninger er særlig betalt med ialt 1118 rdl. Når det skete, at bønder og garder blev bedre bekendte, frygtede man, at „uddrivningen ikke skulde blive hård nok“, og der befalede da, at garderne kompagnivis skulde besørge exekutionerne i andre kompagniers distrikt. På samme måde skulde tienderne inddrives, men provsten i Stege der har forevist en anelig beregning af restancer, havde ikke villet lade garderne inddrive dem, men hellere „se bonden og tiden an“.

Det ulovlig afkrævede hoveri til Nygård er beregnet til 90 dage årlig for hver bonde. Der var 553 bønder, og en arbejdsdag med heste og vogn anslås til 2 μ , altså ialt årlig 16590 rdl., hvilket i 12 år udgør 140310 rdl. (rigtig regnet 199080 rdl.), foruden hvad bønderne har bekostet i badsøkærlön eller fortæret på sin sotteseng, når de plagedes tildøde.

Bogø ramtes ikke så hårdt; for 27 mænd beregnedes det ulovlige hoveri kun til 281 rdl.

Fra Svenskekrigens tid var der 1685 endnu 58 øde gårde; disse skulde efter reglementet være afgiftsfri og først efterhånden i løbet af 5 år bebygges og indtræde i afgift (gardeportion). Der skulde ialt være 205 fri portioner, men $89\frac{1}{2}$ blev fri, medens $115\frac{1}{2}$ ilagdes portion, og Plessen tog sig for disse betalt både af bonden og kongen, ialt ulovlig opkrævet 2367 rdl. 4 μ .

Til ødegårdenes opbyggelse og forsyning med besætning sendte kongen bygningstømmer m. m. derunder 700 heste. Det meste kom til Nygård.

Da geheimeråd Krabbe i 1685 afleverede øen, var der ialt restancer ca. 6150 rdl. og 8033 tdr. korn. På Plessens erklæring, at det var bønderne umuligt at betale disse restancer, blev de 1688 eftergivne. Imidlertid opretholdt Plessen fordringerne, og disse anvendtes til at gøre ridefogeden „til den bedste arving i ethvert bondebo“. Forøvrigt fik bønderne aldrig ordentligt regnskab for, hvad de havde betalt, og der anføres en række andre underslæb. For at have en reserve af fødemidler i dårlige år, oprettedes et magasin i Stege, hvortil bønderne årlig skulde levere 75 tdr. rug og 150 tdr. byg; men der blev inddrevet langt mere, så at den ulovlige levering beregnes til 1288 tdr. korn.

Thingskriveren *Jens Jespersen* havde thingskrivergården og en skæppe korn af hver bonde (thingskriverskæppen). Da han

døde, tilrev Plessen sig begge dele, som han forpagtede til ridefogeden for 40 rdl. og 20 tdr. byg. Jespersens enke kræver nu erstatning af 434 rdl.

Indfæstning var fastsat til 2 rdl. for en helgård og 1 rdl. for en halvgård, og således er det ført til indtægt. Men ridefogeden tog indtil 10 rdl. i „fogedpenge“.

Bønderne blev tvungne til og fra gårdene, eiter som ridefogeden mente der var noget at plyndre. Som et eksempel anføres: Niels Rasmussen blev sat til en øde gård i Nyborre, hvorfra han skulde betale til 5 gardere. Efter 5 års forløb var han ødelagt ved hoveri til Nygård, og da så hans kone døde, kunde han ikke mere. Han blev da ført til Stege og sat i jern hos gevaldigeren. Men da denne ikke kunde føde ham, lod han ham løbe, skönt han havde jernet om foden. Efter at have flakket noget omkring med dette, blev han atter grebet og ført til København for at gå med skufkarren i kastellet.

En stor plage var indretning og vedligeholdelse af alle gardere (beregnet 450, men der blev kun opført 395). Fra begyndelsen blev garderne indkvarteret hos bønderne, men efterhånden skulde de have egne huse. Her var anledning til extrafortjeneste for betjente og officerer, når bønderne søgte at købe sig fri for indkvarteringen.

Officererne skulde egentlig bo i Stege, men mange fik lov at flytte ind i de ny gardere og lade soldaterne bo i byen. Officererne brugte da bønderne til at udvide og forbedre deres ny kvarterer.

Der pålagdes bønderne at betale for anskaffelse af senge til garderne; derfor er inddrevet 7635 rdl.

Gardernes kvinder behandlede bønderkonerne efter mændenes eksempel.

Stege by blev afspærret fra handelsforbindelse med landet. Ved Mølleporten og ved Storebro blev sat en korporal og to mand på vagt som under belejringstilstand. Ingen bonde måtte sælge noget til byen, førend han hos en række kommanderende havde fået attest for, at han havde betalt alt, hvad han skulde, til kongen og garden, og havde han det, skulde han endda tilbyde garden sine varer tilkøbs. Særlig major Lützow blev her ved kornhandler, og adskillige gardere anlagde brændevinsbrænderier og kroer. Særlig blev torvedagene forhindrede, da det under livsstraf var forbudt bønderne på disse dage at tilføre

fødevarer eller brændsel. Borgerne måtte hugge deres frugttræer og bohave op til brændsel. Lützow satte vagt helt ude på vejene for at vogte afspærringen; men mod bestiklinger kunde der indsmugles.

Al skibsfart var betinget af pas fra amtmanden P., og sådant pas benyttedes til at formå skipperne til gratis at fragte hans varer.

Byens mure har P. ladet nedrive, og en stor del af materialerne er anvendt til bygningerne på Nygård. Byen forlanger ham nu tilpligtet påny at opføre hegn om byen.

For at få plads til de mange fanger, skulde der skaffes gevaldigeren et større hus, som byen skulde bygge. Den byggede da også et „stokhus“ (hvor, siges ikke), men da det var færdigt, tog Lützow det i besiddelse for en trompeter.

Stege bys consumption (accise ved adgangen) havde P. forpagtet af staten for 950 rdl. årlig. Han forpagtede den igen til 6 borgere for 1100 rdl., men betingede sig tillige, at ladegårdene og officersgårdene skulde være fri for at betale accisen. Ikkedestomindre søger han og får af kongen nedsættelse i ladegårdenes accise med 70 rdl. og for officererne 166 rdl., altså dobbelt.

Ingen klage var mulig ad retslig vej, men borgerne behandlede ligesom bønderne med prygl, bolt og jern.

Under alt dette var Stege by blevet så forarmet, at alle kvinder og børn — undtagen 16 à 20 familier — måtte tigge deres brød for godtfolks døre.

I særdeles grad gik det ud over øens rige skove. Der tilkom Plessen 5 læs brændsel til hans kvartér og 20 læs til Nygård, når han opholdt sig der. Desuden var der tillagt ridefogeden 10 læs. Men det er oplyst, at der er hugget ialt mellem 2 og 3000 læs, dels bygningstømmer, dels gærdsel og brændsel, navnlig til de store bygninger og indhegninger ved Nygård. Når den lovlige udvisning havde fundet sted, gik Plessen selv dagen efter med skovfogederne gennem skovene og foretog udvisning, først af alle store træer, dernæst ungtrær til hegn samt grene af mellemvæxt til brændsel. Skovfogeden *Hans Jørgensen* har forgæves gjort indsigelse. Stødene blev opgravede, for at de ikke skulde ses året efter.

Holzførsteren *Lorenz Klausen* så nok, hvorledes skoven mishandlede, og forsøgte at flygte med alle udvisningssedlerne.

Men færgebroerne blev besat af garder, og de tvang ham til ikke alene at udlevere sedlerne, men også at vende tilbage og finde sig i ødelæggelsen. Der skelnes mellem „kongens skove“, „bøndernes frihed“ eller fredhaver. Undersøgelsen udviste, at der ialt var fældet:

218,000 store træer og hugget 339,000 grene.

Den ulovlige skovhugst er taxeret til 54,915 rdl. 4 $\frac{1}{2}$, men den hele skovskade har ikke kunnet taxeres, eftersom skovene ikke kan forvinde ødelæggelsen i indbyggernes børnebørns tid.

Der skovedes med 50—100 mand ad gangen, tagne skiftevis af alle tredinger. Bygningerne på Nygård erklæredes af kommissionen at være unyttige; den lod dem nedrive, ligesom også Lützows ny gård i Mandemarke.

Jagten på Møn var forbeholdt kongens vildtbane. Plessen drev den imidlertid efter en stor målestok, med 8 ansatte skytter og alle bønder som oppassere og klappere. Vildtet blev sendt til København. Der fortælles særlig om en hjort, der blev hidset i Nygård lysthave, dræbt og sendt til København, nedlagt i salt og eddike. Der nævnes også 3 hinder. Vildtet var bortskudt, og yngelen død af mangel på underskov. Undersøgelsen viser tillige, at alt dette (der berørte kongens ömme sted) er bleven dækket ved bevidst løgn og bedrageri.

Den samlede værdi af alt underslæb og udsugelse af landet overfor kongen, garderne og indbyggerne er af kommissionen anslået til henimod $\frac{1}{2}$ million rigsdaler (som i vor tids pengeværdi vilde udgøre mange gange mere).

Foruden bedragerierne mod det offentlige fremkom talrige fordringer fra private, ja endog fra Plessens egne medhjælpere, der mente sig bedragne af ham. Dette gælder navnlig underslæb ved skifteforvaltningen, hvorpå et eksempel haves i Abraham Jakobsens enke, hvis bo Plessen havde taget „i forsikring“. Hendes værge klager endogså over ligefrem rov. Hun havde en skovfoged i Frenderup, ved hvis hus der var oplagt et parti egeplanker. Disse blev ved nattetid borttagne og ført ned til Hårballe skandse, hvor der var en udhavn, der besøgtes af skipper fra Stettin, Rostok og Lybæk.

Færgemændene i Koster (P. Pedersen) og Grönsund (Albert Madsen) klagede over at måtte årlig levere en stud til Plessen for at få deres lön udbetalt.

Fiskalen forbeholder sig nærmere indlæg mod major *Lützow* og ridefogeden *Arentsen*. Lützow havde fulgt Plessens eksempel, opført en stor bygning som sit landsted i Mandemarke, anlagt haver og fiskedamme, hvilke også han oftere lod nedrive og ombygge. Også han brugte bønderne til lange rejser for sig og frue. Engang måtte der udføres en 3 dages rejse ind i Sælland for at hente — rönnebær til duerne! Det var for ham en yndet sport at jage bønder med sin hund.

Særdeles forbittelse synes det at have vakt, at han vilde lære bonden „at pløje på Tydsk og harve jorden, når kornet var en finger høj opspiret“, hvilket „bragte en bonde fra gården“ (!).

Følgen af det hele regimente var, at kongen i tiden fra Maj 1685 til Maj 1696 havde måttet forstrække øen med 67,742 tdr. korn, foruden at der var en restance af 12,031 tdr.

Ikkedestomindre modsatte Plessen sig, at garden skulde bortflyttes, og da dette dog besluttedes, gav afmarschen anledning til ny plagerier, idet han lod kompagnierne skifte kvarterer, og bønderne måtte transportere alt godset. For hver garder blev der 15 à 22 læs flyttegoods!

Af FREDE BOJSEN er tidligere udkommet følgende Bøger
om Møn:

JACOB SUNESØN AF MØN.
1902.

STEGE BYS BOG.
1904.

AF MØNS HISTORIE:

1. Bd.: DEN FORHISTORISKE TID. 1905.
(Udsolgt.)

2. Bd.: DEN ÆLDRE MIDDELALDER. 1906.

3. Bd.: DEN YNGRE MIDDELALDER. 1917.

4. Bd.: ANDERS BILLE. 1918.

5. Bd. vil først udkomme efter 6. Bd., antagelig i 1922, i
Henhold til Meddelelse i Forordet i 6. Bd.